

A HARCÁSZAT ALAKULÁSA

Irta: ASZÓDY JANOS

A különböző harcmodorok története, bár egészen különleges értékezések tárgya, a múltban nem haladta túl a katonai iskolák tankönyveinek kereteit. A világháború óta azonban a *Wehrwissenschaft* külön tudománya mellett a *Wehrwirtschaft* is tudománnyá fejlődik s egybekapcsolja a nemzetgazdaságot a hadviselés problémáival. Ez a kettő együtt aztán szinte népszerűsítette a hadtudományt, közelebbhozva annak belső kérdéseit a széles réteghez, ébrentartva ott a háború szükségességét és lehetőségeit.

A régi felfogás szerinti harcmodor változásait mindig ott figyelhetjük meg a történelemben, ahol a *támadás* technikájában valaminő fejlődés történik. Ez a fejlődés nemcsak új módszert, de új fegyvereket is hozott, amikkel a *védekező* technika a támadást ellensúlyozta. A hunok lovasrohamait s a villámgyors lovasmozdulatok közben kilőtt, „napot is elsötétítő nyilzáport“ Katalaunumnál ugyan ismerték már a római császári seregekkel egyesült frankok és gallok, mégis több olyan megállapítást olvashatunk a történelemben, többek között Gibbonnál is, hogy a rómaiak minden hadi sikerük ellenére sem bírtak nagy katonai látókörrrel. Julius Caesar halála után kétszáz esztendővel még ugyanugy meneteltek, ugyanugy harcoltak, mint azelőtt, még mindig gyalogos légióik fegyverzetével büszkélkedtek, holott a Carrhae melletti csatából megtanulhatták volna, hogy a gyalogság, jól kiképzett lovashadsereg ellen, nyílt síkon nem veheti fel a harcot. Már akkor láthatták volna, hogy a légió hasznavehetetlen a lovasság ellen s Németország, Oroszország és Parthia lovas nomádjai szükségképpen döntő csapást mérnek a birodalomra. A barbárok minden oldalról előretörő lovasrohama így készületlenül is találta a rómaiakat. A hatalmas ország katapultás, mozgóbástyás, akkori felfogás szerint minden lehető tökéletes harcieszkővel felszerelt hadserege felett elvárható az alig néhány száz ezernyi nomád lovas. A támadás módja felkészületlenül találta a páncélos kohorszokat.

Később, a magyarok lovas harcmodora s egymástól külön operáló csoportokkal végrehajtott támadása ellen hosszú ideig nem tudtak védekezni a nyugati államok s érdekes: Magyarországot, 1241-ben Közép-Európának legjelentősebb államát, a mongolok ugyanazzal a stratégiával győzték le, mint aminőt a magyarok használtak a X. században a Nyugat ellen. *Dzsingisz Khán* mongoljai, akik az Amurtól a Dunáig végigpusztították a világot, sikerüket és veretlenségüket nem tömegeiknek, hanem elsősorban különleges fegyverzetüknek és a bekerítéses stratégián alapuló harcmodoruknak köszönheték, mely váratlanul érte a már évszázadok óta páncélt viselő nyugati hadviselést. A mongolok nehéz fegyverzet helyett könnyű, lakkbőr védőöltönyt viseltek, mely azonban éppolyan ellenálló volt, mint a vaspáncél; különben rövid vékony kard-

juk, rövidnyelű csákányuk és ijjuk volt. Az akadályt nem ismerő, addig sohasem tapasztalt mozgékonyaságú keleti hadsereg sorban tiporta le a meglepett Európa vasbaöltözött lovaghadait s ha távolkeleti fővárosukban, Karakórumban nincs trónvillongás, valószínű, hogy a világ ez addig legfegyvelmezettebb és legjobban kiképzett hadserege a Csendes-Óceántól az Atlanti Óceánig tolja ki a mongoi államok határait, mivel ágyut és lőport is vittek magukkal, amit még jóval az európaiak előtt a kínaiaktól tanultak el. Általában: a modern hadtudomány, elsősorban a tüzérség alapelvei, a mongolok révén jutottak el Európába.

A lőfegyverek tapogatózó használata eleinte nem változtatott a harcmodoron. Az első ágyuk csak 1340 körül jelennek meg s amikor a *crécyi*-csatában a két hadsereg, az angol és a francia, az akkori harcmodor szerint bizonyos hosszúságú fronton találkozott egymással, a francia hadak vezére előrelépett és kalaplengetve így szólt: „Lőjjenek előbb Önök, Angol Uraim!” Ezt a mondatot a francia udvariasság példájaként emlegetik, holott, mint minden a hadtudomány reális légkörében, stratégiai fikció. Abban az időben u. i. a fegyverek nehézkes töltési kezelése miatt, az volt előnyben, aki utoljára lőhetett, mert az ellenfelet közelebről kapta és mert másodszor ugysem tölthetett.

Mozgó ütegeket először Mátyás király használt, de a szeldzsuk törökök is sokat köszönhetnek ágyuiknak. A tüzérségből igazi erőt Napoleon kovácsolt, különben a hadviselést tejes egészében ugyancsak Napoleon forradalmasította. Harcmodora a gyorsaságon s az ellenség csapatrészeinek elválasztásán épült. Ezzel a taktikával Austerlitznél pl. a kétszeres tulerőben lévő osztrák-orosz sereget a tartalékjai bevetése nélkül verte le s Ulmnaí az egész osztrák armádiát fegyverletételre kényszerítette villámgyors bekerítő mozdulatai által.

Az 1890-ig készült ágyúk minden lövés után talapzatukkal együtt visszaugrottak s ez nemcsak a kezelő tüzérek testi épségét veszélyeztette, de időpocsékolást is jelentett, mert a lövegeket minden leadott lövés után újra be kellett állítani. Pontos belövés természetesen ilyen ágyúkkal lehetetlen volt és amikor a XIX. század végén a sűrített levegő ellenállásán alapuló lövegeket megépítik, majd feltalálták a füstnélküli lőport, az ágyu olyan harcieszközzé lett, amely ellen betonfalak mögé bujt a modern hadsereg: a *crécyi* csata kőgolyója igen súlyos acél- és robbanóanyagot tartalmazó ölöserszámmá változott, amit hosszú kilométernyi távolságokra küld rombolni a nagykaliberű ágyuk bömbölő torka.

Amint látható, a támadó fegyverek vagy az offenzív harcmodor el- len, előbb vagy utóbb megtalálták a védekezést s ahol az ellenmódszer alkalmazása késett, ott a támadó fél feltétlenül győzelmet aratott. A római légiók alakzatai nem bírták a nomádok lovasrohamát, Dzsingisz Khán harcmodorával lerohanta a félvilágot, a königräzti csatában a poroszok tönkre verték a hátutöltőpuskát használó osztrák armádiát, Karthumnál Lord Kitchener Maxim golyószórótól a sík terepen rohamozó 50.000 dervishől 10.000 meghalt. A modern idők két tragédiája, az 1914. évi világ és az 1940. évi európai háború is ebbe az összefüggésbe tartozik.

Az 1871. évi vereség után megerősödött Franciaország verduni vár- övhöz hasonló erődítményekkel készült tele rakni az ország keleti és északi részeit. Az 1889-ben felmerült *Gilbert*-doktrina azonban azt hír-

edette, hogy a védekezés hiábavaló, a támadás az egyetlen harcászati mód s az erődök csak hátráltatják az offenzívát. Érdekes, hogy az *École Militaire* élére kerülő Foch tábornok a Gilbert-teória leglelkesebb híve volt s úgy ő, mint egyik tanítványa, Grandmaison ezredes, a végsőkig vitték a „kizárólagos, semmire sem tekintő offenzíva“ fogalmát. „A roham közelebről induljon és gyorsan bonyolódjék le. A csapatra irányuló tűz másodrangú kérdés. Valamely megtizedelt csapat még könnyen megverheti a megtizedelő csapatot, ha morális állapota kedvezőbb“. Grandmaison 1911-ben propaganda körútra indult s előadásaiban a paroxizmusig emelte az *offensive à outrance* elmélete körüli rokonszenvet.

Az 1910-ben a vezérkar élére kerülő Michel tábornok azonban belátta, hogy a modern fegyverek ellen nem lehet nyílt síkon, zászlótlobogtatva rohamra menni s új felvonulási tervében a határok megerősítése, a tartalék fokozottabb kiképzése s a nehéz tüzérség fejlesztése szerepeltek. A fiatal, grandmaisonista tisztikar ezt a tervet felháborodva elutasította, mire Michel 1911 július 28-án beadta lemondását. Helyébe Joffre, a „kiméretlen offenzíva“-elmélet hí követője került. „Hétszázezer bajonettel diadalmenetben járjuk körül a világot“ — szöjt a gilbertisták mottója... A nehéztüzérség semmire sem jó, általában: a tüzérség csak „gátolja a gyors előrehaladást“. Pedig a dervisek khartumi rohama bizonyította, hogy a modern tüzfegyverek ellen a tömeg semmit sem ér s a délafrikai háborúban is 40.000 jól elsáncolt bur hosszú időn át sakkban tartotta a jól kiképzett, pompásan felfegyverzett, tuierőben lévő brit csapatokat, nem is említve, hogy az orosz-japán, majd a Balkán-háborúban a lövészárak döntő szerepet játszott. Még pedig nem a *sánc*, vagyis a föld fölé hányt földtömeg alkotta védelmi-eszköz, hanem a lefele épült és így az ellenséges tüzérség számára kevesebb belövési eshetőséget nyújtó *árok*, a fejlődő tüzérségnek első, bár primitív ellenszere.

A szuronyroham elsőbbsége mellett kardoskodott az Osztrák-Magyar Monarchia hadserege is, amelyben tilos volt a háború első hónapjaiban „földtúrások mögé bujni.“ Amikor 1905-ben Csicserin ezredes a nagyvezérkarnak beszámol az orosz-japán háborúban szerzett tapasztalatairól, az előadáson jelen volt Ferenc József, amidőn az ezredes odáig jutott el beszámolójában, hogy a jövőben a gyorstüzelő fegyverek számának emelését és a tüzérség fejlesztését javasolja, felugrott és azzal a megjegyzéssel, hogy „Az én katonáim, amíg én élek, szuronnal fognak harcolni és nem ágyukkal“, otthagya az előadást. A régi iskola hívei nem tudták elhinni, hogy a hadviselés történetében új korszak a tüzerő... Amikor az első tapogatózások után az első és második számú francia hadsereg benyomul Lotharingiába, augusztus 20-án a világháború első, véres gyalogrohamával megbukik az *offensive à outrance* doktrína. A második hadsereg három hadteste, minden előzetes tüzérségi előkészítés nélkül, zászlóval, sőt zenekarral az élén rohározta meg a betonakadályok, drótsövények mögül géppuskázó németeket, hasonlóképp az első hadsereg, amit szintén ezen a napon lőttek halomra Saarburgnál. A Gilbert-doktrína megbukott! Belátták ezt az összes katonai memoárirók, de belátta ezt Foch és Joffre is. Ennek a mai szemmel nézve hihetetlen rövidlátással megvert elméletnek a következtében a franciák alig negyvennapos háború után 313.000 halottat és 300.000 sebesültet vesztek.

Azaiatt a két hét alatt viszont, amennyi időbe telt a németek Páris

alá kijutása, Galliéni tábornok rájött az „ellenszerre“. Látta, hogy a nyugati erődök egymásután kapitulálnak a német nehéztűzérés előtt s ezért hosszú, vékony csikban húzódó lövészárkok vonalat ásatott Páris alatt. Az árkokon belüli gépfegyverek, az árkok előtt drótakadályok sebében odavetett sora várta az ellenséget. A német haderők pontos, de fáradt gépezete tanácstalanul állott meg e „földurások“ előtt...

A további évek nem hoztak nagyobb változást. A franciák bepótolták a Gilbert-doktrína miatt szenvedett gépfegyver és nehéztűzérésbeli hiányt, a németek pedig új lehetőségekkel kísérleteztek. A németek kezdeményezték az aknavetőket, a lángszórókat, majd később a hadigázt. A vas sisakot is németek viselték először. A XIX. század színes, sujtásokkal telirakott egyenruhái eltűntek, csákó helyett acélsisakot viseltek a világháború katonái, akik földszinű egyenruhájukban olyanok voltak, mint megannyi guruló göröngy. Ha rohamra ment, nyakában kézigránatokkal teli vászonzsákot cipelt s ha este esetleg nyugvóra tért, nem tábor tüzet rakott, hanem a földalá bujt, a „front-kaszárnyába“. A nehéztűzérés fejlődésével olyan új fogalmak kerülnek a hadiszótárba, mint *pergőtűz*, *zárótűz*, stb. A nagykaliberű ágyuk ellen méteres vastagságú betonfedezékeket építettek, ám a véres, régi módszerek alapján folytatott offenzívák csak lényegtelen eltolódásokat hoztak 1918 tavaszáig a hosszú ezer kilométeres arcvonalakon.

1918 márciusában Ludendorff szervezi át a német offenzívet és először alkalmazza, bár kezdetlegesen, azt a harcmodszert, amit a német csapatok most alkalmaztak a nyugati fronton. 1914-1917 között a támadás módjai sokat fejlődtek, Ludendorff rendszere azonban mégis forradalmi. Az első időkben a franciák rövid előkészítő tűz után szuronyrohamra indultak (Champagne 1915), de rövidesen rájöttek, hogy ha a frontot át is törték valahol, a frontáttörés sehol sem volt döntő hatású. Ezért mindkét fél a tűzérési előkészítésre fektette a főszólyt. Mivel azonban a rombolás növekvő hatásával egyidőben fejlődött a védekezés technikája is, a tűzérési tűz egyre hosszabb ideig tartott és ezáltal a *meglepetés* és a *gyorsaság* tényezői kiestek a hadi lehetőségekből, miért is a tűzérési tüzet párosítani kellett a gyalogság akciójával. (Ezt a módszert különben Pétain 1916 őszén már alkalmazta Vaux és Douaumont erődjei visszafoglalásakor.)

Az új doktrína abból indult ki, hogy a tüzelés követni tartozik a gyalogság előrehaladását. Ezért Ludendorff az előkészítő tüzet adó ütegek számát kilométerenként 100 ágyura emelte. Az ütegek nehézlövedéken kívül gázlövedékekkel készítik elő a támadást, úgyhogy a messze-hördő ágyuk a roham megindulásának pillanatában tüzüket az ellenséges első vonalról a másodikra viszik át, a tábori tűzérés meg követi a rohamosztagokat. Ezeket a rohamosztagokat is új elképzelés szerint apróbb, jól betanult, könnyű gépfegyverekkel ellátott egységekből állították össze, akiket a nehéz géppuskák s a különböző kaliberű aknavetők, lángszórók és tűzérés nyomon követett. Tankokat nem használtak, de megszorították az u. n. „kisérő repülőgépek“ számát, amelyek alacsonyán repülve, bombázással és gépfegyvertűzzel zavarták az ellenséges gyalogságot.

1918 március 20.-án indult a támadás s az angol front áttörésével a front Páris közvetlen közelébe kerül. A háború történetében nagyará-

nyu területi előrehaladást ért el Ludendorff is az *állóháború* újra *mozgóhadjárattá* változott. A német hadsereg ez utolsó erőfeszítése azonban összeomlik, mert Ludendorff nem számolt a német frontarcos nélkülözések folytán alácsúszott erkölcsi és fizikai erejének csökkenésével. A csapatokat a haditerv szerint támadásról támadásra hajszolták, pihenő nélkül s az offenzíva viharában nem gondoskodtak friss csapatok előreküldéséről, bár erre, mint később Ludendorff is bevallotta, nem is gondolt. A mozgó háborúra való áttéréssel nagyobb lehetőségek nyíltak az Antant tankjai számára, amik 1918 végén rohamra induiva, a márciusi csaták által felbolygatott vonalakon nem találtak komolyabb ellenállásra. Tirpitz majd Deibrück szerint Ludendorff helyrehozhatatlan hibát követett el a védelmi háború hódító háborúvá való alakításával. Azonkívül nem vette számításba Ludendorff, hogy 1918 tavaszán már nem volt annyi német tartalék, hogy *villámháborút*. — akkor használta először Ludendorff ezt a meghatározást — csinájjon. Ludendorff írja 1918 október 3.-ról kelt jelentésében: „A repülőgépek mindössze két hónapig aktívak, azután egyetlenegy gép sem szállhat fel többé, mert nem lesz elegendő benzinünk. A gépkocsik benzinfogyasztását két hónap múlva a felére kell szállítani“. Ugyancsak hivatalos adatok szerint 1918 március 20.-án, a nagy offenzívák megindításakor egy német gyalogos század átlagos állománya 120 ember volt, július 15.-én 70-90, október végére pedig 50. A legyöngült hadosztályok 66 százaléka szeptemberig szünet nélkül harcban állott s a német tüzérségi anyag július 15. és november 10.-e között épp a harmadával csökkent... Ezeket a tanulságokat teregeti ki, hibái bevallása nélkül, Ludendorff a *Der totale Krieg* című munkájában, amely megjelenése idején, a harmincas évek elején nagy feltűnést keltett.

A *totális háború* tulajdonképpeni szellemi apja *Giulio Douhet* olasz tábornok. Ez a katonacsaládból származó, modern hadteoretikus a világháborúban nem vitte tovább hadosztályparancsnokságnál, sőt, amikor 1915-ben az első isonzói kudarcok után Cadorna, az akkori olasz főparancsnok el'len röpiratot ad ki s légiflotta építését és Bécs megtámadását követeli, hadbírótság elé állították s „igazságtalan kritika és kivihetetlen tervek terjesztése miatt“ egy évi börtönre ítélték. 1930-ban bekövetkezett haláláig híres elmélete tökéletesítésén dolgozott s egyes pontjai szerint teljesen igaza volt.

A világháború tapasztalatainak okulva Douhet mindent a légi haderőre alapozott. Amíg az 1914-es háborúban a repülőgép inkább védekező fegyvernem volt, addig doktrínájában támadó, még pedig a tantétel első pontja szerint: *Resistere sulla superficie per far massa nell'aria*. (Ellenállás földön és vizen, támadás a levegőben). Douhet rájött, hogy aki gyorsabban támad és megszerzi ezáltal a légi fölényt, feltétlenül megnyeri a háborút. Ezért szerinte a támadás a következő három fázisra oszlik: 1. Megtámadni és megsemmisíteni az ellenséges légihaderőt saját légitereiben. 2. Megtámadni az ellenfél mozgósítási és utánpótlási és vasúti gócait s megsemmisíteni minden felvonulási pontot. 3. Végül: támadni az ellenség vitális gócait, hadüzemeket, raktárakat, nagyvárosokat, stb. mindaddig, míg az ellenfél tehetetlenül, demoralizálva fel nem adja a harcot.

Végeredményben Douhet teóriája sem egyéb, mint modernebb alakba öltöztetett Gilbert-doktrína, azzal a különbséggel, hogy: „...a nagy

katonatömegek hiábavaló módon vesztegetik idejüket és energiájukat a lövészárkokban, mivel a végső cél nem az emberanyag túlzott vesztesége, hanem a minél hamarabb bekövetkező, végzetes csapás“. Douhet mindenestre tévedett, amikor figyelmen kívül hagyta a szárazföldi haderő óriási fegyvernemét, a tankokat. Lényegében azonban a németek a lengyelek elleni hadműveletek elején pontosan a Douhet-doktrina szerint jártak el s hasonlóképpen támadtak a Belgium és Hollandia ellen megindított hadműveletek idején. A német támadó módszer különben a világháború, a Douhet, valamint Ludendorff doktrinák s a szovjetoroszoknak a finn háborúban alkalmazott támadási rendszerének végső pontra fejlesztett öntvénye.

A lengyel háborúban a légihaderő — Douhet előírásai szerint — teljesen szétbomlasztotta a lengyel felvonulási tervet, úgyhogy, amikor a háború befejeződött, a lengyel mozgósítás tulajdonképpen be sem fejeződött. 2000 német gép támadott az első pillanatban s a lengyel légiteret az első huszonnégy órában teljes egészében uralta. Ezért az első nap eredményei már eleve eldöntötték a háború sorsát. A németek az 1918. évi Ludendorff-offenzíva elveiből átvették a gyorsaságot is, amelyet évekkel előbb készítettek elő a motorizált egységek kiépítésével. Ludendorff tapasztalataiból kiindulva rájöttek, hogy az állandó támadás, az *aktív-háború* csakis váltott, pihent csapatokkal hajtható végre s ezért a motorizált haderő segítségével nemcsak a tankok által okozott frontáttöréseket tudták kellő módon kibővíteni, de gondoskodni tudtak friss csapat, lőszer és hajtóanyag utánpótlásról is.

Az ejtőernyős rohamosztagok szovjetorosz eredetű kezdeményezését még a harmincas évek elején is „tulzásnak és képzelgésnek“ tartották Nyugaton, ugyanugy, mint a Douhet-féle villámháborút és általában az offenzívát. A szövetségesek helybentopogását, illetve az offenzívával szembeni idegenkedését gazdasági erejük magyarázza. Azt hitték, hogy a defenzíva a helyes taktika s ebben a vonatkozásban 1918 óta semmit sem tanultak. Azt hitték, hogy a keletfrancia védelmi rendszerbe milliótonna számra beépített beton megvédi haderejüket s egy esetleges frontáttörés esetén még újraépíthetik védelmi rendszerüket, mint 1918-ban. De nem számoltak a finn-orosz háború tapasztalataival, sem azzal, hogy az ellenfél, ha a légierő douheti elképzeléseit, a tankok és motorizált egységek támadásával, ludendorffi gyorsasággal és „állandó támadással“ kapcsolja egybe, végzetes mérvű zavart kelthet az átszakított arcvonalon harcoló egységek között. Híven bíztak *Possony* és egyéb hadiirók fejtegetéseiben, akik csillagászati számokkal bizonyították a „totális háború“ gazdasági lehetetlenségét. *Possony* pl. *Die Wehrwirtschaft des totalen Krieges* (Bécs, 1908) című könyvében (Lajos Iván sűrűen idézte emlékezetes művében) megállapítja, hogy defenzív háború esetén 750.000 tonna acél és vas kell, offenzíva esetén pedig 2.800.000 tonna; lőszerből 7 millió (defenzíva), 10.000.000 (offenzíva). Légihaderő tekintetében egy olyan államnak, amelynek kb. 1000 km. frontot kell tartania a Hinterlandban egy négymilliós és legalább tíz 400.000 lakosú várossal, általános számítások szerint (25 százalékos veszteséget véve alapul) évente 60.000 vadászgépre, 40.000 léghárító ágyúra, 100.000 megfigyelő léggömbre, 100.000 gépfegyverre stb. van szüksége, vagyis 3 és fél millió tonna acélra és vasra, 300.000 tonna lőszerre és 100.000 tonna kau-

csukra. Az *Enciclopedia Britannica* is ezt írta: „Mi a húst és vért előnybe helyezzük a gép fölött. Mig az elmúlt háborúban a repülőgépek és harcikocsik legénységének halálozási arányszáma 15-20 százalék volt, addig a mai háborúban, a védekezés technikájának tökéletesedése következtében 100-300 százalékkal kell számolni.“ *Emeny* a motorizált haderőt illetően azt írja (*The Strategy of War Materials*, New-York, 1937), hogy offenzíva esetében, általános arányokat véve alapul, 835.000 gépkocsira van szükség, ez pedig évente 30-40 millió tonna hajtóanyagot használ, nem is említve a flotta fűtőanyagát, amely szintén 500-600.000 tonna évente. A tankok „elhasználódásának“ arányszámát még nagyobbá tették ezek a hadiírók: „Ha az amiensi tankcsata arányait vesszük, akkor évi három hasonló rohamot alapul véve, 96.000 tank szükséges. 250 százalékos veszteségi arányszám mellett ez évente 280 ezer harcikocsi“. A hasonló könyvekben nyüzsgő számadatok egész oszlopait sorolhatnánk fel a gépfegyverek, kézfegyverek, ágyúk, drótsövény-mennyiség stb. elhasználódásának feltételezett mennyiségről. Éppen ez a feltételezés ásta alá a nyugatiak taktikáját. A hadiírók — kivétel nélkül — a világháború tartamából kiindulva, a számokat mindenütt egy évi tartamra kalkulálták, egyáltalán nem gondolva arra a lehetőségre, hogy a „totális hadjárat“ első rohamai eldöntik a csatát. Ezzel a lehetőséggel nem számoltak, mert a múlt tapasztalatain okulva úgy vélték, hogy a védekező fegyverek egy bármilyen erővel megindított támadást bizonyos ideig fenntartanak s ezáltal a támadófél hadi és emberanyagának óriási méretű elhasználódását okozzák. S nem számoltak, mint annyiszor a lélektani és egyéb természetű okokkal sem, amelyek úgy Lengyelországban, mint Franciaországban, a fegyvereknél is döntőbben befolyásolták a háború sorsát...

A K Ö N Y V Ü N N E P É N

Irta: BERKÓ SÁNDOR

*Röppenj, te Szó! Roppant nyilad remegve
hasítsa át a lélek közönyét!
Húnyó pillánkból fekete brokátot
szó szemünkre a póklábú Sötét,
a szó kihagy, verése zsongva fáj még,
tompá a zaj s a szín is megfakul;
mint jéglepel alatt az alvó rétek,
ködlik a világ mellkasunk alul.*

*Röppenj, te Szó! Tűzfarkú üstökösként
rajzolj sivár egünkre új csodát!
A te fényedben villanjon a sorsunk,
ha rémisztenek szétlőtt koponyák.
Én már csak benned bízhatom! Szívemben
ragyoghatnak még a gyermekmesék, —
hű törpécskéim legyőzték a sárkányt,
mert minden zsarnok halva hull eléd.*

Szívét átfúrod, hét fejét levágod,
tudom, megvéded jó törpéidet;
őseink dalát zúgatod a széllel
és én már csak az ősöknek hiszek;
néked, ki annyi évszázadon át
csempészted át igéik vigaszát, —
hirdetlek, vallak, féltetek, becézlek,
mint a koldús, utolsó aranyát.

Röppenj, te Szó! Keringve ivelj föl s le
a hegyoldalban és dombok felett,
Petőfi s Ady lángja gyúljon benned,
példázva oktass népet, nemzetet,
József Attila csínját lopd szemünkbe,
szelid Tóth Árpád enyhe bánatát, —
Kölcsey hitét, Vörösmarty kínját,
Aranyt, Berzsenyit, bús Juhász Gyulát

idézd a késő unokáknak... Vértől
tajtékos minden tenger s óceán,
gyermekmeséink hétfejű sárkánya
csattogtatja állkapcsait reám;
te légy a pajzs kezemben és a dárdá,
üldözötteknek végső menedék,
süvíts, sikolts, — hazudd szívünkbe vissza
a hívó gyermek boldog istenét!

(1940 jun. 3, könyvnap)

AZ EMBERI MAGATARTÁS RUGÓI (II)

Írta: GERGELY ANDRÁS

Kimutattuk legutóbb,* hogy minden emberi cselekvés vagy aktív magatartás — legyen az gazdasági tevékenység, kulturális alkotás, gyilkosság vagy egyéb deliktum, közömbös beszélgetés, de akár csak valami jelentéktelen mozdulat, mint pl. egy pohár víz elfogyasztása — kettős gyökerű valóság. Elsősorban és közvetlenül egy *élményből* (érzékellet, gondolat, vágy, szándék, akarat, stb.) áll elő, másodsorban azaz közvetve pedig az élményt meghatározó *társadalmi feltételek* terméke. Láttuk, hogy a vizivástól a regényírásig minden cselekvést ennek a kettős rétegű feltételcsoportnak a figyelembevételével kell okszerűen értelmezni és elbírálni. A kérdés fontosságára jellemző, hogy ugyyszólván az összes szellemtudományokban tudatos emberi tevékenység magyarázatáról és értékeléséről van szó: az ethika és jogtudomány az emberek gyakorlati viselkedését, az esztétika az alakító cselekvéseket, a történelem a múltban lefolyt cselekvést, a szociológia pedig a közösségi aktivitást értelmezi.

* A lap idei júniusi számában, a 481-486. oldalakon.

Amikor tehát ennek az értelmezésnek a logikus lehetőségeit vizsgáljuk, voltaképpen az említett tudományok jövő fejlődési alapjait tartjuk szem előtt.

Ha figyelembe vesszük azt az egyszerű tényt, hogy minden öntudatos emberi tett vagy viselkedés valami élményből ered, ez viszont társadalmi (milieubeli) feltételek terméke, akkor nyilvánvaló, hogy bármely tetszésszerinti cselekvés összesen három logikai síkon értelmezhető, és pedig:

1. Próbálhatjuk megérteni magát a cselekedetet, illetve művet; így pl. vizsgálhatjuk, hogyan történt a gyilkosság, rablás, stb., tanulmányozhatjuk a kész irodalmi, művészeti, tudományos terméket, annak formai, technikai és egyéb sajátosságait vagy figyelhetünk a munka, a játék stb. lefolyására, anélkül, hogy a mindezek forrását tevő élményt tekintetbe vennők („cselekvésfázis”);

2. vizsgálhatjuk az élményt, melyből a cselekedet kisarjadt és pedig úgy önmagában, mint a cselekvéssel való kapcsolatában. Így felvethetjük a kérdést, milyen lelki motivumok ösztönözték a gyilkost tettének elkövetésére, vagy mi volt az írásmű, a kép alapeszméje, milyen agyműködések szabályozzák a munka, a játék lefolyását és így tovább („élményfázis”). Végül

3. kiterjeszkehdhetünk az élmény „mögött” álló és azt feltételező társadalmi (milieu-)viszonyokra; pl. arra, hogy mennyiben indokolható a gyilkosság az egyén külső életkörülményeinek hajlamosító hatásával, mennyiben fejezi ki az írásmű az író korának termelési-társadalmi sajátosságait, stb. („társadalmi fázis”).

Bármiféle emberi magatartás hiánytalan és hibátlan megértéséhez a fenti fázisok mindegyike szükséges. Hogy a legegyszerűbb példát — a pohár víz elfogyasztását — válasszuk, ezt a ténykedést sohasem érthetjük meg pusztán azáltal, hogy magát a mozdulatot kívülről szemléljük és azt pontosan le tudjuk írni. Arra a vizsgálóra, aki a jelenségnek csak ezt a feltételét látná, de semmit sem tudna a szomjuságérzésről és az egyes mozdulatokat feltételező izom-impulzusokról, a cselekvés értelmetlenül és „lélektelenül” kellene, hogy hasson. Talán azt hinné, hogy megértette a cselekvést; de ha ennek az élményből való eredését valaki megvilágítaná előtte, be kellene látnia, hogy lényegében semmit sem tudott róla (helyesebben: a háromrétegű valóságnak csak egyik rétegét fogta fel).

Ha azután a tettet már az élményrétegen is átértelmeztük, újból könnyen arra a meggyőződésre juthatunk, hogy nem maradt tovább értelmezni való. Pedig, mint láttuk, korántsem ez a helyzet. Már az a mód, ahogyan a poharat szánkhoz emeljük konvencionális, azaz társadalmilag feltételezett. Egy vadember, akit szomjasan állítanak a pohár víz elé, egészen más, mohó és ösztönös mozdulattal, „illetlenül” veiné rá magát. Az a kézmozdulat, mellyel a poharat megragadják, jól jellemzi nemcsak a primitív ember és a kulturember közti, de gyakran még a fa'usi és városi ember közti különbséget is. Világos tehát, hogy a cselekvés lélektani magyarázata egymagában csak fél-megértést jelent és ezen túl nem mellőzhető a társadalmi tényező ismerete. Csak természetes, hogy ugyanez a tétel bonyolultabb emberi nyilvánulásokra fokozott mértékben érvényes.

Ha továbbá ismernénk magát az érzékelhető cselekvést és a társadalmi feltételeket is, de semmit sem tudnánk a kettő közé iktatott élményről, a magatartásra vonatkozó ismeretünk éppúgy csonka és tökéletlen maradna. Ez esetben csupán egy látszat-összefüggést lehetne teremteni a szociális tényező és az aktív tett-tényező között, ami ugy tűnethetné fel a dolgot, mintha a cselekedet a maga összes jellegeivel együtt a milieu-befolyásból egyenesen következne. Ezzel a módszerrel az amerikai u. n. behaviorista lélektani iskola kísérletezik, de különösebb eredmény nélkül. Nem lehet ugyanis materialista tudományt csinálni oly módon, hogy az érzékelés, emlékezés, gondolkodás, érzés, vagy akarási jelenségeit egyszerűen tagadásba vesszük.

Nem hanyagolható el végül a reakció vagy viseelkedésmód közvetlen, külsőleges tanulmányozása sem; mert ha a cselekvést alkotó mozgásokat csak felületesen vagy hibásan ismerjük, akkor a kétrétegű (lélektani és társadalmi) továbbértelmezés is csak felületes vagy hibás lehet.

A háromrétegű magyarázat szigorú követelménye ellen a társadalomban és kultúrában rendkívül sokat vétének. Ezek a hibák teszik egyik legfontosabb gyökerét az ugynevezett szellemi tudományok — lélektan, erkölcstan, esztétika, történelem, szociológia — mai gyarló és fejletlen állapotának. A materialisztikusan átfeljesztett szellemi tudományok csak oly módon érhetik el majdan az exakt természettudományok rangját, ha az összes emberi nyilvánulások érzését a fent leírt három síkon tudják megvalósítani.

Két jellemző példával szeretném a fenti tételek helyességét közelebbről megvilágítani.

Irodalmi művek értelmezése és értékelése az imént megrögzített elvek szerint úgy történik, hogy a művet — mely itt a „tett-fázis“ körébe tartozik — először önmagában, azaz formai, stílusbeli, szerkezeti és egyéb objektív vonásaiban próbáljuk megismerni. Másodsorban kell megértenünk azt, hogy a műben milyen gondolatok, érzések, lelki tendenciák jutottak kifejezésre, hogyan függenek össze ezek az élmények az író egyéniségével és addigi munkálkodásának eszmei főirányáival. Végül harmadsorban számolnunk kell azzal, hogy a mű mily mértékben és mi módon tükrözi vissza az író saját életviszonyait és osztályhelyzetét, főleg pedig korának gazdasági, társadalmi, kulturális és egyéb sajátosságait; mennyiben bizonyult tehát az író lelki élete („tudata“) e sajátosságok pszichofiziológiai termékének.

Ha már most az irodalom mai elméletében, a történetében és kritikájában a fenti háromrétegű értelmezés jelenlétét keressük, azt látjuk hogy a műnek önmagában való vizsgálata egészen közönséges és bevett dolog; az élményforrások kutatása már az elmélet és bírálat „magasabb iskoláját“ jelenti; míg a társadalmi determináló tényezőkre való visszavezetés (pl. *Taine* milieu-elméletében, a legújabbkori milieu-pszichológiában, stb.) rendszerint nem a valóság feltételeinek kellő figyelembevételével történik. A szociális feltételek közül inkább az író egyéni életviszonyait, valamint az uralkodó eszmeáramlatokat szemléltetik, míg az író osztályhelyzetében, a korszak termelési, gazdasági és politikai fejlődésfokában rejő és az író tudatában gyakran csak közvetve (tudatlanul) érvényesülő hatóerőket nem veszik észre, vagy szándékosan elmellőzik. E

mellőzés okait itt külön nem kutatjuk, csak megjegyezzük, hogy azok maguk is társadalmi-gazdasági determinációkban rejlenek. Mint a jövő természettudományos esztétikájának szigorú követelményét kell azonban felállítani azt a tételt, hogy a mű és az élmény mögött álló szociális tényezőcsoport vizsgálata egyetlen esetben sem mellőzhető, mert különben a mű értelmezése csonka és hibás marad.

Ugyanez áll nemcsak bármely irodalmi vagy költői alkotással szemben való elméleti-kritikai állásfoglalásra, hanem a képzőművészeti és zenei teória vagy bírálat minden elképzelhető esetére is. Ha pl. egy művészi kép sajátosan festői vonásainak érzékeltetésén túl a művész stíluselgondolásait és formaélményeit is boncolgatjuk, ezzel még korántsem merítettük ki az adott értelmezési lehetőségeket; csak abban a helyzetben vagyunk, mint aki a pohár víz elfogyasztásának mozdulatát látja és a szomjuságérzésről tudomással bír, de a mögöttes feltételeket nem ismeri. Bármely festménynek, szobornak vagy architektúrának megvan a maga élményhátterén kívül a társadalmi háttere; még pedig függetlenül a tárgytól, tehát akkor is, ha netán egy tájképet vagy csendéletet ábrázoló képről van szó. (Szépen szemlélteti ezt a törvényszerűséget *Nagyfalusi*: Van Gogh című munkája és modern angol szerzőknek magyar nyelven a Kronosz-kiadásban megjelent tanulmányai).

Azt látjuk azonban, hogy a XIX. és XX. század művészeteimélete és műkritikája ritkán terjed túl a formai-stilusbeli szemléltetésnek és a pszichológiai magyarázatnak a stádiumán. A társadalmi feltételek közül itt is főleg a közösségi strukturának, a termelési és osztályviszonyoknak a művészi élményre való kihatása kerüli el a figyelmet. Általában a szellemtudományos felfogás — mely az emberi kultúrát nem a materiális létfeltételek magasabb síkon való tükröződésének, hanem egy „világszellem“ autonóm fejlődésének tulajdonítja — saját önvédelme érdekében óvakodik attól, hogy társadalmi-gazdasági determináltságokra utaljon. Ezáltal az önmaga teremtette téves beállítódást bizonyos „logikai zavarok“ kiküszöbölése útján is biztosítja magának.

Látjuk, hogy a társadalmi tényező elhanyagolása fontos következményekkel jár ott, ahol eszméileg produktív emberi cselekedetek megítélése forog szóban. De térjünk át második példánkra, mellyel a háromrétegű szemlélet el nem mellőzhető voltát egy más „szellemtudományi“ téren óhajtjuk igazolni.

Egy embertársunk tettének erkölcsi elbírálása — tehát a helyeslés vagy elítélés nyilvánítása — szintén egyik formája a tudatos magatartásnak és mint ilyen a leírt módon értelmezhető. Tegyük fel, hogy valaki elítéli a lopást és ennek szavakban kifejezést is ad. Ezt az erkölcsi ítélezést, mint cselekvő magatartást kívülről szemlélve szintén az említett három síkon ragadhatjuk meg, értelmezhetjük és értékelhetjük. Először is vizsgálni lehet az ítélezés formáját, pl. annak éles vagy enyhe megfogalmazását, logikailag világos vagy ellentmondó voltát s. i. t. Másodszor felvethetjük azt a kérdést, hogy a lopás felett ítélező személyt milyen belső motivumok vezették ítéletének kimondásában (erkölcsi felelősség, logikai megfontolások, stb.) Végül harmadsorban kérdezhetjük, hogy az erkölcsi elítélést meghatározó lelki konstelláció (élmény) az ítélező egyént környező társadalmi milieunek miféle behatásaira vezet-

hető vissza. Így pl. elítélheti valaki a lopást azért, mert már iskolai neveltetése során szilárd elvként megrögzítették benne azt a gondolatot, hogy a lopás bűn és kárhoztatandó cselekedet. Vagy elítélheti azért, mert őt magát is többször meglopták és az ebből eredő kellemetlenségek jól emlékezetébe vésődtek. Esetleg nem itéli el, sőt helyesli azért, mert maga is tolvaj, vagy mert életkörülményei a magántulajdonnal szemben való álláspontra hajtották. Mindez esetekben olyan társadalmi feltételekkel van dolgunk, melyek a lopás feletti egyéni ítélkezést, mint aktív magatartást determinálják. Világos tehát, hogy akkor, midőn egy embernek (vagy egy nagyobb embercsoportnak) erkölcsi elveit vagy álláspontját tesszük értelmezés tárgyává — mint ezt az etika tudománya is teszi — nem nélkülözhetjük annak vizsgálatát, hogy ez az erkölcsi állásfoglalás mennyiben határozódik meg az ítélkezőknek társadalmi, gazdasági vagy kulturális (eszmei-felépítményi) életviszonyai által.

Ez irányban könnyen eljutunk ahhoz a felismeréshez, hogy a ma uralkodó erkölcsi világszemlélet — mint minden korszak morálja és etikája — maga is társadalmilag determinált; hogy az emberek erkölcsi elvei és magatartása döntő módon társadalmi és gazdasági helyzetükből folyik, melynek befolyása részint a nevelésen, részint a környezet szuggesztív és ellenőrző hatásán keresztül érvényesül.

Különböző kulturfokok és társadalmi fejlődési korszakok nagyon változóan értelmezték a *bűn* fogalmát, azaz igen különböző dolgokat tartottak bűnösnek vagy erényesnek. Ósi termelési viszonyok között, amikor a közösen termelt javak még közös szétosztásra kerültek, a lopás nem szerepelt a bűnök között, sőt annak értelme sem lehetett világos az emberek előtt. *Lo Bagola*, az angol kulturpolgárrá átvedlett afrikai vadember, emlékirataiban megemlíti, hogy törzsénél a hazugság nem szerepelt az erkölcsi kritika tárgyai között, mert annak még értelmét vagy célját sem ismerték. De ha a mai u. n. kulturviszonyokat tekintjük is, látjuk, hogy pl. az emberölésről vagy mások javainak eltulajdonításáról igen változó megítélések uralkodnak aszerint, hogy ezek az emberi cselekedetek mily körülmények között folynak le, egyénileg vagy kollektíve mennek-e végbe és ki ellen irányulnak. Háborúban pl. az emberölés nem csupán megengedett, de dicséretreméltó dolog és pedig annál inkább, minél eredményesebb; a rablás pedig az ellenség irányában sok esetben megengedett, pl. büntető szankciók formájában. Itt is tehát a társadalmi helyzet alakulása hat döntően a cselekedetek erkölcsi értékének elbírálásában. Olyan magatartás, mely más körülmények között közömbös, a változott politikai vagy háborús helyzetben a legsúlyosabb elítélés és büntetés tárgya, mint pl. más vallású emberekkel való összeházasodás vagy külföldi rádióleadások hallgatása és ehhez hasonlók. Ha mindezekben az esetekben csak addig mennénk el az erkölcsi magatartás vizsgálatánál, hogy a tett megítélését az emberek élményvilága (pl. a tett logikus mérlegelése, a morális tetszés vagy irtózat stb.) mennyiben indokolják, úgy képtelenek volnánk eljutni az uralkodó etikai, valamint büntetőjogi elvek és nézetek tényleges megértéséhez. Ezt a megértést nyilvánvalóan csak a harmadik tényező, a társadalmi környezet determináló hatásértékének figyelembevétele szolgálhatja.

Hogy milyen gyöngén áll a szellemi tudományoknak ez a csoportja éppen a társadalmi gyökerek ismerete szempontjából, mutatja az, hogy

a büntetőjog elméletében ma is milyen különböző felfogások uralkodnak arról, hogy mi a büntetés célja: a megtorlás, megfélemlítés, a megelőzés vagy egyéb. Ez irányban élénk szellemi harc folyik az egyházi-theológiai és az ettől bizonyos fokig emancipált polgári elméletek között. Hogy a legfontosabb oki tényező mellőzése mit jelent a mai emberiség morális, magánjogi és büntetőjogi gyakorlatában, az könnyen elképzelhető; ennek a vonatkozásnak részletes kimutatása különálló és következményeiben nagyfontosságú kérdés.

Az erkölcsstan és az ebből fakadó jogrendszer új renaissancea — mely szerintem egyértelmű e tudományoknak empirikus-természettudományos alapra való átállításával — e ponton is csak a háromrétegű elemzés pontos keresztülviteléből áll. Itt is mindenkor az uralkodó társadalmi és gazdasági konsteliációk nyomása volt az, ami a harmadik és döntő értelmezési elv érvényre jutását meggátolta és a szóbanlevő „szellemtudományok“ művelőit arra készítette, hogy a tettek értelmének vagy értékének kutatásában részint magának a cselekvésnek descriptiv (leíró) vizsgálatára, részint pedig a mögötte álló lélektani motivumrendszer szűk körű vizsgálatára szorítkozzanak.

Az elfogulatlan tudományos kutatás, tehát az egyetemes fejlődés érdeke ellenben azt kívánja, hogy az erény és bűn, a jó és rossz erkölcsstani fogalmai mindhárom síkon tisztázódjanak; azaz minden emberi viselkedésmód magyarázatánál és értékelésénél tisztázottassanak elsősorban annak szerkezeti összetevői, másodsorban az azt lélektanilag meghatározó élménymotivumok, harmadsorban pedig az ezen élményforrást determináló társadalmi tények és összefüggések. Szükséges pedig ez a háromrétegű értelmezés nem csupán a mai korban, tehát a jelenleg véghezvitt cselekmények megítélésében, hanem „visszamenőleg“ a történelem minden kiemelkedő emberi magatartására nézve is. A jövőt, vagyis a mindenkor élénk kerülő emberi tettek erkölcsi megítélését illetőleg viszont olyan új kritériumok és szilárd elvek kifejtésére volna kíváncsi, melyek a lehető legmagasabbrendű és legszervezettebb emberi társadalom sajátos viszonyai és következményei által meghatározott (illetve meghatározandó) erkölcsi, jogi és speciálisan büntetőjogi felfogásnak felelnek meg. Evégből legelsősorban annak megállapítása szükséges, hogy azok a termelési és szociális viszonyok, melyek a ma uralkodó etikai és jogi áliásfogalásokat determinálják, mennyiben tekinthetők véglegeseknek, illetve túlhaladottaknak; s amennyiben az utóbbi eset áll fenn, mennyiben várható a társadalmi-ökonómikus strukturának egy olyan átalakulása, mely a maga részéről mint új determináló tényező a jogtudomány és erkölcsstan újjáépítéséhez vezet.

*

Okfejtéseinknek közvetlen s még egészen vázlatos konzekvenciája, mint láttuk, az, hogy az eddig vizsgált szellemtudományokat — esztétika, erkölcsstan, jogtudomány — mai napig az oki-okozati megértés egyoldalúsága és hiányossága jellemzi; pontosabban az a tény, hogy a cselekvésnek önmagában és az élményben adott feltételein túl a mindkettőt lényegében meghatározó társadalmi tényező nagyrészt figyelmen kívül maradt. Elsősorban figyelmen kívül maradt a történelmi anyagelvűségnek az az elvitathatatlan — mert éppen napjaink eseményei által döntően beigazolt — álláspontja, hogy a legmagasabb és „legszellemibb“ kü-

turnyilvánulások mögött is mindenkor társadalmi és gazdasági csoport-érdekek húzódnak meg, amelyek még a legelvontabb tudományos igazságkeresést is irányítják, legalább is negatív, gátló módon; és amelyek a művészet legklasszikusabb alkotásaiban is visszatükröződnek, legalább is úgy, mint bizonyos életkörülmények által sajátossá formált emberrétegek sajátos élet- és világszemlélete.

Fentiekben egy jól megfogalmazható és könnyen ellenőrizhető munkaterv körvonalai bontakoznak ki. E terv alapvető elgondolása az, hogy a legtöbb szellemi tudományban — esztétika, filozófia, életbölcselet, jog- és társadalomtudományok, történelem, stb. — emberi cselekvéseket és magatartásokat kell érteimeznünk. Ez az értelmezés a multban csak azért történhetett misztikus és metafizikai módon, mert a minden emberi magatartás mögött húzódó előidéző okok és feltételek kettős rétege — az élményforrások és a szociális gyökerek — nem nyert módszeres vizsgálatot. Így volt lehetséges, hogy a korábbi fejletlenebb társadalmak eszmei felépítménye — elsősorban az anyagtalan lélek tana — mindmáig meghatározta az emberi tettek tudományos és gyakorlati felfogását, értékelését és a reájuk gyakorolt közösségi visszahatást. Ha azonban a háromrétegű értelmezés elfogadása esetén általánossá válnék a cselekvések itt vázolt rendszeres és elemző vizsgálata — a valódi tapasztaláson alapuló vizsgálat — akkor kiderülne az, hogy a szellemtudományos kutatás semmi egyéb, mint a természettudományos kutatásnak egy másik, csupán anyagában bonyolultabb s ezért hipotézisekre utalt formája; hogy amannak tárgya éppoly materiális valóság, mint a fizikáé vagy a biológiáé; és hogy a természettudományok kísérleti módszerének, valamint magyarázó elveinek a szellemtudományokban való bevezetése, bár egyelőre a jövő zenéje, a tudományos fejlődés reális lehetőségei között talál helyet.

Ö R E G P R O L E T Á R

Irta: CSÖMÖRI JÓZSEF

Jólesett elüldögelni a padon, egy-egy szót váltani más tétlenekkel, akiket szintén erre a padra ültetett a véletlen, fel-feltekinteni a teret környező házakra, sütkérezni a napon. Amikor mások veritékezve szidták a nagy meleget, ő csak összehuzta szemét s nem szólt. Minek vitakozott volna? Ha egyáltalán képes lett volna arra, hogy valami nagyot kívánjon, akkor örök nyarat kívánt volna. Mert a tél: az ellenség. Köhögteti a tüdőt, karmolja a gégét, tüsszentésre ingerli az orrot, megkönnyezteti a szemet, ezer tüvel szurkálja a kéz és láb ujjait, meggörnyeszti, majd hogy el nem töri a hátgerincet és hasogatja a térdet. A tél rossz, a tél hideg, mint a sir. De nyáron: él az ember.

Sütött a nap, goromba jóssággal. A tarkójában, a lábszárában érezte a jót. S aki bolond volt, az hát csak szidhatta a meleget, nem vitakozott vele.

Sütött a nap a térre melegen. Ezért szerette a teret is. És mégis baj volt a térrel. A vad, tökéletlen horda, amely port vert fel maga körül, ordított, üvöltött, rongylabdát vagdalt a napon fénylő kopasz főhöz s aztán szemtelenül megkérdezte: nem látta a labdám, bácsi? És vihogva,

nyerítve elszárguldott. Ez a nyomorult falka, melynek izgató szemtelensége határtalan volt, ez rontotta meg a tér békéjét és nyugalmát. Az úgynevezett gyermekek, ezek a kis, mocskos állatok. Miattuk történt, hogy bár boldogan, de mégis gyűlölettel és félelemmel foglalta el helyét a padon. Undorodott és félt tőlük. Am a nap melege végül is minden áldozatot megérdemelt.

Ült a padon, szörten koponyája fénylett, ragyogott és kis szeplők keletkeztek rajta vidáman. Egész testét átjárta a jóleső meleg, karja elnyult a pad támláján, szemét lehunyta, mintegy szertartásszerűen. Boldog volt. Nem gyötörte magát olyasféle kérdésekkel, hogy mi is hát egy élet mérlege például? S hogy alkotott-e valami maradandót? Ült és élvezte a napot, behunyt szemmel, mint legénykorában a szereimes csókokat. Hallgatta a körutról idegomolygó zajokat. A horda most kivételesen csendes volt.

Egyszerre a lábához csapódott egy jókora kavicsdarab gorombán, kegyetlen ünneprontással. Megrezzent, mint egy amugyis félénk madár. A pad támláján nyujtózó karja riadtan a levegőbe lendült s úgy is maradt, mereven, mint valami madárijesztő karja a buzatáblán, mert a nagy ijedtségtől, hirtelen nyelt egyet és a nyelés rossz helyre csuszott és köhögött, kivörösödve, fuldokolva, kinyujtott karja a levegőben. Percek multak el, amig lecsillapult ez a köhögés és akkor rögtön kiabálni kezdett, keserű káromkodással s köhögött utána kinosan megint. Szemében könny ült: az ijedtségtől, a köhögéstől és a bus önsajnálattól. Hiszen meg is fulladhatott volna. Ezek az átkozottak! Öklét rázta feléjük tehetetlenül. A horda persze már elfutott, jó messzire s ott röhögtek kajánul az undok férgek a távolban. Dohogott, háborgott, torkát köszörülte, mert a rossz nyelés megreszelte a gégejét.

De a nap sütött és ez megóvta attól, hogy megátalkodják benne a gyűlölet gonosz hangulata. Nemsokára már csak a sima koponyáján megülő finom pára jelezte az imént kiált izgalmat. Ha tudta volna, hogy mi az a himnusz, okvetlenül kigondolt volna egy nagyszerű naphimnusz.

Pontosan tizenkettőkor felállt, biztonság kedvéért odapislogott a barnatégiás vásárcsarnok frissen fehérre festett órájára, de az is tizenkettőt mutatott, mint az ő gyomra. Elindult, kibaktatott a kopott padok, poros, tikkadtlombú fák és bokrok közül. Hétperces ut várt rá, azaz kétszázhatvanhárom lépés a kapuig és még további tizennégy lépés az ajtóig; nem egyszer kiszámította. Persze öreg lábak tempójához mért idő volt ez.

Az ajtóban megállt, szimatolt, önkéntelenül kereste a levegőben az ebéd illatát. Megint paprikáskrumpli. Kedveszegetten lépett a konyhába, ami egyuttal előszobaként, ebédlőként és az ő meg a kölyök hálóteremként is szolgált s lezökkent az ágya szélére. A lánya csak egy pillantást vetett rá, furcsát, érdeklődőt, szeretőt és türelmetlent. Az asszony maga sem tudta, hogy ez a pillantás azt jelentette: mikor halsz meg már? Örökre megsértődött volna és fájt is volna neki, ha valaki ezt állítja. És mégis azt jelentette... Az öreg odanyult az ágya fölé, a falba vert szögre akasztott órája után, gyengéden emelte le és figyelő ujjakkal megcsavargatta a gombját. Mindennap ilyenkor szokta „felhuzni“. Kényes jó-

szág ez, szokta hangoztatni, és ha azt akarod, hogy pontos legyen, légy te is pontos. S azonkívül, bár zsebóra, lehetőleg ne hordozd magaddal... Visszaakasztotta az órát, aztán nyögve, nagyokat fujva levetette cipőjét meg a kapcáját.

Mezitláb ült az asztalhoz, a konyha meleg volt, csak úgy gőzölgött s nem kellett félnie senkinek, hogy itt megfázik. Lánya odatalalta elé a paprikáskrumplit, hozzá uborkasalátát és egy karéj kenyeret. A krumpli forró volt.

— Leves nincs? — kérdezte halkán.

— Leves! — mordult az asszony. — Ilyen melegbe még leves kéle-ne neki...

Az öreg nyomkodni kezdte villájával a krumplit, hogy pépes legyen. Nem szólt. Szerette a levest és nem szerette a krumplit. Viszont itt nem az ő pénzéből főztek ebédet, hiába.

Most beviharzott az ajtón, majdnem elbotlott a küszöbön, egy piszkos kis kölyök és se szó, se beszéd, leült ő is az asztalhoz, az öreg mellé. Falka-tag volt. A téri csorda egyik borja. Talán éppen ő hajította a kavicsot. Most szuszogott és amint anyja elébe is odatart egy tányér krumplit, azonnal falni kezdett mohón, éhesen.

Végül az asszony is leült. Egyetlen szál kék kartonruha feszült rajta, átizzadtan tapadt testére, mellén nem gomboita be, még a mellbimbója is kitüremlett félig. Nagy volt a hőség, a konyhában még parázsolt a tűz, a nyitott ajtón besütött a nap.

Éttek. A kölyök fujt, szuszogott, csámcsogott, az öreg lassan, meg-gondoltan nyelte a péppé tört krumplit, az asszony csak immel-ámmal eszegetett, nem volt étvágya. Közvetlenül az öreg érkezése előtt evett meg egy fél görögdinnyét, jó karéj kenyérral.

A legyek zümmögve repültek éteire, arcra, kézre, földre, falra, de legnagyobb előszeretettel az öreg koponyájára meg a krumpli barna és az uborka zöld héjából emelkedő kupacra, amely ott diszelgett a tűzhely lába előtt.

A kölyök meglökte a nagyapja könyökét, az öreg gyáva kezéből kiesett a villa, de neki magának kellett utánahajolni. Az asszony csak annyit mondott:

— Na!

A kölyök, a borju maszatos képpel vigyorgott.

Ebéd után elnyult az ágyán; tábori vaságy volt ez, szalmazsákkal, egy párnával és néhány ronggyal, kacattal, ami mind a büszke „ágyne-mű“ nevet viselte. A fal felé fordult, de kicsit még fészkelődött, forgoló-dott, másik oldalát is kipróbálta szokás szerint, noha végül mindig csak a fal felé fordulva aludt el. Ahogy így csinálta a szárfészket, az asz-tal felé pillantott és látta, hogy a lánya dinnyét dug a kölyöknek. A kö-lyök hasához szoritotta a dinnyét, hogy nagyapja észre ne vegye és kiol-dalgott az udvarra.

De mégis észrevettem, — gondolta az öreg és halványan, keserűen mosolygott a bajusza alatt. Vén koionc, ugy-e, akit el kell tartani, het-venhárom, vagy hetvennégy éves, — maga sem tudta pontosan; — kár volna rápazarolni a drága dinnyét. Igazuk van, gondolta, nem kell az öregnek dinnye. Az öreg örüljön, hogy él. Hát örül is, mondhatom. Szép

kis élet az ilyen, nyomorult, kutyának való élet. A legritkább eset, hogy neki is juttattak valami izesebb falatot. De igazuk volt. És azért mégis fájt az ilyesmi.

Nézte a lányát. Az asszony mosogatott és most megszólalt.

— Elhatározta már az órát?

Az öreg megrezzent. Nagyon rezzenős volt már. Ha kavicsal vagy szóval megdobták, megrezzent mingyárt. Rágódott benne a keserűség s ez a kérdés semmiesetre sem vigasztalta meg. Az órát, igen, hogy elhatározta-e? Az órát. Felfordult a szeme, amint tekintetével a feje felett függő órát kereste. Jó óra, szép óra, megvolt vagy harminc éves, tula-ezüst, dombormivű, kutyafejjel. A kutyafej aranyozott, sárgás s kopott egy kicsit. Immár egyetlen vagyona és barátja volt ez az óra, még soha nem hagyták cserben egymást. Magántulajdon. És hát ezek itt szemet vetettek rá: minek egy öregembernek óra? A veje kérte. Már a dohányos szeiencét is elkérte s azt neki adta, mert miért ne adta volna? Nem volt ő olyan megátalkodott ember. Hiszen már amugysem dohányzott, leszokott róla vagy négy esztendeje. Nem egészségi okokból, hanem azért, mert nem volt pénze dohányra. Órizte a szelencét, tisztogatta, szerette, az övé volt. És mégis nekiadta a vejének egy téli napon, — jól emlékezett rá — szó nélkül, éppen csak hogy a szeme rebbent meg és talán a bajusza kókadt le, amikor átnyujtotta. Az az ember, a veje, aztán csak homlokához emelte a mutatóujját, hanyagul, mintha tisztelegne, ez volt a köszönet. Az órát azonban, azt nem fogják megkapni, amíg csak él. Azt nem.

— Idadja? — folytatta az asszony.

— Micsodát? — ravaszkodott fájdalmasan és szánalmasan s közben azt gondolta: már az ebéd utáni álmát is eiveszik az embernek.

— Az órát. Azt kérdeztem, hogy idadja-e?

Az öreg a lányára nézett, majd a tűzhely alatt heverő kupacra tévedt a tekintete. A krumpli és uborka héja közt felfedezte egy fél dinnye héját is. Így tehát az asszony szintén dinnyézett, még ebéd előtt s aztán persze finomkodott, hogy nincs étvágya.

— Ugyis a tietek lesz az, ha meghalok.

— Dehogyan hal maga meg.

Volt ebben a megállapításban sürgető türelmetlenség is, de büszkeség is s az öreg mindakettőt érezte. Sóhajtott.

— Egyszer csak nem leszek többet, meglátjátok. Kihül az ember, elmegy tőle a meleg és aztán vége.

— Nagy, erős ember maga.

— Én nem. Gyenge vagyok már nagyon.

Felült. Nyögve huzni kezdte a cipőjét. Ha egyszer ellenséges a légkör, jobb, ha elmegy. Az ebéd utáni szundikálásnak vége. Sajnos.

Az asszony nem szólt már, csak lecsapta kezéből a mosogatórongyot s a mellén összehuzva ruháját, kirohant az udvarra. Egy perc múlva már hallatszott, amint a házmesternének panaszkodott nagy hangon az apjára.

Ő pedig kikémlelt az udvarra, hogy megnézze, elég biztonságban van-e. Biztonságban volt; nem látszott valószínűnek, hogy a lánya egyhamar félbeszakítja az izgatott társalgást. Az öreg visszafordult és gyermekesen, váratlan fűgén a konyhaszekrényhez sietett, komoly, áhi-

tatos, egyszersmind gyáva arckifejezést öltött és vonakodva, mégis hón belenyúlt a gyértartalmu cukrószacskóba. Két szem kockacukrot lopott. Száját csücsörítette, mintha most mingyárt fütyölni kezdene, de óvatosságból mégsem fütyült. Aztán, évek óta először, a hétköznap elejére gomblyukába fűzte az óraláncot és ráakasztotta az órát. Máskor csak vasárnap tett ilyesmit.

Közönyös arckifejezést öltve lépett az udvarra. Behuzott nyakkal haladt el lánya és a házmesterné mellett. Összesen tizennégy lépés és máris az uccán volt a rekkenő délutáni hőségben.

Idejét sem tudta, mikor volt utoljára kocsmában. Ment volna szívesen akár mikor, ha adtak volna rá pénzt. De nem adtak. Semmire és erre legkevésbé. Mert az a szocialista veje, minden nagyképűsége tetejébe, ráadásul még antialkoholista is volt. Most azonban, nagy keserűségében s mert nyolcvan fillért őrzött zsebkendője csücskébe kötve, belépett a sarki ivóba. Ennek a javarészt rézpénzből összerakott nyolcvan fillérnek megvolt a maga története. Tilos pénz, egyszerűen és nyersen kifejezve: lopott pénz volt. Lánya olykor elküldte a boltba, kenyérért, sóért, hagymáért, egyébért. Ilyenkor többnyire lecsippentett egy-két fillért a maga számára, hogy évente kétszer-háromszor kedvére elszórakozhassék a kocsmában.

Rátámaszkodott a kerek, szürkésbarna, de inkább meghatározhatatlan színű, barázdált deszkájú asztalra, bámulta benne a szögeket, melyek kissé felütötték fejüket. Kíváncsian és ostobán addig nyujtózkodtak, amíg a kocsmáros vagy a segédje egy nehéz kalapáccsal rá nem ütött fejükre, amikor aztán egy időre gyáván megbujtak a deszkában, de végül megint kezdték a kíváncsiskodást. Az öreg mindezt nagyon jól tudta a szögekről és most bámulta őket végtelen türelmükért, kitartásukért s valami olyasmit érzett, hogy ez igazán hősies a szögektől és egyuttal kadarkát ivott. A kadarka literje hetven fillérbe került.

A kocsmában is nagyon meleg volt.

Azt gondolta: nincs nekem senkim, kutyám sincs, macskám sincs, rigóm sincs. A lányom nem lányom, az unokám gazfickó, a vejem nem törődik velem. És még azt gondolta: szeretné a lányom, ha meghalnék, de nem halok meg, ameddig csak tehetem. Az embernek nincs semmi öröme az életből, de a haláltól irtózik. Az ember már ilyen. Megmutatom nekik, hogy nem bánhatnak így velem.

Szomorú volt, nézte a szögeket, itta a kadarkát, az egyik darab kockacukrot szájába vette és ott eláztatta borral, nagyon izlett. A legyek itt is kedvelték sima koponyáját. Az első darab kockacukor végigélvezése után célbavette a sarokban álló köpöcsészét és fiatalos erővel beleköpött. Utána szopogatni kezdte a második darab kockacukrot.

Nem volt más vendég, a kocsmáros megkérdezte:

— Mit szól hozzá, szomszéd?

Ez a kérdés a borra vonatkozott. Ő így válaszolt:

— Bornak bor ez is.

A kocsmáros nem fessegette tovább a dolgot; a bádoggal bevont pulton, a söresap körül, egy vöröskockás törőronggyal csapkodni kezdte a legyeket. A légyhullákat aztán lefujta a padlóra. A segéd, aki a pincében foglalatzkodott, most felkiáltott valamit és a kocsmáros lement

utána. Az öreg most egyedül maradt az ivóban. Azt gondolta, mint valami eszmét, mint más az Istent vagy a forradalmat, azt gondolta: lopni. Pénzt vagy pálinkát vagy tepertőspogácsát a bura alól. Valamit. Lopni. Régebben meg is tette volna, de mostmár öreg volt, lomha, soká tartott amíg az ötlettől a cselekedetig elérkezett és így elkésett vele. A kocsmáros visszajött.

Legalább egy órája ült már a seszinű, kerek asztal mellett és a végére járt az első félliternek. Most még egy féllitert rendelt és vásárolt egy tepertőspogácsát. Mingyárt ki is fizette a nyolcvan fillért, egész vagyonát. Elüldögélt még egy órát és rágta a pogácsát, lassan, beosztva és itta a bort és bámulta a szögeket.

Azt gondolta: a lányom a halálomra vár. Kolonc vagyok a nyakában.

Aztán elment a térre.

Kicsit szédült. De okos ember volt és ezuttal nem ült a napra. Mielőtt egyáltalán helyet foglalt volna valamelyik padon, keresztülbaktott a téren, a körut felőli oldalra és belépett a vizeldébe, hogy könnyítsen magán. Amikor kijött, igen kellemesen érezte magát és mosolygott. Leült egy árnyékosabb padra és lassu ütemben ingatta a fejét jobbra-balra, aztán bólogatott le, fel. Eszébe jutott, hogy mint fiatalember résztvett a Bosznia-Hercegovina elleni hadjáratban. Azok voltak a szép idők. Csendesken nevetgéit magában. Bizony szép idők voltak.

Szédült kicsit, de az nem volt baj. Egészen könnyűnek érezte magát. Most füttyült is, gátló körülmények és gátlás nélkül, vidáman. Sok fiatal nem ér annyit, mint ő. Ha nagyon akarná, dolgozni is tudna még, de csak dolgozzék a veje, jobb ez így, meg varrjon csak a lánya. Nézte a vásárcsarnok óráját, négyet mutatott. Arról egészen elfeledkezett, hogy a hét-köznap ellenére nála is van óra.

Leült mellé egy öregasszony, egyike a téren szerzett ismerősöknek; később egy öregember is odaült. Ő gondolkozott így róluk: öregasszony, öregember. Ő maga, saját szemében kicsit legény maradt, hiszen ez ugyanaz a test volt, mint amelyik Boszniában járt, amelyik szeretkezett valamikor s amelyik gyárakban veritékezett, egy ideig bányában is.

Azt mondta az öregasszony:

— A németek megint kezdik.

Az öregasszony szeretett politizálni.

De ő csak nevetett rá, ravaszul, hamisan, mint aki jobban tudja és különben is rejteget egy titkot, ami, ha napvilágra kerülne, megváltoztatná az egész emberiség sorsát. Az öregember — nem ő, hanem a másik, aki leült mellé — megköszöriülte a torkát és így szólt:

— Egyforma ez mind.

Erre azonban már kitört belőle a kacagás, mintha jó tréfát hallott volna és tenyerével a térdét csapkodta. A másik kettő csak nézte egy darabig, aztán az öregasszony felállt, megigazitotta fekete fejkendőjét s azt mondta:

— Maga berugott.

Elment.

Az öregember még ült egy ideig mellette, mintegy megfélemlítve, keszegen, de aztán az is elment és gyanakodva nézelődött hátra kortársra

felé, aki „berugott“. Ő pedig, aki berugott, magára maradt és nevetett még mindig. Mit tudnak ezek? Nem tudnak ezek semmit. Boszniában sem jártak.

Váratlanul csuklott egyet és megriadt, mintha hirtelen a halállal találkozott volna. Elcsendesedett. Egyik tenyerét a másikra fektette és így lógott le a keze a térde közt. Elkeseredett. Dinnyézik, aztán kisémmizi az apját a lány, a ringyó. Micsoda ringyó! Savanyu és keserű izeket érzeit a szájában, köpött, de most nem fiatalosan. Öregesen köpött, szomoruan, erőtlenu. Homályosan felrémlt előtte valami asszonyfőie, aki talán a felesége volt egykor, de nem gondolt rá komolyan. Az utóbbi években már nem gondolt soha semmire komolyan.

Öt óra volt.

Ezeket a szavakat nem szerette: betegség, halál, koporsó, sir, temetés. Nem szerette e szavakat, de a fogalmak, amiket e szavak jelöltek, ott bujkáltak emlékezetében és minduntalan ki-kitörtek, tudatosultak s ő megriasztva, hőkölve rántotta hátra fejét, mintha így menekülhetett volna előlük. Nem töprengett, nem gondolkozott éppen a lét és nemlét kérdésén, de tudta, hogy hovatovább letelik az ideje és félt a nagy elvá-lástól. E tudatot és a hozzáfűződő félelmet azonban mesterséges ködbe burkolta magában s megvetette az életet, hogy a gyakorlatban annál jobban ragaszkodhassék hozzá. Most kissé valóban „berugott“ és a halál megjelent előtte. Világosan látta, egy sárga csontváz volt, ott állt a tér közepén, megmeredve a lendület egy mozzanatában, vágásra készen, ahogy ábrázolni szokás szinesnyomatu, képes naptárakban és jövendőmondókban. Ott állt a halál a kaszával és vigyorgott.

— No, — dünnyögte az öreg — no, hé...

Valami csiklandozta megint, mint amikor padtársai kevésszavu politizálását hallgatta, de nem mert nevetni. Gondolt valami olyat, hogy talán részeg vagy esetleg napszurást kapott, de ugyanakkor azt is gondolta, hogy talán mégsem részeg és nem is kapott napszurást.

Sokáig állt a halál a tér közepén, nagyon sokáig. Az öreg csak bámulta és közben azt figyelte, hogy ver-e még a szive és a körmét nézegette, nem lila-e? De a szive vert és a körme nem volt lila. Ebből tudta, hogy él.

Hét órakor végre erőt vett magán, felállt és rogyadozó térddel elindult, keresztül a téren, egyenesen a halál felé. Ekkor eltűnt a halál. De végtelen szorongás maradt utána; fázott, mintha nem is meleg nyári este, hanem tél lett volna vagy legalább is hideg ősz, számára kellemetlen évszak. Kicsit szédült.

Mire hazaért a veje már otthon volt és vele egy barátja; politikai kérdésekről vitatkoztak a szobában és a marxizmust emlegették, amiről az öreg is tudott már annyit, amennyit tudni akart. Tény, hogy nem akart sokat tudni róla és még a jólelkű vője pujkamérge sem győzhette meg arról, hogy az ő sorsának alakulása bármiféle kapcsolatban lehet a német államrenddel vagy mondjuk az indiai munkásmozgalommal. Az öreg, amint többször kinyilvánította, a maga részéről azon a véleményen volt, hogy nem lett volna szabad meggyilkolni Tisza Pistát, még előbb Ferenc Ferdinándot és akkor nem volna semmi baj. Marxizmus: az csak „egy olyan dolog.“ De most nem volt kedve résztvenni a vitában, nem is

ment be a szobába, hanem nagyon csendesen ült az ágya szélén, egészen vacsoráig.

Akkor eltávozott a veje barátja. A veje felmelegített paprikáskrumplit kapott; az öreg úgy vélte, hogy felismeri közte azokat a darabokat, amelyeket lánya finnyásan otthagytott délben; ezek a darabok valahogy jellegzetesek voltak. Közben megérkezett a kölyök is és akkor azok hárman szalonnáztak. Az öreg csak egy köcsög lefőlözött tejből készült aludttejet vacsorázott, kerek bádogkanállal, nagy műgonddal. Az aludttejet szerette s ezt az örömet nem sajnálta tőle senki, mert a lefőlözött tej olcsó.

A legyek esti lakomára gyülekeztek és holmi alsóbbrendű lepkék is betántorogtak, esetlenül verdesve szárnyaikkal a lámpa körül. Ha véletlenül az asztalra zuhantak, a kölyök öklével agyonzuzta őket.

Vacsora után az asszony megint elkezdte:

— Mi lesz hát az órával?

Az öreg elsápadt, minden vére talán a lábába szaladt. Nem mert ke-reken nemet mondani, hiszen most a veje is itt volt, a veje, végeredményben egy idegen ember, aki eltartotta s aki tulajdonképpen szemet vetett az órára.

— Mér? — kérdezte a vő. — Nem akarja idadni?

— Nem, nem akarja, — mondta az asszony élesen, tudtul adva, hogy nem apjával, hanem férjével tart egy most kirobbanható ütközetben.

Ringyó, gondolta az öreg elkeseredetten, én neveltem fel és ilyen ringyó. S gyáván hallgatott.

A kölyök, a borju, kicsit még vigyorgott, szemtelenül, mintegy jelezve, az ő álláspontja világos: rongy öregembernek tartja a nagyapját, ha nem is mondja ki. Aztán lefeküdt a vackára, a földre, a tüzhely elé, rögtön elaludt és úgy szuszogott, olyan megindítóan, komolykodó, kerek ábrázattal, mintha a legkedvesebb kölyök volna a világon és nem olyan kis gazember, mint amilyen valójában volt. Az öreg toroka összeszorult. Talán még szerette is ezt a kis vakarcsot.

— Egy öregembernek is legyen valamije, — szólt a vő elgondolkozva.

Kevés szót vesztegettek egymás érzelmeire, ennyi elég volt. Az asszony sem szólt többet, bár nem értette, hogy miért mond le a férje ilyen könnyen az óráról, egy vénség céltalan szeszélye kedvéért. A vő elővette a dohányosszelencét és gyakorlott ujjmozgással cigarettát sodort magának. Az öreg reszkető ajakkal nézte és bajusza együtt reszketett ajkával. Jó ember ez, gondolta, nagyon jó ember, mégis törődik velem, nem úgy, mint a felesége, a hitvány. Csak tartsa meg a szelencét egészségben, megérdemli.

A vő beszélt valamit a munkájáról, a gyárról, ahol dolgozott és nem szólt közbe senki. A cigaretta végigégett és minden este ez volt a jel a lefekvésre. A veje meg a lánya bementek a szobába, hallatszott, hogy vetkőzödnék. Az öreg felakasztotta az órát a szögre, ágya fölé és a lámpát eloltva maga is vetkőzni kezdett. Elég világos volt így, mesterséges fény nélkül is, mert a telihold besütött a nyitott konyhaajtón. Lefeküdt.

— India, — motyogta, ahogy ágyában forgolódva a számarfészket csinálta — India, talán mégis...

Felfordult a szeme, amint tekintetével a feje felett függő órát kereste. Láta jói, mert besütött a hold. Nézte az órát és csücsörített, mintha most mingyárt füttyölni kezdene, fiatalosan. De nem füttyült mégsem, nehogy zavarja azokat, ott, a szobában.

Igy nézte, nézte vidáman az órát egész éjszaka, nézte felakadt szemmel még reggel is. A veje vette észre, amikor nagyokat ásítva és nyújtózkodva kijött a konyhába, hogy megmosakodjék reggeli előtt.

A Z E M B E R É S A M U N K A

Irta: FEKETE FERENC

Napjaink társadalmi rendszerei — legyenek bár a legelentéesebbek is — értékelésüket illetőleg egy pontban találkoznak. Valamennyi a társadalmi élet alapjának, minden anyagi és erkölcsi jó forrásának az emberi munkát tartják. Ez a tény annál inkább nagyjelentőségű, mert a munka, az anyagi vagy erkölcsi javak termelésére irányuló aktivitás, nem örvendett mindig a maihoz hasonló megbecsülésnek. Az ókorban a munka csak a rabszolgák megvetett osztályának kötelessége és velejárója. A munka szégyenteljes megnyilvánulás, lealjasítja a szellemet, fárasztja a testet, miért is a magasabb társadalmi osztályoknak tartózkodniok kell tőle. Aki dolgozik, az a legalacsonyabb társadalmi osztály köteleibe tartozik, a munka maga *kín*, amit senki sem a maga jószántából végez. Az ókornak a munkáról vallott felfogását a középkor misztikus szellemisége bár némileg enyhíti, alapjában nem változtatja meg. A munka állapota a középkori felfogás szerint az eredendő bűn folyománya. A bűnösnek vezekelnie kell, „arca veritékével“ kell kenyerét megkeresni. S ha némi emberi vonást felfedez is ez a misztikus szellemiség a munkában, mégis szégyenteljesen alacsonyabbrendűnek, bűnből eredettnek bélyegzi. A reformációk kora hozza meg elsősorban a munka értékelését, amikor a hasznos cselekedetek körébe emeli. A munka — főleg a kálvini reformáció eszmekörében — nem az eredendő bűn következménye, hanem az út a megváltás felé. A gyakorlati hasznon túl, a munka így nyer teljesértékű eszmei igazolást az Ujkor küszöbén. Ez az eszmei értékelés azután rohamos léptekkel hódítja meg a gondolkodókat. A XVIII. század mind nagyobb jelentőséget tulajdonít a munkának. Már nem hogy lealázást, de épp az emberi felszabadulást látja benne. Napjainkban viszont nemcsak eszmei sikon aratott teljes győzelmet. Századunk nemcsak elismerte és értékelte a munkát, de tudományos vizsgálata tárgyává is tette, amikor külön önálló tudományként könyvelte el mindazt, amit a munkáról, szabályairól, törvényszerűségeiről, nehézségeiről és könnyítéseiről tudunk. A munka-tudománya: az *ergológia* természetesen a fiziológiához és a lélektanhoz kapcsolódik, bár az orvostudomány, (különösen a higiéná), valamint a társadalomtudományok szintén jelentős adatokkal bővítik és fejlesztik.

Ergológia és pszihotechnika

Az ergológia anyagát három csoportba oszthatjuk: az *emberi tényező*, a *munkaeszközök* és a *társadalmi tényezők* csoportjába. A társa-

daimi tényezők és a munkaeszközök vizsgálata u. i. éppolyan szerves része a munkatudománynak, mint az emberi tényező megismerésével foglalkozó *pszichotechnika*. Hogy mégis az utóbbi az, amely különösebb kapcsolatot vél fentartani az ergológiaival, igen érthető. A gyakorlati eredmények szempontjából a legtöbb sikerrel (sőt: azonnali sikerrel!) a pszichotechnika kecsegtet. A társadalomtudományok — már tárgyak bonyolultabb volta miatt is — kevésbé mutathatnak fel konkrét eredményt. S míg a lélektan e gyakorlati iránya a termelésben kimutatható haszonnal járt, addig a társadalmi tényezők vizsgálatából nyert eredményeket nem lehetett azonnal alkalmazni és gyümölcsöztetni. Az elért eredmények miatt egyre izmosodó pszichotechnika pedig mind újabb és újabb területekre tette át vizsgálódásait. Nem elégedett meg csak a pályaválasztás és a szakmai kiválasztás könnyebb feladataival, de az ember és a munka egymásrahatásának, a munkás minél egészségesebb, megfelelőbb munkarendjének, a munkafolyamat teljes átértékelésének, a munka racionalizálásának tudományává nőtt. Ma már tárgya minden olyan megnyilvánulás, amelyben szembekerül egymással az ember és a munka. A pszichotechnika ezekszerint nem csupán lélektani megfigyelés, kísérletezés, gyakorlati alkalmazás, mert legalább ugyanennyire biológiai és orvostudományi is. Pontosabban: az egyén testi-lelki valóságának a munka folyamatában való részvételét, annak törvényszerűségeit s egészségtanát választja a munkatudományok e legerősebb ága tárgyául.

A munkatudomány s a pszichotechnika fejlődése

A munka tudományos vizsgálatának erőtlen kezdete még a XVII. századba nyulik vissza. *Vauban*, a Napkirály mérnöke (1680) utal az emberi *munkateljesítmény* és az *érdeklődés* között fennálló kapcsolatokra. Nem sokkal később *Bélibor* (1729) erősíti meg ezt a tételt. *Coulomb* már tanulmányokat végez az emberi munkaerő minél észszerűbb kihasználása céljából (1795). Ezek s az ezek után szórványosan jelentkező, hasonló kísérletek természetesen még távol állanak a munka tudományától. E tudomány pontos körvonalait, célkitűzéseit *Ch. Dupin* fogalmazza meg 1829-ben. Nem elég — vallja Dupin a XIX. század elején — a gép tökéletesítése a munka tökéletesítése szempontjából. Előbb a gépet kezelő munkást kell tökéletesíteni, a munkást kell saját lelkületével megismerni, aki bármilyen gépies munkát végez is, mindig több, mint a gép, mert bármely pillanatban *saját maga* javíthatja, fejlesztheti mozdulatait. A XIX. században fedezi fel *Chauveau* az izommunkának nevére elnevezett törvényszerűségeit, majd *Atwater* újítja fel Lavoisier kísérleteit. Ez a XVIII. századvégi tudós foglalkozott az elfogyasztott oxigénmennyiség s a munkaeredmény közti kapcsolatokkal. *Atzler* és tanítványai a különböző munkák és az anyagcsere folyamat összefüggéseit vizsgálják.

De elősegítik a XIX. században a lélektan gyakorlati irányu kísérletezései (*Weber, Fechner, Helmholtz*) a lélektannak a munka vizsgálata felé való irányítását is. *Wundt, Ebbinghaus, Lehmann, Külpe, Ribot, Richet, Messer, Bühler* — és számos tanítványuk — gyakorlati értékű kutatásain vezet az ut *Galtonig*, aki 1883-ban megveti a *test* kísérletek alapjait. *Cattel* és *Rieger* fejlesztik a *test*-ek módszerét, az olasz kriminalisták s *Guicciardi, Ferrari* és *Lombroso* már szintén alkalmazzák e

próbákat, 1905-ben *Binet* és *Simon* korfokra beosztott gyermeki intelligencia mérő testjeivel éri el csúcstejesítményét a test-módszer, míg Amerikában már szakmai kiválasztásra is igyekeznek az eddig csak a különböző lelki funkciók felismerésére szolgáló testeket használni. Hugo *Münsterberg* alkalmazza a pszichotechnikát (William Stern használta először, de tulajdonképpeni elterjedését Münsterbergnek köszönheti) a gyakorlati ipari életben. A XX. század első éveiben egyre-másra jelennek meg hasonló tárgykörű tanulmányok *Gerson*, *Parsons*, *Emerson* tollából, hogy csak a legkiválóbbakat említsük. A háború alatt *Gamelli* professzor Olaszországban (1914), *Camus* és *Nepper* (1915) Franciaországban, *Moede* és *Piorkowski* (1916) Németországban a repülők kiválasztására készült testjei és próbái, valamint az amerikai hadseregben alkalmazott *Army test*-ek lendítik előre a pszichotechnikát. Ez a fejlődés a háború után még erősebb lendületet vesz. Számos pszichotechnikai intézet nyílik Charlottenburgban (*Moede* vezetése alatt), Londonban a Fatigue Research Board (Fáradtság-kutató intézet). Svájcban a híres Jean Jacques Rousseau intézet még a világháború alatt megkezdte működését (1916-ban) Claparède vezetése mellett s nem sokkal később Zürichben hasonló intézet. Olaszországban Modena vezet, ahol már 1920-ban pszichotechnikai intézetet állítanak fel. Rövidesen Milano és Róma követi példáját. Spanyolországban Barcelonában, Csehszlovákiában pedig a Masaryk Munkakutató Intézet keretén belül kezd meg működését a pályaválasztási tanácsadó. Oroszországban 1920-ban Moszkvában, nemsokkal később Kazanban és Karkowban állítanak fel pszichotechnikai intézetet. Romániában két hasonló intézet működik (Bukarest, Kolozsvár) az általuk irányított számos állami pályaválasztási tanácsadón kívül. Franciaországban *Lahy* és *Laugier* professzorok vezetése mellett folyik a munka tudományos vizsgálata. Ezeken a hivatalos intézeteken kívül számos állami és magánvállalat tart fenn saját szakmai kiválasztó intézetet. Az Egyesült Államokban valamennyi állami hivatal betöltéséhez pszichotechnikai vizsga szükséges s az Oakland Motor Co., a General Electric Co., a csikágói Yellow Cab Co., a Kodak Co. és még számos nagyvállalat saját pszichotechnikai intézetet tart fenn. Németországban a vasutak és a posta, a Siemens és Zeis művek, Belgiumban a Solvay művek, az állami fegyvergyár, a brüsszeli villamostársaság, Franciaországban a Marseille és Paris környéki Szállító Vállalat s a két legnagyobb vasuttársaság, Hollandiában Amsterdam város közhivatalai rendelkeznek pszichotechnikai intézettel s felsorolni se lehetne a kisebb vállalatok és intézmények által fentartott, hasonló kutató intézetek számát.

A munkatudomány és a pszichotechnika fejlődését glosszáló sorokhoz tartozik a munkás mozdulatainak tökéletesítését célzó kutatás megemlítése. *Taylor* Principles of Scientific Management c. könyvének hatása a munka tudományos kutatásaira igen érezhető. Ennek ellenére a pszichotechnika szempontjai nem azonosak a taylori szempontokkal. Taylor a munka tökéletesítésére, a munkaerő minél észszerűbb kihasználására törekszik. Számára csak a haszon, az eredmény növelése a fontos. A pszichotechnika tudománya — ezzel szemben — a munkás személyi érdekeit legalább annyira szemelőtt tartja, mint az üzemet. A tudomány eredményeinek részleteiben való felhasználásáért viszont sohasem a tudomány a felelős.

A pszichotechnika tárgyköre

Mive foglalkozik a pszichotechnika, melyek a területei, mit akar, mit érhet el? Összegezve a pszichotechnika megnyilvánulási formáit, valamennyi törekvését, a következő 4 csoportba osztályozhatjuk célkitűzéseit, illetve munkaterületét: 1. Pályaválasztási tanácsadó és szakmai kiválasztás. — 2. A tanuló évek megszervezése. — 3. A munka élvezetesebbé tétele. — 4. A munkatudat alakítása. — Hogyan működik mindegyik területen a pszichotechnika? Mi a célja és a lehetősége?

Pályaválasztás és szakmai kiválasztás. Ez az a terület, ahol a tudományos eszközök igénybevételének szüksége a legerősebben jelentkezett.

A pályaválasztás fontossága nyilvánvaló. Ha van is túlzás Pascal ama véleményében, hogy nincs az életben fontosabb a pályaválasztásnál, ha betűszerint nem is érvényes ez az állítás, a mindennapi élet számtalan példája igazolja, hogy az életnek ez a pontja mindenki életében igen jelentős. Különösen negatív oldaláról szembeszökő a fontossága. A helytelenül választott pálya, az egyéniség alkalmatlan helyen, a képességek túl nehéz vagy túl könnyű szerepében az egyén nemcsak nem tudja „kifutni formáját“, de amit végez, azt is kedvetlenül, a céltalanság érzetével, rosszul végzi. Számos munka-baleset oka a rosszul megválasztott pálya. Az is igen gyakori, hogy bizonyos betegségekre hajlamos egyén foglalkozása következtében hamarabb betegszik meg. A zárt szobában dolgozó tüdőbajos szabóinas vagy cipészgyerek a tbc. biztos zsákmánya. A gyenge szemű szabó vagy asztalos idővel nemcsak rosszabbul dolgozik, de kevesebbet is termel és az egészségét is aláássa foglalkozása közben. Itt nyílik hatalmas tere a pályaválasztásnak. Az egyént tökéletesen megismerni, testi-lelki képességeinek megmérhető felületét, külalakját feltárni — ez az orvos és a pszichotechnikus együttes feladata. Elválaszthatatlanul együtt halad u. i. ebben a munkában az orvos és a pszichológus. Az orvos a műszereivel, a pszichológus a *testjeivel* és *apparátusaival*, amelyek ma már szintén nagyszámban állnak segítségére. Így a *test-alkat*, *szervek*, *izomzat* és *idegrendszer ismerete* mellett a pszichotechnikai vizsgálat az egyén *figyelmét*, *emlékezőtehetségét*, *képzeiőrejét*, *társító képességét* tárja fel, szóval: *intelligenciáját* (ez a szó a modern pszichotechnika értelmezésében a lelki funkciók összeségét jelenti). A gyakorlati *intelligencia*, a *kézügyesség*, a *mozdulatok gyorsasága*, a *mozdulatok uralása*, a *kitartás*, a *rajztehetség* mind többé-kevésbé magasfokú bizonyossággal felismerhető és osztályozható a *testek segítségével*. Az egyén megismerése mellett, — amit a *testek segítségével* végez a pszichotechnikus, műszereivel az orvos, — még fontos egyrészt a *munkafolyamat általános ismerete*, másrészt a *választott foglalkozás apró részletekig menő tanulmányozása*. Föltétlenül szükséges a szobában forgó mesterség gyakorlója szempontjából elengedhetetlen tulajdonságok ismerete. Tudni kell, melyek a szükségesek, melyek adottsága, de hiányuk még nem káros s hogy melyek azok a testi vagy lelki tulajdonságok, amelyek képtelenné teszik egyik vagy másik szakmára az egyént, például a rossz szem a szabót, a gyenge fizikum a vasöntőt, a szétszórt figyelem az autóvezetőt meggátolja szakmai gyakorlásában. Így alakulnak ki az úgynevezett *szakmai monográfiák*, melyek az egyes foglalkozások teljes leírása, elhelyezkedési lehetősége, társadalmi feltételei az odavonatkozó tör-

vényekkel együtt megtalálhatók. És ami legalább ennyire fontos: a testi-lelki adottságok pontos képe, amelyek valamely pályán szükségesek. Az egyéni adottságokat feltüntető ugynevezett *pszichológiai profilban* u. i. az orvos és a pszichotechnikus lefekteti a testi-lelki adottságok képét, amit össze kell hasonlítani az óhajtott szakma követelményeit tartalmazó táblázattal. Ez a pályaválasztás gyakorlati alkalmazásának módja és lehetősége. Kikeresni az egyénről nyert „profil“ alapján azt a foglalkozási ágat, amely követelményeiben a legtöbb hasonlóságot mutatja az egyén tulajdonságaival. Az egyén vágyakozásának, az egyén óhajainak természetesen amennyire lehet, enged a pályaválasztás s legalábbis olyan foglalkozási ág felé irányítja a jelöltet — ha csak egy lehetőség mutatkozik erre — amelyet akar. Viszont a munka vonzóbbá tétele szempontjából igen fontos, ha ki-kí a saját maga által elgondolt szakmára megy. Ez éppen úgy áll az ipari, mint a magasabb pályákra. Ugyanakkor azonban számolni kell azzal is, hogy az esetek nagy százalékában a gyermeknek a jövőjére nézve kialakult felfogása, kezdetleges, ősi pályaválasztása nem mindig a helyes és nem jelenti az egyéni képességek biztos felhasználásának azt a módját, amit a pszichotechnika el szeretne érni. Az a kezdetleges tervezgetés, ami minden emberben többé-kevésbé kialakult eljövendő pályájáról nem saját tehetségei, adottságai ismeretéből fakadt. Igen gyakran éppen egynémely tehetség, adottság *hiánya* s az azt követő kompenzációs törekvés az, ami a pályaválasztást befolyásolja. Emellett az adleri motívum mellett a társadalmi értékeléseknek, a társadalmi helyzeteknek is hatalmas a befolyása a pályaválasztásra. A legtöbbszor az egyén nem a saját magának leginkább megfelelő pályát, hanem a társadalmilag megfelelőbbet választja, ami nagyobb kereseti lehetőségekkel kecsegtet vagy társadalmi presztizs tekintetében nem marad el a szülők foglalkozása mögött. Ha ezeket a társadalmi okú rendellenességeket nem is tudja a pályaválasztási tanácsadó kelőképpen kiküszöbölni, igen nagy szolgálatot tehet az egyénnek, ha feltárja előtte testi-lelki valóságát és a szakma minden részletét, amelyen dolgozni és boldogulni kíván. A helyes pályaválasztás az egyén számára előny, a társadalomra pedig szolgálat.

Míg a pályaválasztás az egyén szempontjainak megfelelően igyekszik a helyes pályát megtalálni, addig a szakmai kiválasztás, a már meglévő munkarendekhez keres megfelelő emberanyagot s figyelembevéve a munka-piac mindenkori állását a meglévő munkahelyeket igyekszik a legjobb erővel betölteni. Ez tehát már nem *egyéni* probléma megoldását keresi, hanem társadalmi célszerűséget követ, a társadalomnak szolgál s a munkarend biztos menetét, zavartalanságát biztosítja. A szakmai kiválasztás különben az az ágazat, amelyre a pszichotechnikai intézeteket fenntartó állami vagy magán kezdeményezés külön súlyt helyez. Értethető is. A munkás besorolását az adott rendszerbe, termelésbe pontosan és célszerűen próbálja elvégezni ez a tudományosan megalapozott szelekció. Hogy az állami pszichotechnikai intézetek a szakmai kiválasztás mellett az egyéni pályaválasztást sem hanyagolják el sehoi, annak az a felismerés a magyarázata, hogy a társadalomnak szintén elsőrendű érdeke, hogy polgárai minél inkább a megfelelő munkahelyet találjanak, mivel így a munkateljesítményük — nagyobb.

A szakmai kiválasztás és a pályaválasztás kötelezővé tételét Európa

néhány országa (köztük Románia is) bevezette. A gyakorlati alkalmazásban leginkább az inasgyermek, szakmunkások és munkavezetők kiválasztása kapott teret. Érdekes, hogy a magasabb színvonalú, ugynevezett akadémikus pályákat hagyta leginkább érintetlenül a pszichotechnikai vizsgálat. Pár év óta azonban több egyetem (köztük a kolozsvári is) bevezette a pszichotechnikai vizsgálatot.

A tanuló évek megszervezése. A pályaválasztással és szakmai kiválasztással nem ér véget a pszichotechnika szerepe. Nem elég a kelő szakmát megtalálni valamely jelölt számára, nem elég kirostálni a valamire alkalmas egyéneket, a pszichotechnika tovább viszi jelöltjeit (különösen a tanoncokat) a megkezdett uton: felügyel a kitanulás egész folyamatára. Mit sem ér u. i. a legtökéletesebb rosta, a legpontosabb pályaválasztás, ha az inasévek, a munka megtanulás kellő feltételei hiányzanak. A modern államok pszichotechnikája ezért a munka kitanulásának idejét, az inaséveket is tudományosan óhajtja rendszerezni, szervezni.

Hogyan próbálja elérni ezt a célt? Mindenekelőtt a szükséges mozgulatok és erő kifejtés alapos ismeretére törekszik, de ezenkívül felhasználja mindazt, amit általában a tanulás, az emlékezőtehetség, a figyelem s a többi lelki funkció törvényszerűségeiről tudunk. A legfontosabb elv itt, hogy az elsajátítandó anyagot mindig a tanuló pszichikai felkészültségének megfelelő formában és mennyiségben kell feltárni. A jóakarát, amit a tanuló mestere és vezetői részéről tapasztal, valamint a kelő időben alkalmazott segítség nagy befolyással lehet a tanonc alakuló munkakészségére. A tanulás általános problémái mellett a szakmunka elsajátításakor még felmerül egy sajátos körülmény: a testi munka fárasztó. A fáradtság pedig kedvetlenít s ez a mozzanat gyöngíti a teljesítményt. Ezért szükséges a gyermeki és ifjúkori fáradtság törvényeinek ismerete. A munkarendet, a munkaidőt azután ezekhez kell idomítani. Londonban külön intézet, a *Fatigue Research Board* munkásságát kimondottan a fáradtság kutatásának szenteli. Sajnos, a pszichotechnika eredményeit ezen a téren alkalmazzák legkevésbé. Az egy-két segéddelel s pár tanonccal dolgozó mestertől a legjobb akarattal sem lehet elvárni, hogy pedagógus is legyen s betartsa a helyes tanoncnevelés szabályait. Ez a része a pszichotechnikának magas színvonalú társadalmi szervezethez kíván.

A munka élvezetesebbé tétele. Bármennyire szívesen figyelmen kívül hagyná a foglalkoztató a munkaerő egyéni jó vagy rossz kedvét, bármennyire szeretné kikapcsolni a munkafolyamat az egyénit és az érzelmeit — nem teheti. Az ember legelemibb lelki sajátosságaival még a termelőfolyamatba egyszerű mozdulatként beillesztett munkánál is számolni kell. Ha másért nem: az eredmény gyöngébb ellenkező esetben. Azt u. i. nemcsak a pszichotechnika, de az ősrégi tapasztalat is igazolja, hogy minél jobb kedvvel végzi az egyén a munkáját, annál jobb az eredmény.

Hogyan tehető a munka élvezetesebbé? Mindenekelőtt a helyes munka, a saját képességeinkkel, akarásunkkal, társadalmi szemléletünkkel összhangban álló munka megválasztásával. Minél inkább feloldódik az ember a munkájában, alkotásvágyát minél inkább kielégíti a munka, annál többet produkál. Aki saját munkáját lekicsinyli és megalázó

kényszernek érzi s úgy találja, hogy többre, nagyobbra hivatott, aki nem találja meg munkahelyén a számára egyetlen utat a termelésben, akinek nincs harmonikus, önmagával és környezetével összhangban kialakult felfogása saját munkájáról, akinek a munka nem cél, nem *alkotás*, hanem csak kényszer, az minden szaktudás ellenére alul marad az átlagon. (Nem véletlen, hogy a nagyvállalatok személyzeti főnökei a legegyszerűbb állásokban is mennyire óvakodnak a deklasszáltaktól.) Ennek a hiánynak a pótlására szintén a pszichotechnika vállalkozott: a munkásjellem nevelésének ágazatában.

Mindenekelőtt a helyes munkaválasztás s a helyes munkaszemlélet teszi a munkát élvezetessé. Vannak azonban sokkal anyaghoz kötöttebb, konkrétebb feltételek is. A munka közben nyújtott *szórakozási lehetőség* pl. a munkát kísérő zene igen jó hatásnak bizonyult. A legnagyobb probléma különben a munka érdekessé, szórakoztatóvá tétele szempontjából a *megszokás*, a *mechanizáció*, amely a legérdekesebb munkát is elsekélyesíti. Hát még a futószalag munka, mely kifárasztja az akaratot, eltompítja, letöri a szellemi-tudati adottságokat a mindig ugyanazon mozdulattal! Figyelemreméltóak Hans Rupp, ismert német pszichotechnikus ezirányú fejtegetései. A mechanizáció, a gépesítés Rupp szerint szükségszerűleg az akarat gyengítéséhez és szellemi eltompuláshoz vezet. Eppen ezért nem szabad a munka bármilyen felosztott apró részletéből sem hiányoznia a szellemi működést megkivánó *problémának*. „Die Problemarmut zu mildern“ (a probléma-szegénység enyhítése) a pszichotechnika egyik legfontosabb feladata. Ugy felosztani a munkarészleteket, hogy az minden esetben valami kevés ujját, érdekességet, változatot, problémát nyújtson, amire a dolgozónak szüksége van. A munka sója a probléma, amit meg kell oldani. Megoldása, elvégzése a cselekvés érzetét kelti.

A *munkatudat alakítása*. Amint láttuk a munkás boldogulása és munkateljesítménye szempontjából igen fontos a munkáról alkotott vélemény. Annál jobban dolgozik, annál kevesebb az egyén számára a munka, minél inkább meggyőződött munkája szükségességéről. A neveléstudománytói és az általános lélektantól kölcsönzött eszközökkel a pszichotechnika igyekszik mindenekelőtt az egész tudatát felkelteni a részlet munkát végző egyénben. Az egyetlen csavart forgató munkásnak éppenugy tudnia kell az egész mechanizmusról, mint a vezető mérnöknek. Munkája semmiesetre sem tűnik céltalannak, ha érzi, hogy az a gépies mozdulat, amit végez, szintén alkotó eleme az egész üzem működésének. Ezért a munkásban tudatosítani kell, hogy amit végez, egyáltalán nem megalázó. Sőt! Nélküle semmi sem történne a társadalomban. A legegyszerűbb csavarszorítás, amit végez, fontos társadalmi szükséglet.

A pszichotechnika nem hagyja tehát figyelmen kívül a munka belső szempontjait, az ember és a munka viszonyát nem korlátozza csak a pályaválasztás és szakmai kiválasztás feületes megnyilvánulásaira. A tudomány kötelessége a való helyzet törvényszerűségeinek feltárása. Viszont a gyakorlati élet vezetőinek a feladata a tudományos igazságokat valóra váltva az ember és a munka kapcsolatát mind kellemesebbé, ésszerűbbé és emberibbé tenni.

G A B R I E L L E

Irta: HOLLÓS KORVIN LAJOS

Éjfél felé, némileg szándékosan, elvesztettük a társaságunkat s kettesben maradtunk Andréval július tizennegyediké uccai táncforgatagában. Untuk középeurópai barátainkat s főleg amit körükben meg kellett őriznünk: középeurópai méltóságunkat: gyerekek akartunk lenni, latin könnyedségű párisi gaminek, — csak a mohóságunk s a kíváncsiságunk maradt középeurópai, ahogyan szinte falni szerettük volna mindazt, ami szemünknek s inyünknek idegen volt. — Feketét akarok! — jelentette ki André vakmerő határozottsággal, áliával a táncoló tömegeből itt is, ott is kiszinesedő néger lányarcok felé bökve, — s ezt úgy mondta, mint egy torkos gyerek, ki magára maradt az éléskamrában. Ősrégi inyenc álmodat idézte e kívánsága, amit hazai elzártságomban ábrándoztam egykoron idegen, exotikus tájakról, iliatokról, izekről és szinekről, reménytelen nosztalgiával a világ sokféle arca és sokhangú szívdobbanása iránt. — Csakis! — válaszoltam vidám eiszántsággal s máris utat törtem magamnak az egymáshoz tapadó, kavargó, sűrű tömegben, nógató kiáltással szólítva utánam André: a gomolyag közepén két fiatal fekete leány ringott egymás karján. — Ohó, ez nem járja! — vágtam közéjük a karommai s míg egyiküket derékon kaptam, a másikat odapenderittem Andrénak. Így ismerkedtem meg Gabriellele.

Hajnal felé, amikor a Pantheon előtt elbucsúztunk, két tenyerem közé fogtam az arcát s végre alaposabban szemügyre vettem. Lágyan leányos orcái között a kissé erős orrcimpája és ajka megremegett s világító szemefehérjéből riadtan tágult reám a pupillája. Gabrielle szép volt, semmi kétség, kívánatos is volt — s most megcsókolnom illett volna, ha már így a tenyeremben tartom az arcát, léleketnyire a szájamtól. De Isten tudja... az a riadtság a szemében, az zavart, vagy mit tudom én, mi csoda... nem tudtam szájon csókolni s végül is a nyakára cuppantottam, mert mégsem kelthettem benne oly hitet, mintha csak etnográfiai kíváncsiságomat akarnám kielégíteni barbár középeurópai létemre. Hát megcsókoltam a nyakát, mint egy gimnazista, ami után Gabrielle változatlanul riadt tekintettel, ünnepélyes szavakkal megköszönte az éjszakai szórakozást, olyan ünnepélyesen szép francia szavakkal, aminőkkel szerte a francia világbirodalomban már csak a Martinique-szigeti művelt négernek beszélnék.

Napokig még csak célzást sem tehettem Gabrielle néger mivoltára, ez sértés vagy legalább is illetlenség lett volna, — de éppen ez zavarta erkölcsi szemléletemet: amiről csak hallgatni illik, akörül valami baj van; miért ne beszélhetnénk a természetesről? — Francia vagyok — előzte meg szavamat Gabrielle önérzetes hangsúllyal, — martiniquei kreol francia ....S megszegyenülten tettenértem magam valami engedékeny mosolyon a „kreol“ jelzőre: Gabrielle vadgesztenye-színű arcán egyetlen fehér ősnék a nyomára se lehetett bukkanni. S ekkor kényelmetlen és nyugtalanító érzelmek keltek bennem, ez a „faji fogyatékosági érzés“ zavarba hozott; igenis tessék hangosan és öntudatosan mondani: néger vagyok! Néger vagyok ..No és?!

— Néger vagy! — mondtam durván, — miért szégyeled fajtádat?

nevén nevezni?! — s ezzel a magam testi ellenszenvére is ráakartam piritani. — Néger vagy! — nevettem és bosszusan vettem észre, hogy a nevetésemnek csufondáros mellékcsevegése van, — néger vagy! — ordítottam most már dühösen, mert arcul szerettem volna ütni magamat a főfedezésért hogy... hogy... hogy örülök, amiért én nem vagyok néger. S mérges kiáltozással kergettem e szégyenletes örömet: — Néger vagy, vedd tudomásul! Ne kertelj! Ha szégyeled, kösd fel magad! Néger vagy, ismerd el és valld be, val'd öntudatosan, büszkén! — S mit tudom már, miket kiáltottam reá, magam ellen s ellene ágaskodó dühömben. Középeurópából jöttem... s fehér embernek érzem, *merem* érezni magam Párisban..., aki Középeurópában magam is néger vagyok...

Gabrielle riadtan bámult fel reám az ágyról. Az az ijedelem a tekintetében, az a letörölhetetlen félelem, ami akkor is ott van, ha mosolyog s száz év előtti korbácsok suhintásait tükrözi, az a szüntelen sikoltás a szeme fehérjében, mi csak jónéhány nemzedék multáva! tűnik el végkép, lázított és elkésztett: — Itt élsz, a szabad francia demokráciában, az apád ültetvényes gazda Martiniquen, te intellektüel vagy s még az én házamról is tudsz egyetmást, amelyről sok fehér francia nem tud semmit, francia vagy s a nemzeti trikolór épp úgy a tied, mint bármely gall ivadéké, — miért kell hát azt a csöpp fehér vért magadba hazudnod: miért mondod, hogy „kreol“ vagy?

Gabrielle elgondolkozott. Félig felkőnyökölt a párnán s a csupasz, dacos melle most olyan volt, mint egy bizarr alakú csokoládétorta.

— Kegyetlen vagy — mondta bánatosan, de szemrehányás nélkül, — én itt Párisban már-már elfejejtettem e két év alatt, mióta utoljára ott-hon voltam. Ezért sem merek hazamenni... Tudod, a hajón, a francia hajón, ahogy elhagyja a kikötőt, nyomban eltűnik ez a te... ez a mi demokráciánk. A francia demokrácia csak a kikötőig tart. A tenger... az már a francia imperializmus. Ahogy eltűnt mögöttünk a part, már nem vagyunk polgárok, csak alattvalók. Az ebédnél nem ülhetünk a fehérekkel egy asztalhoz... s a részeg marseillei matróz többnek számít, mint én: a Sorbonne doktora. Itt Párisban ebből nem látsz, nem látunk semmit. Franciák vagyunk, mint bármely fehér s te már tudod, hogy ez mit jelent. Ha egy rosszul tájékozott amerikai turista megjegyzést tesz reánk valamelyik kávéházban vagy másutt, rögtön kirugják. S az ember lassan elfelejti a színét. Európai vagyok a szó szellemi érteimében, hogy a te kifejezésed idézzem, amint te vallod magadról, te, kiről csak sejtem, mi elől jöttél ide hazából... S most te kényszerítesz, hogy tudomásul vegyem faji mivoltomat, te, aki az utóbbi évekig a magadét sem vetted tudomásul...?

S nem felelhettem reá valóban, hogy most már tudomásul veszem. Nem, nem veszem tudomásul. Magyarságomat s európaiságomat nem veheti el tőlem senki... Legföljebb a papirozt vehették ki a tollam alól, amivel magyarui rögzítettem le gondolataimat... s e mozdulattal a kenyeret is a szájam elől.

— Az egyén minősége nem mérhető a fajták fajsúlyméréjével — mondtam együgyűen, csak ép' hogy félbeszakítsam egyre zavaróbb gondolataimat. S már főléje hajoltam, mert ismét magához font izmos, fekete karjaival. S végre eltökélten szájon csókoitam, szinte hősiesen, mint ahogy az orvosságot szoktam volt lenyelni. De még égtem a fekete

teste tüzeiben, mikor már megnyugtató gondolatként a mosdó üveglapján álló szárvizpasztíllás fioiám jutott eszembe. Miért? Nem tudom. Gabriel-leének nem volt citrom és fahéj szaga, mint azt fajtájáról olvastam: hiába szimatoltam kíváncsian. Asszonyszaga volt, puder és kölnivíz szaga, mint minden nőnek. Csak a néger mohóságában ismertem olvasott emlékeimre. S más híjján úgy kellett éreznem, hogy ez a mohóság az, ami idegen nekem. Az a fáradhatatlan, fiatal, vad ereje, a forró feketesége, ami pedig hajdan úgy lobbantotta a képzeletemet...! — S ha vannak fajták, színesebb, annál érdekesebb tőlük a világ — motyogtam a fülébe, mert így elvehettem szájam a cserepesre tikkadt, duzzadt ajkairól.

— Természetesen — felelte elleplezve, hogy észrevette szájam menekülését. S egy hét múlva elhagyott egy négerért, aki felkérte mellőiem az egyik Latin-negyedi dancingban. Amint a zene induló ütemében a karjába omlott s ahogyan hozzásimult, — ó, mily másként, mint hozzám! — mint aki végre hazaérkezett, az ismerős fekete ölelésbe, — már tudtam, hogy elveszítettem. S némi megkönnyebbüléssel feilégzettem.

A TUDOMÁNY ÉS A FAJELMÉLETEK

Irta: VICTOR JOUGLA

Ha tekintetbe vesszük azokat a mély és nyilvánvaló különbségeket, melyek a különböző világrészek lakóinak (fehérek, feketék, sárgák) öröklött tulajdonságaiban, vagy, bár jóval alacsonyabb mértékben, Európa különböző részein lakó népek (északiak, alpinok, mediterránok) jellegzetességeiben feltalálhatók, ma már egész határozottsággal kimutatható, hogy faji szempontból sehol sem létezik valóban egységes embercsoport. A mai Európában divatos, de a tudománytól nagyonis távoleső célra felhasznált fajelméleteket reménytelenül megcáfolja az egyének fiziológiai és morfológiai vizsgálata. Az évezredes keveredések rég eltűntek minden genetikailag egységes csoportot, s különösen Európában a „tisztá faj” elképzelése — értelmetlenség. Egyébként sem nyilvánvaló, hogy valamely emberi faj, ha egyáltalán volt ilyen, szükségesnek látta volna szigorúan megőrizni tisztaságát, hiszen csak más csoportokkal való keveredések hoznak létre gazdag és teljes egyéneket. Maga Nietzsche is, kinek tanulvállomása pedig a legkevésbé sem lehet gyanus, tanúsítja, hogy: „Ahol fajok keverednek, ott buzog a kultura forrása.”

A faj, mint a fajta biológiai határa

Egy szardiniatelep, egy farkas- vagy bölénycsorda, egy méhcsalád — biológiai társadalmak, melyek nyilvánvalóan kimerítik a faj fogalmát, minthogy minden, a csoporttól idegen egyed nem kívánatos számukra. Viszont ez esetben a „faj” azonos jelentésű a „fajtával”, melynek volta-képpen csak egy ága, aminthogy a fajta is csak egyik ága a nemnek.

Az állatvilág osztályozása hat fokozat szerint történik. A következő példa lehetővé teszi az összes ágak követését, melyek az állatvilágot a jelenlegi emberi nem-ig, a homo sapiensig vezetik: 1. Csoport: Gerincesek. 2. Osztály: Emiősök. 3. Rend: 4. Család: Emberfélék. 5. Nem: Homo faber. 6. Fajta: Homo sapiens. Ez az egyszerű elágazás, ha tiz cso-

portot veszünk s feltételezzük, hogy ez a változatosság állandó, 100 osztályhoz, 1.000 rendhez, 10.000 családhoz, 100.000 nemhez és 1 millió fajtához vezet. Lehetséges — ki tudhatná biztosan? — hogy az eiső embercsoportok (a neanderthali, moustieri és chapelle-aux-aintsi) ugyanazoknak a szigorúan biológiai törvényeknek engedelmesskedtek, amely együvé tereli az állatokat. De már a fejlettebb magdalén-korban más alapokra helyezkedett az emberi társadalom. Hogy a kezdetleges biológiai társadalom átadta helyét a törzsnek, melyre nézve nem tudjuk mennyiben érvényes még Hobbes „homo homini lupus“-a, az lehetséges, sőt valószínű. Hogy a törzs végül nagyobb egységekbe olvadt, melyek harcolva változtatták helyüket, mint a vikingek, vandálok, vizigótok, hunnok és normandok, az biztos. Hogy ezek a kezdetben vándorló barbár hordák idővel földrajzilag elkülönült népekké, illetve nemzetekké lettek, ezt az a tény, hogy Attia magyarjai őslakó görög törzsek mellett élnek s az arabiai arabok Tamerlán törökjei mellett — ugyancsak megdönthetetlenül igazolja. A földrajzi megállapodás azonban mindig a hódító és a leigázottak összekeveredését eredményezi. Harcolnak, de összeházasodnak. Ez a tény viszont tökéletesen ellentmond Gobineau tételének, mely szerint a hódítókat nemcsak, hogy nem olvasztják be az őslakók, hanem ellenkezőleg azok kiirtják a leigázottakat.

Ez valóban megtörtént, de csak bizonyos fokon és kezdetben. Hódító Vilmos normandjai a letelepedett szászok eltávolításával kezdték, de csakhamar meg kellett barátkozniuk velük, aminthogy nekik is meg kellett barátkozniuk az angolokkal. A germán eredetű frankok ugyancsak összeolvadtak a gallokkal. A szlávok a németekkel, a szaracénok a már vizigótokkal keveredett ibériai lakossággal. Ami például a mai Szicília lakóinak normand „faji“ vonásait illeti, lehetetlen lenne meghatározni, olyan erős és sokféle keveredés történt a Földközi-tenger környékén. Látjuk, hogy a gorilla vagy a primitív ember törzseitől az ázsiai kultúra megszületéséig, Athénig, Egyiptomig, Krétáig vagy az északi szkiták műveltségéig hogyan fejlődik az ember szakadatlan társadalmassulási folyamatban. Ebben a fejlődésben az ember hivatalos „biológiai jellege“, a faji jelleg fokozatosan csökken s azt a legelszórtabban találjuk fel az egész világon.

Nem vizsgáljuk ennek a fejlődésnek társadalmi sikon való alakulását. A kérdés okvetlenül felszínre hozná az „emberi ismeretek“ lényeges tényezőinek vizsgálatát, melyek (vallás, nyelv, morál, szokások s végül a „tétéles jog“) tökéletes ellentéte az erőszaknak. Mindehhez azonban még hozzá kell tennünk egy olyan tényezőt, aminek vizsgálatát a társadalomtudósok elhanyagolták: a technikát.

A három főcsoport: fekete, sárga és fehér

Ha a fejlődés alakulásának fenti bemutatása helyes, az emberi faj biológiai problémáinak vizsgálata kritikai kutatás kérdése, mely abból áll, hogy kimutassuk, mennyire nem kereshető ez magában a fajtában, — ellenkezőleg: arra törekszük, hogy minél több egyénben oldódjék fel s hogy igen gyakran alig lehessen megtalálni valamely igen fejlett nemzetben belül.

Tudnunk kell azonban, hogy ha a „faj“ nem is állapítható meg a Rajna egyik vagy másik oldalán, esetleg a La Manche-csatorna két part-

ján, nem így van, ha világrészeket veszünk alapul.

Napjainkban az etnográfusok négy nagy embercsoportot különböztetnek meg: 1. törpeféléket, 2. feketéket, 3. sárgákat és fehéreket.* Erre az eredményre vezet az ember fejlődésének módszeres vizsgálata. A fenti négy csoport elég jól elhatárolt osztályozást ad. De a biológiai fejlődés tovább folytatódik és nincs szükség sem háborúra, sem kivégzésekre, hogy az emberiség legalacsonyabb fokon álló csoportja, az Afrika délnyugati részén és az Egyenlítő menti erdőségekben élő törpenégek kihaljanak. Ázsiai rokonaik is teljesen szétszórva élnek a Csendes-óceáni szigeteken.

A feketék csoportjában a legalacsonyabbrendű fajnak, a tasmánoknak 1777-ben mintegy 20.000 tagja volt. A faj utolsó himje 1869-ben, utolsó nősténye 1877-ben halt meg. Az évszámok mutatják, mennyire gondosan igyekeztek feintartani őket. Elcsenevészsedve s az emberiség számára haszontalanná válva azonban a tasmán faj, mint olyan, eltűnt zajtalanul.

A valamivel jobb minőségű maláji fajra is hasonló sors vár, előbb azonban benépesíti Madagaszkár szigetét afrikai felsőbbrendű négekkel történt kereszteződésével.

A fekete faj az indiai dravidák és az etiopiai fajban a századok folyamán igen magas műveltségi fokot ért el. Ernest *Marshall* legújabb kutatásai az Indus folyó völgyében olyan dravida városokat hoztak napvilágra, melyek a jóval későbbi római városépítéssel versengenek.

A sárga faj már sokkal bonyolultabb, ami arra kényszeríti az etnográfusokat, hogy több alosztályra osszák. Az amerikai indiánok (rézbőrűek) e faj amerikai, a középázsiai mongolok pedig ázsiai képviselői. Ez utóbbiak észak felé a paleoszibériai és eszkimó ágakat bocsátották ki, dél felé pedig a turániakat, amely a törökökkel együtt igen jellemző módon teljesen fehérre „degradálódtak“. Közeli rokonságuk, a krimi tatárok megtartották jellegzetességüket.

Mielőtt áttérnénk a fehér fajra, álljunk meg kissé azok előtt a növekvő nehézségek előtt, melyek fölötté problematikussá teszik minden csoporton belül a „faj“ meghatározását.

Minden csoportnak vannak alacsonyabbrendű rokonai: a törpék a feketéknél, az eszkimók a sárgáknál. Ugyancsak mindegyiknek magasabbrendű kulturával rendelkező képviselői: dravidák és etiopiaiak a feketéknél, a mongolok és törökök a sárgáknál. Ilyenformán megállapítható, hogy minden esetben a földrajzi elhelyezkedés határozta meg a történelmi felsőbbrendűséget. Ha azonban a földrajzi tényező ezen a ponton fölötte áll a fajnak, ez azt jelenti, hogy a divatos fajelméletekkel ellentétben a *talaj* jelentősége felülmúlja a *vérét*.

A fehér faj és eredeti hazája: Európa

A fehér fajhoz ma már igen kiterjedt földrajzi képzet járul: Európa és tartozékai, a két Amerika, melyet spanyol, portugál, angol, holland, francia, német, skandináv és szláv kivándorlók népesítettek be.

A földrajzi szempont azonban itt is érvényesül. A fehér lapp faj sárgás barna színű, mint a sárga eszkimó, de különbözik attól fizikai alkatban. Ellenben ez a két „faj“ szomszédos földrajzilag és igen hasonlít

* Az amerikai indiánok jelentős eltéréseket mutatnak s itt külön négy alcsoportot különböztet meg az etnográfia.

egymáshoz szokásaiban. Lejjebb szállva az északi fajt, a skandinávokat találjuk. A hajózás művelte ki őket. Nem kényszerűen elszigetelődött autarchikus népek. Am a gleccserek és szigetek mellett a hegység elválasztó tényezőként hat. Ennek megfelelően az etnográfusok külön alpin fajt különböztetnek meg a fehér csoporton belül.

A fehér csoport gyökerei azonban nemcsak Európában, hanem Ázsiában és Óceániában is feltalálhatók. A lappföldtől berber-Afrikáig. Japánban és Polinéziában egyetlen folytonosságban található fel a fehér faj. Európához viszonyítva tehát a föld négy ellentétes sarkán. Ennek folytán Európa, mely a fehér embercsoport három lényeges alkotóelemének, az északi, alpin és földközitengeri fehér embernek hazája, apriori inkább kisugárzó, mint gyűjtő területe a fehér fajnak. Ha elfogadjuk, hogy az árják Ázsiából Európa benépesítéséért jöttek, fel kell tételeznünk, hogy Európában olyan lakosságot találtak, mely sohasem hagyta el földjét. Az árják pásztornép voltak, nem hadviselők a vizigóttokkal ellentétben, akik harminc év alatt érkeztek el a Balkánról Spanyolországba, állandóan háborúzva. Hogy ezek már nem voltak ugyanazok s a letelepedett öregek mindig a letelepedés helyén felnevelt fiatalokat küldték tovább, az igen valószínű.

Azok a népek, melyek a hegyvidéket választották otthonul az alpin, amelyek a hajózást választották az északi s amelyek végül a napos partvidéket, azok a földközitengeri fajt szolgáltatták. Ez a három típus felismerhető a közepes termetről, a fej adatairól, a bőr árnyalatáról, a szem és haj színéről. De mihielyt ezeket a tulajdonságokat elszigetelten vizsgáljuk, az alpin illirek 172 cm.-es magasságát már az északi faj tulajdonságaihoz kell sorolnunk. A koponyaméret bizonyos aránya, a hosszufejűség (dolichocefal) ugyancsak nem az északiak kizárólagos tulajdonsága, mert ugyanazt feltalálhatjuk a Földközi-tenger környéki mediterrán fajnál is. Ami viszont a rövidfejűséget (brachicefal) illeti, alig hihető, hogy az árja bajorok átengedjék a kelta auvergneieknek.

Végeredményben úgy látjuk, hogy a fajprobléma hamis, hacsak nem visszamenőleg akarunk megállapításokat tenni segítségével. A faj ugyanis csak az egyén multjában határozható meg. Ha kissé tartamban gondolkodunk és nem terjedelemben, ami arra késztet bennünket, hogy az embereket „csoportok“ és „vidékek“ szerint osztályozzuk, az a megállapítás, hogy valamely „faji jelleg“ csak mint egy hosszú fejlődés jelenlegi eredménye állapítható meg, ahelyett, hogy meglepne bennünket, nagyon is észszerűnek tűnik.

Az élő fejlődés nem az anyag fejlődése és nem tanulmányozható csak a már megélt vonások alapján. Azokat a faji vonásokat, melyeken az egyén keresztülment, megkísérelhetjük feltalálni, de csak olyan módon, ahogy valamely fa legszélső leveléről egy csiga egyre vastagabb ágakon keresztül végülis a talajig érkezik. Ily módon az elemzés éppen fordítottja annak, ahogy a kérdést napjainkban felfogják.

Az antropológusok és etnográfusok hasonlóképp nem találhatják fel valamely faj tulajdonságait, csak a fejlődés felépítésével.

A fajok minőségi jellegzetességei

A fehér, sárga és fekete megjelölések segítségünkre voltak a három nagy embercsoport kijelölésénél. De mennyi változata lehetséges e há-

rom alapszínnek, melyet a malpighi réteg pigment tartalma határoz meg! A fehér, sápadt angoltól a napsütötte olaszig, a vöröses-fekete szudáni négerrel a csokoládészinű ausztrálieiakon keresztül a szenegáli feketéig, a buzasárga kínaiaktól a délamerikai világossárga indiánokon keresztül a sárgás-barna malájaiakig a színek egész skáláját állapíthatjuk meg. S ezt tette Broca számozott színskálájával. A szín egyedüli módon jelentkezik az u. n. „mongol folt”-ban, mely a pigmentnek a bőr alsóbb rétegében, a dermában való összpontosulása az ágyék körül, ez azonban csak a létezés első hónapjaiban tart. Ez sötétkék színű a japánoknál, szürkés a kínaiaknál és annamitáknál, sötétfekete az afrikai négerkéknél és eszkimóknál, sötétzöld az indiánoknál és halványkék az európaiaknál. Ez a különböző nagyságú és alakú folt egyike a legjelentősebb és leggyakoribb faji jellegeknek. Európáig való kiterjedése jelzi a hatalmas óceániai kivándorlást egyrészt Amerika, másrészt a Földközi-tenger vidéke felé.

De a haj minősége és a hajkorona alakja is igen jelentős antropológiai szempont. Megkülönböztetjük a mongol egyenesszalú kemény haját a sima vagy enyhén hullámos európaiakétól, az ausztrálieiakétól vagy a göndör fekete hajkoronától. Ha ezekhez egyrészt hozzávesszük a hajkorona kerek vagy óvális jellegét, színét, feketétől a barnán, gesztenyeszínűn át egészen a szőkéig, ugyancsak sok egyéni jelleget állapíthatunk meg a világ bármelyik részén. Anélkül, hogy a vörös hajról megemlékeznénk, melyben semmi faji nincs, csupán egyszerű rendellenesség.

A szem formája ugyancsak jelentős szempont. A szem nyílása vízszintes az európainál és ferde a mongoloknál, ez utóbbiaknál a felső szemhéj visszagyűrődésével, mely sokszor eltakarja a szempillákat. Az iris színe: kék, szürke, zöld, barna, fekete, mely szintén a legváltozatosabb színskálát adja.

Az orr formája, a szög szerint, amit az orrcsont a homlokot és az állkapcsot összekötő egyenessel alkot. Az ajkak szélessége, a fül nagysága... Vajjon ki nem próbálta már e jelek alapján eldönteni ismeretlen utitársának eredetét? S többnyire lehet, hogy tévedett, mikor megállapította, hogy Egyiptomból, Távolkeletről vagy Afrikából jött, ha csak nem visszamenőleg értette ezt, mert könnyen megtörténhetik, hogy a különös arcu és alkatu utitárs századok óta élt már Európában.

A mérhető faji jellegzetességek

Térjünk át azokra a különböző módszerekre, melyek a csontozat alapján bizonyos meghatározott indexeket állapítanak meg a fajokra nézve. Tudunk keil azonban, hogy ezek a megállapítások sem haladják meg azt a bizonyosságot, amit a gyakorlott szem az első pillanatban megállapíthat.

A legismertebb e mérési módszerek közül a fej szélességének a fej hosszúságával való elosztásából kapott szám (koponya index: fejszélesség elosztva a fejhosszúsággal és szorozva százszal). Ennek alapján megkülönböztetünk: hosszúfejűeket (dolichocefal), akiknek koponyaindexük alacsonyabb 77-nél; középfőűeket (mezocefal) 77-82 között és rövidfejűeket (brachicefal) 82 fölött. Ebben a tekintetben viszont a Gobineau-nak annyira kedves északi, szőke dolichocefalok erős versenytársra akadnak a szudáni fekete hosszúfejűekben, melyek a négerék legnagyobb ré-

szét alkotják, míg a sarkvidéki lappok az auvergnei franciákkal osztoznak a rövidfejűségen.

Azonban a koponyaindex egymagában nem is határozza meg a fajt. Az arcindex, az arc szélességének és hosszúságának aránya, az orrindex, ugyanez az arány az orrnál — épp ilyen fontosak, sőt talán még jelentősebbek, minthogy a hasonlóság geometriai tényezői is közrejátszanak, nemcsak a vonalak arányszámai.

Ezek az egész csontvázra kiszámított geometriai indexek különösen értékesek a paleontológiai kutatásban, hiszen egyetlen tekintetbe jöhető eszközei a letűnt fajok megismerésének.

A test puha részei is igen fontos mérési anyagot szolgáltatnak. *Okamoto* 240 japánon végzett mérései szerint a vékonybél-hosszúság közép-arányosát 777 mm.-ben állapította meg. *Walleniers*, finn tudós 212 honfitársán végzett méréseinek eredménye 760 mm. *Oppenheim* 100 kínain végzett méréseinek közép-arányosa 747 mm. 550 amerikai fehér 630, 144 ugyancsak amerikai indián pedig 600 mm. hosszúsági közép-arányost adott. A máj és a lép súlyának összehasonlítása azt bizonyítja, hogy az európaiak ebben a tekintetben meghaladják az ázsiaiakat.

De vajon milyen gyakorlati jelentősége van ezeknek s az előző méréseknek valamely egyén faji hovatartozásának megállapítása szempontjából? Az összehasonlítás a mérések alapján szükségszerűen az egyének osztályozásához vezet, de bizonyít-e ez valamit? Aligha többet annál, hogy valamely egyén faji hovatartozását egyedül az határozza meg, hogy milyen összehasonlító méréseknek vetjük alá önkényesen.

Ha valahol felfedeznénk egy szigetet, melyen a különböző embertípusok tisztán megőrizték faji jellegzetességeiket, talán beszélhetnénk „természetes“ faji jellegről. Az ember azonban már századok óta vándorol s „századok“ alatt már a történelem előtti időket is értenünk kell. Igen sok megkövesedett koponyára lenne szükségünk, hogy a primitív emberfajokat feltalálhassuk s minél közelebb esnének ezek az állatvilághoz, annál biztosabban jeleznék a fajt. Viszont végül is a fajtához érkeznénk...

A faj fiziológiai jellegzetességei

Ha igaz az, hogy a vér, ez a belső „környezet“ a legmesszebbmenően megőrzi eredete emlékeit (René *Quinton* szerint a melegvérű emiósök mindmáig az őstenger 37 fokos hőmérsékletét őrzik), nyilvánvaló, hogy az u. n. agglutinációs módszer segítségével pontosan meghatározható, hogy valamely egyén a négy fő vércsoport közül melyikhez tartozik. Két u. n. agglutinogén elem, A és B található fel a vörös vérsejtekben. A reakció szerint vagy mindkettő jelen van, vagy egyik sem, vagy pedig valamelyik, A vagy B a kettő közül s ez adja a négy csoportot.

Két francia tudós, L. és H. *Hirschfeld*, a francia keleti hadseregnél 1916-18 között statisztikailag feljegyezték a különböző vércépleteket a vizsgált egyének faja (valójában nemzetisége) szerint. A gyakoriság anélkül, hogy állandó lett volna valamely vércsoportra nézve, nagyon sajtóságon változott.

Ezek az 1918-ban végzett kutatások későbbi kutatások folyamán igen elhatárolható etnikai vércsoportokra vezettek. Viszont különös azonosságok keletkeztek, melyekre alig lehetett magyarázatot találni: ho-

gyan hozhatók rokoni kapcsolatba a szenegáli négerék a szumatrai őslakókkal?

Bárhogyan legyen is, a seroetnikai csoportok szolgáltatják az egyetlen elemet, mely számbavehető az egyének faji rokonságának megállapításánál. Az etnográfusok ugyancsak tanulmányozták a fajokat a légzőszervek változatai, valamint azoknak a különbözőségeknek alapján is, melyeknek a test felépítésében szerepük van, mint pl. a méz és cukor. Keresték továbbá a faji jelleget a környezet hőmérsékletéhez való alkalmazkodásban. A néger gyorsabban felmelegszik, de hamarabb le is hűl.

Az idegrendszer reakciójának gyorsasága, az izomzat vizsgálata, az összehasonlító kórtan, mind tanulmány tárgyai voltak faji szempontból, továbbá a szaporodás és szexualitás is.

A különbözőszervek megbetegedéseinek arányára fehéreknél a következő táblázat szolgál:

Megbetegedés	Fehér	Fekete
Emésztőszervek	28.5	20.3
Vérkeringés	25.3	30.9
Légzőszervek	14.7	27.6
Idegrendszer	11.5	9.03
Nemiszervek	6.7	3.3
Vese	8.3	5.0
Belső kiválasztás	2.1	0.75
Csontváz	1.8	2.8
Bőr	1.2	0.3

Vajjon a fajiség megállapításának ennyi változó eleme nem azt bizonyítja-e, hogy valamely ember faji jellegzetességei ma már egyre individualizálódottabbak s egyre kevésbé biztosak, mint valamely csoport kizárólagos jegyei?

A faji összeütközésekből keletkezett emberiség a civilizáció folyamán szellemi sikra vetítette a konfliktust. Számunkra azonban csak egyetlen kiút lehetséges, nem összekeverni a különböző tudományok eredményeit. Mert sem a koponyaméréssel, sem morfológiai adatokkal, sem fiziológiai felismerésekkel nem helyettesíthetők a szociológiai adottságok. A szociológia az a tudomány, mely végeredményben uralkodik úgy az egyén biológiai, mint lélektani alkata fölött. A civilizáció kérdése a kollektív lélektan ügye marad. A biológiai és földrajzi szempontokon felül, melyeknek vizsgálata nélkülözhetetlen, a társadalom természetesen a vallások, szokások (erkölcsök) és a tudományra vezető technika alakító erejének van alávetve. Ebből a szempontból viszont mit állapíthatunk meg? Azt többek között, hogy a 360 milliós indiai népcsoportosulásban a vallás kasztokat és 60 millió, fajtestvérei számára érinthetetlen páriát teremtett. Továbbá, hogy az a vallás, mely az emberi egyenlőséget hirdeti (kereszténység) alapjává lett a nyugati civilizációnak. Történelmi tény, valóság és tudományos igazság ez, azzal a megerősítéssel, hogy a legnagyobb európai szakadások „vallásháborúval” kezdődtek, melyek közül nem az első a reformáció. A Nyugat védekezett a szaracénok ellen és támadott a kereszties háborúban. Az Egyesült Államok civilizációja a vallási okokból száműzött XVII. századbeli May Flower-i kivándorlók-kal kezdődik.

Hogy napjainkban a vallás koordináló jellege már szűnőben, az kétségtelen. Szükséges lenne ujjíteremteni ezt, vagy gyakorlati megfelelő-

jét új sikon, az írott dogma fölött. S épp ez a megújulás utáni vágyakozás az, mely társadalomtudományi szempontból indoka az új ideológiáknak, melyek bármilyen abszurdak, annyira életerősek.

Az egyetlen társadalmi tényező a gazdaság lett. A gazdasági szféra találjhozkööttsége következtében kihat úgy az emberre, mint technikájára. A materiális tényező tehát az, melynek az egyénhez való alakítása meghatározza a nyugati műveltség bukását vagy megerősödését.

JÓZSEF ATTILA ÉLETE (VIII.)

Irta: JÓZSEF JOLÁN

Jelen közleményünkkel befejezzük József Jolán hosszú hónapok óta folytatásokban közölt páratlan értékű írás sorozatát, mely most, hogy az életrajz könyvalakban is megjelent (Cserépfalvi, Budapest) Erdélyen túl, az egész magyar irodalom eseménye. (A szerk.)

1914 nyarán, vizsgám után, a jószerencse azonnal álláshoz juttatott. Egyik nagynevű orvosprofesszorunk titkárnője lettem havi 110 korona fizetéssel.

Óriási esemény volt ez nemcsak életünkben, hanem az irdatlan nagy Ferenc-téri házban is, ahol most laktunk. Ez volt az első hely, ahol éveken át laktunk egyhuzamban. Ismertük a ház minden lakóját, tudtuk, mikor mi történik a negyven egynéhány ajtó mögött. Ezek az ajtók kora tavasztól késő őszig tárva állottak egymás mellett, egyik szomszédasszony beelátott a másik konyhájában fővő fazékba is és mindenki tudta, kinek mennyi a szennyese. A forró nyári éjszakákon itt is, ott is poloskákra vadásztak, a gond és a férgek egyformán martak kicsit és nagyot a falak mögött. A közvetlen szomszédok ki-kiálltak a folyosóra és szapulták a távolabb lakókat. A kövér házmesterné azonban mindenkinek egyformán ellensége volt, de legjobban a gyerekekre haragudott. Az igaz, hogy a gyerekek csinálták a legnagyobb zsvajt. Telefirkálták malacságokkal a lépcsőház falát, döglött patkányokat raktak az ajtaja elé és leköptek a harmadik emeletről.

Az egész házban mégis mindenki összetartott. Átjártak egymáshoz kölcsönkérni sőt, paprikát, néhány szem kockacukrot, palacsintasütőt. Hlyenkor megálltak és sopánkodtak, hogy megint milyen drága a krumpoli és hogy a Stefánné lánya, amióta Isten fölvitte a dolgát és férjhezment a villamoskalauzhoz, feléje sem néz szegény özvegy anyjának. Ugy tűnik most előttem, mintha szándékosan mesélték volna mamának a lehangelő történeteket szívtelen és önző gyerekekről, akikért nem volt érdemes annyi áldozatot hozni szülőjének. Hálátlanul magukra hagyták, amint megálltak a saját lábukon. Határozottan nem nézték jó szemmel, ahogyan velünk bánt és bennünk bizakodott. Amikor Attiláról elhatároztuk, hogy most már ő is tovább jár iskolába, nem megy inasnak, rosszslásuknak azzal ádtk kifejezést, hogy sohasem volt semmijük, amit kölcsönkértünk.

A házban egyetlen hivatalnokcsalád lakott. Éppen olyan szegények voltak, mint a többiek, de ezt gondosan takargatták. Ajtajuk télen-nyáron zárva volt. Nem álltak szóba senkivel. Ugy látszik, a szegénység sem egyforma, van, amelyik magasan hordja az orrát. A többi lakó úgy tett, mintha nem vennének tudomást róluk. Annál többet törődtek velünk,

akik még náluk is szegényebbek voltunk. Szerették a beteg mosónőt és aggódtak, amiért most már én is „kisasszony“ lettem.

Attila öt elemi járt ki, amikor úgy határoztunk, hogy tovább tanul. Az Üllői-uti polgári iskolába járt három éven keresztül. Ő is ugyanolyan nehézségekkel küzdött iskolás évei alatt, mint én. Könyve sohasem volt. A leckét csak úgy tudta megtanulni, hogy a szünetekben átolvasta padtársa könyvéből. Igen jó gyakorlat volt ez az emlékezőtehetség fejlesztésére. Otthoni dolgozatai nem a feladott tárgy körül alakultak ki, mert nem tudta, mint a magolók, könyv szerint a feladott leckét. Ugy segített magán, hogy röviden megírta, amit tudott és a kurta szöveget megtoldotta egy hosszú verssel.

Igy kezdett Attila első polgárista korában verset írni.

Nem tudom, hogyan fogadták tanárai ezeket a dolgozatokat, csak arra emlékszem, hogy minden irkát szorgalmasan teleirt versekkel. Később már a maga mulatságára, gyönyörűségére szedte rimekbe gondolatait, gyerekes vágyait, aztán szépen lemásolta és átnyújtotta nekem.

„Kedves Jócó“ — így hangzott az ajánlás becenevemem — aztán következett a legeslegelső vers:

1. STRÓFA

*De szeretnék gazdag lenni,
Egyszer libasültet enni,
Jó ruhába járni, kelni,
S öt forintért kuglert venni.*

2. STRÓFA

*Mig a cukrot szopogatnám
Uj ruhámat mutogatnám
Diősekednék fűnek-fának
Mi jó dolga van Attilának.*

3. STRÓFA

*De erre gondolni sem merek
Boldogságom gyorsan pereg
S mert nincs meg e sok dolog
Azért nem vagyok én boldog...*

Attila a versért — no meg az ajánlást is honorálni kellett — kapott egy koronát, meg azt a könnyelmű ígéretet, hogy minden versért újabb korona jár neki. De annyi korona évszámra nem fordult meg házukban, ahány verset írt Attila. A honoráriumot le kellett szállítani tíz fillérre, majd tucatonként tíz fillérre.

A gyerek a pénzen bélyegeket vett. Ezeket felragasztotta a postatakaréktól kapott nyomtatványra, aztán koronánként behordta a takarékbába. Hónap vége felé, amikor már krumplilevesre vagy kávéébédre sem telt, kivette kis tőkáját — két-három koronát — a takarékból és rá-tukmáta mamára. Aztán kezdte előlről a gyűjtést. Pénzéből könyveket is vásárolt: Sherlock Holmest, Nobodyt, Buffalo Billt. Szenvedélyesen olvasott, feledve mindent maga körül. Ha boltba küldte anyánk, úgy jöttment, kezében a nyitott könyvvel. Olvasott a kocsiumon, az iskolában a pad alatt, este a lépcsőházi lámpa gyér világossága mellett. Mert mama spórolt a petróleummal, csak akkor gyújtott lámpát, ha vacsorához ültünk vagy ha maga is belemerült valamelyik izgalmas könyv olvasásába.

Anyánk sokat betegeskedett ebben az időben. Sok rábeszélésre határozta csak el magát arra, hogy orvoshoz menjen. A vizsgálat után azonnal befektették a nőgyógyászati klinikára, ahol rádiumos kezelést kapott.

Rákja volt.

Harminckilenc éves volt, összetöpörödött, ősz, öreg asszony. Amikor azt hitte, most már nem kell többé keményen dolgoznia, csak megfőzni a

kis ebédet és mosogatás után kiül sütkérezni a Ferenc-téri padra vagy elmoztoz a kis szobában, a halálnál is irtózatosabbra, mérhetetlen szenvedésre volt ítélve.

Még magam sem tudtam felfogni, elképzelni, mi vár rá. Csak azt tudtam, hogy nagyon beteg. Kimélni kell mindentől, munkától, gondtól. Sietni kell, hogy megérhesse, megláthassa önfeláldozó, hősies, nyomorult életének eredményét: gyerekei boldogulását. Emberfeletti vagy még inkább embertelen küzdelmeinek szebb, örömtelibb eredményét másban már nem is kaphatta meg.

Ha a két-három hónaponként megismétlődő besugárzás után jobban érezte magát, minden kérés ellenére fogta a vödröt és „titokban“ dolgozni járt. Végül úgy kellett meginteni, mint valami szófogadatlan gyereket. Nehezen törődött bele, hogy én tartom ei a családot. Az volt a rögeszméje, hogy amit keresek, magamra kell költenem. Szépen kell öltözködnöm, mint a többi „kisasszonynak“. Ebben volt valami igazság, csak éppen nem a mi számunkra. Azok az emberek, akik mellett dolgoztam, a maguk külsejével kötelezővé tették, hogy nekem se legyen félretaposott a cipóm sarka, keztyűt huzzak és bármily ócska, de divatos kalapot tegyek a fejemre. A ferenc-téri házban peckesen hordoztam kókkadt, fonynyadt, viharvert kalapomat, de az Üllői-uton tul, a klinika doktorai, akikkel együtt dolgoztam a professzor mellett, messzire kikerültek az uccán, hogy ne kelljen köszönniök vagy Istenments, együtt várni velem a villamoskocsit.

Nevetségesnek tűnik ma már előttem, hogy akkor mennyire megilletődve és meghökkenve jártam-keitem abban az új világban, ahol napalaimat töltöttem. Félszegen figyeltem-lestem a józsefvárosi etikett szabályait és igyekeztem ezeket meghonosítani szűk családi körben is. Tizenhat éves voltam, amikor először vásároltam fogkefét, egyetlen darabot az egész család számára. Igyekeztem a testvéri szeretet szótárából a „hülye“, „marha“ szavakat kitörölni. Attila úgy fogadta ezeket az újításokat, mint egy új játék szabályait. Megállapodtunk egymással abban, hogy ha hazajövök „kezet csókol“, mint egy „hölgynek“. A vacsorára terített asztal körül úgy ültünk és olyan „finom társalgást“ folytattunk, hogy hasát fogta volna neveltében, aki hallja. Ha haragban voltunk, akkor összekevertük a „multat“ és a „jelent“ s azt mondtuk egymásnak: „maga hülye“. Mama derűs kedvvel tálalta „finom“ gyerekei tányérjába a krumplilevest, sugárzó arccal hallgatta nagyképű oktatásomat a villa és kés használatáról, ami valójában nekem is sok gondot okozott. Leves után megfordítottuk a tányért és annak fenekéről ettük az ünnepi vacsora második fogását, a palacsintát. Persze kézzel. Lefekvés előtt megcsókoltuk egymást jobbról-balról, aztán viháncolva ugrottunk a meleg ágyba és még mondtunk egymásnak egypár nyakatekert, finomkodó jókívánságot az éjszakai nyugodalmat illetőleg. Mama a sötétben elégedetten hallgatta pergő nyelvünket, aztán megszólalt:

— Mondd: uramisten, — és dögölj.

Ezen még neveltünk egy nagyot, aztán fülünkre huzzuk a dunnát és elaludtunk.

A téli reggelek nem voltak ilyen kedélyesek. Legkorábban most is mama kelt föl, tüzet gyújtott a konyhába. Attilát alig lehetett felébreszteni. Könyörögni kellett, hogy kibujjon a meleg ágyból. Nagykeservesen fölült, hátára és fejére huzta a dunnát és úgy kezdte huzni a harisnyáját. Háromnegyed nyolckor még csak a cipőjét huzta fel. Szidtuk és könyörögtünk neki, hogy siessen. Csak az vigasztalta meg, ha befagyott a vízvezeték és nem lehetett mosdani. És itt a Ferenc-téri lakásban majdnem minden téli reggelre befagyott a vízvezeték. Az iskolából vagy az

iskolakerülésből már vidoran és elevenen tért haza, este pedig alig lehetett lefekvésre birni.

*

Szegény mama nem igen tudott mit kezdeni az idejével. Az otthoni munkát hamarosan elvégezte. Mi bekaptuk az ebédet, aztán elszéledtünk, magára hagytuk. A kis számolyt kitétte az ajtó elé, ült a napsütésben. A szomszédasszonyok meg-megálltak beszélgetni veie.

Nagyon egyedül érezhette magát szegényke s talán ezért kegyelmezett meg annak a csirkének, amit a pünkösdi ünnepi ebédre vásárolt. Azt mondta, olyan szemrehányóan nézett rá a kis jószág, amikor meglátta kezében a kést, hogy nem volt szive levágni.

A csirke egész nyáron át ott élt a konyhában. Kapargált a tűzhely kihullott hamujában, a konyhaszekrény tetején aludt és mindent összepiszkitott. Nagyon utáltuk ezt az „anyám tyukját“, Attila meg egyenesen az életére tört.

Mama délutánonként levitte a tyukot a Ferenc-térre. Itt üldögélt egy padon. A tyuk egyik lábára hosszú spárgát kötött és „legeltette“.

Ha rosszul érezte magát, ha annyira gyenge volt, hogy nem bírta járni a három emeletet, ráparancsolt Attilára, hogy vigye le sétálni kedvencét. Attila makacskodott:

— Vigye le az Etus!

— Hogyisne! — nevetett Etus és máris kipenderült az ajtón.

Attilának kellett levinni a csirkét. Mogorván ült le a tér egyik padjára. Tartotta a spárgát s a spárga másik végén buzgón kaparászott a gyűlölt madár. A gyerekek körülállták, ugratták, csufolták.

„Az is olyan megajázó volt, hogy én vigyek le egy tyukot legelni a térre és a többi fiuk kiröhögjenek, — írta erről legutóbb említett naplójában.

Eleresztette a spárgát és indult hazafelé. A tyuk azonban utána szaladt, nem lehetett „elveszíteni“. Attilát vaiósággal buskomorrá tette ez a „dög“. Mama ragaszkodott jószágához és a legeltetéshez. Egy reggel tojást talált a tűzhely alatt, ettől kezdve még nagyobb becsülete volt madarának. Attilában gyanu ébredt: a mama sokkal jobban szereti a tyukot, mint őt.

— Fiacskám, vidd le a tyukot a térre — kérte mama.

— Nem viszem le azt a dögöt, — mondta Attila.

— Nézd csak, milyen szép kis tojást tojt. Ebből sütök hoinap egy kis buktát. Na, vidd le szépen.

Attila elcsavargott és otthagya a tyukot. Mama szenvedő arccal járt-kelt, nyugoskodott mindnyájunkkal. Ha valamit hozatott Attilával a boltból, visszaküldötte vele, hogy nem jó. Nem értettük meg, mit bánkodik annyit a tyuk miatt, mi sem vállalkoztunk volna, hogy elvigyük sétálni. Persze kimutattuk, hogy Attila pártján vagyunk. Mama erre véglegesen a tyukhoz fordult, akárki látta, azt hihette volna, az egész világon ez a madár az egyetlen élőlény, aki ragaszkodik hozzá. Morcosan tette elének az ételt. A kis kamasz úgy reagált erre, hogy nem evett. Nem ette meg az ebédet, sem a vacsorát. Az esti sötétségben egy darab kenyeret dugtam a kezébe, azt a dunna alatt rágtá meg, nehogy mama észrevegye.

Reggel sem evett semmit. Mama megsütötte a buktát és ebédnél egy tátra halmozva, porcukorral vastagon behintve az asztal közepére állította. Ebből csak eszik az a haszontalan fiu! De Attila megint nem nyult az ételhez. Este Etussal kicsaltuk a lépcsőházba, kiloptunk neki egy csomó buktát. Itt nem látja a mama, ha jóllakik. Visszautasította: nem, ő nem eszik. Mondom anyáknak, csinálni kell valamit, mert éhen fog halni Attila.

— Hát miért nem eszik? Ki tartja vissza? Ugyis tudom, csak azért csinálja az egészet, hogy engem keserítsen. Istenem, Istenem, jobb volna már nekem nem élnem...

Elővettem Attilát is. De ő is a magáét fujta:

— Igenis, nem eszem! És ha mama jobban szereti azt a ronda döögöt, akkor jobb, ha éhenhalok. Majd akkor hiába sir. Majd akkor megtudja...

Nem fejezte be a mondatot, elkezdett bögni. Magamhoz öleltem a fejét:

— Te buta, buta kis fiu! Látod, a mama beteg. Rákja van és meg fog halni. A professzornál olvastam egy könyvben, hogy ezt nem lehet meggyógyítani. Légy okos és légy jó. Na gyere, egyél.

Attila tovább sirt, úgy kérdezte:

— Mi az, hogy rákja van? Hiszen az egy állat! Még te is be akarsz csapni, hogy kiröhögness.

Este vacsoránál már egyikünk sem nyult a buktához. Mama szétmorzsolit egyet a tyuknak; az alvó állat felijedt, kellemetlen kárálással visszaröppent a szekrény tetejére, közben leverte egy bögrét. Etus gyorsan összesöpörte a cserepeket, mama pedig lerakta az asztalt és mosogatni kezdett. Arca sárga volt, mintha most ütközött volna ki rajta szörnyű betegsége. A gyér fénynél fekete árkok húzódtak vértelen szája mellett.

Másnap szörnyű dologra értem haza. Etus mondta el, hogy anyánk délfele elő akarta venni a buktát a kredencből, de a tálat üresen találta. Hogy mi történt köztük, miről beszéltek, nem tudta elmondani. Csak azt, hogy mama a sodrófával majd agyonverte Attilát. Agyba-főbe ütötte-verte, ahol érte. Ha el nem ájul, talán agyonveri a gyereket, aki erős kamasz léteire hangtalanul tűrte az ütlegeteket.

Mamát a szomszédasszonyok fektették ágyba. Rémulve láttam, milyen iszonyúan megváltozott. Arca egészen összement, vonásai eltorzultak valami felfoghatatlan kintől. Megdöbbenve néztem, de nem tudtam nem haragudni rá.

Attila teste csupa kék-zöld folt volt, jobb karját nem tudta mozditani. Fején pupok éktelenkedtek, egyik szeme bedagadt. Fél szemével úgy nézett rám, mintha kutatna bennem, ellenség vagyok-e vagy jóbarát. Megsimogattam a fejét, mire fölszisszent. Fél arca eltorzult, a másik fele mosolygott.

Etus orvosért szaladt, akinek sebtében elmondta a történeteket. Az orvos ránézett Attilára, anyánkra, aztán az ágyhoz lépett. Nem is vizsgálta meg mamát, csak megfogta a pulzusát, aztán elővette táskájából az injekciós tűt. Mama vonásai pár perc múlva kisimultak pergament-színű arcán, elaludt.

Ekkor lépett Attilához. Leszorította a vállát, megfogta bénán lógó karját, csavart egyet-kettőt rajta: kész volt a műtét. Attila kicsit sziszegett.

— Semmi bajod nem lesz öcsém, mire katona leszel — mondotta az orvos harsányan. És miközben visszarakta az injekciós tűt, csendesen hozzátette: — Az asszonyságot kimélni kell minden izgalmától. Már csak ez lehet tenni érte...

Mama mélyen aludt. Körülültük a konyhaasztalt, ki-ki gondolataiba merülve. Attila — a tizenhárom éves gyerek — verset irt:

*Ha könny csorog,
Ha kebel sir,
Ha jaj hallik,
Ha ég dörren
Föld kerekén*

*Akármerre:
Az én jajom,
Büntetésem.
Föld kerekén
Járok, mindig*

Csorog könnyem,
Sír a keblem,
Jajom hallik.
Az ég dörren

— Atkozott fej
Az én fejem —
Atkozott fej
Te fölötted.

*

Anyánk sokszor már csak az ágyától a kis sámlig tudott menni, arra ült a konyhaajtó elé. De csodálatosképpen néha új erőre kapott és úgy dolgozott otthon, mint régen. Főzött, takarított, mosott.

A drágaság a háború alatt nőttön nőtt, gondjaink megsaporodtak. A házbér több, mint egyharmada volt keresetemnek. És ruha is kellett volna meg cipő. A polgárba nem lehetett meztláb járni.

Attila törte a fejét, hogy tudna pénzt szerezni. Színes papírbói forgókat csinált. A szárúk végét beledugta egy nagy krumplibá és vitte a ligetbe eladni. Egy ideig kenyeres fiú is volt az Emke kávéházban. Reggelenként elment a vásárcsarnok elé és ajánlkozott, hogy hazaszállítja a teli kosarakat, szatyrokat. Bélyeggyűjteményének ékességeit eladta, majd ujakat szerzett és azokat is eladta. A Főposta épülete mellett a Régi Posta-uccában valóságos uccai bélyegbörzét szervezett, itt vett, eladott, csereberélt, mindig keresett pár krajcárt. Pénzecskejének egy részét betette a takarédba. Beiratási díjra gyűjtött meg körzöre. Mert az minden gyerekeknek volt az iskolában, csak neki nem. És tornacipője sem volt meg tornatrikója. De ha kellett, kivette sokszor majdnem tíz koronát kitevő takarékbetétjét, ideadta és kezdte előlről a gyűjtést.

Ahogy anyánk ereje hanyatlott, mind gondosabb, figyelmesebb iett Attila, szelid és töprengő. Már nem csavargott el. Türelmesen álldogált a boltok előtt huzódó hosszú sorokban tíz deka zsirért, féi kiló cukorért, két tojásért. Már mindenért sorba kellett állni. Az asszonyok széket vittek magukkal és már este kiültek a lehuzott redőnyök elé, hogy reggel eisők legyenek, ne kelljen órákig tartó ácsorgás után azt hallaniok: nincs se cukor, se kenyér, elfogyott.

Attila a kis sámlit vitte magával és valami könyvet. Olykor felolvastott. A várakozók szívesen hallgatták Nick Carter zseniális mesterfogásait vagy az aranyásók izgalmas kalandjait, így gyorsabban mulott az idő.

Igy telt el a nyár.

Télen kiadtuk az egyik ágyat egy fiatal hivatalnoklánynak, hogy a fűtésre valót megkeressük. Lakótársnőnk magas csontos lány volt, *Tittel Margit*nak hívták; kis bőröndjéből rengeteg könyvet csomagolt ki az első estén, amikor beköltözött.

Kemény táblákba kötött, vastag, csodálatos könyvek voltak ezek. Szabó Dezső, D'Annunzio, Kaffka Margit, Anatole France, Dosztojevski irásai. És versek, Ady Endre versei.

Attila mohón rávetette magát ezekre a könyvekre. Már régen aludt az egész ház, de ő még mindig kint ült a lépcsőházban, a ház egyetlen világított részében és olvasott. A versek megbabonázták. Amikor megtudta, hogy Tittel Margit is ír verseket, hűtlen lett első szerelméhez és őt ültette el a szívébe.

Attila eiső szerelmét Fuchs Renének hívták. Sohase láttuk a kislányt, akinek kis enyveshátas fényképét a szíve fölött hordta. Ez a szerelem úgy kezdődött, hogy lovagiasan megvédte a kislányt, akit neve miatt kiröhögtek és megdobáltak a komisz kis kölykök. Ezután mindennap megvárta az iskola kapujában és hazakisérte. Mindennap összeveregetett miatta a nebulókkal. Ilyenkor úgy jött haza, a hosszú kitérő után, mint győztes hadvezér a csatából, vagy besompolygott összekarmolva, megtépázva. Mama este összevarrta a nadrágja repedéseit és sopánkodott:

— Már megint verekedtél a Fuchs René miatt. — Aztán mosolyogva tette hozzá: — Sose hittem volna, hogy ilyen bakafántos neve lesz a menyemnek. És mondd csak, milyen huc-huc az a kisiány?...

Etus vidáman trallázta: Fuchs René, Fuchs René.

Attilát mélységesen bántotta, hogy belőlünk se vált ki egyebet Fuchs René neve, mint jóindulatu derűt. Ilyenkor elővette és megmutatta a fényképét: ha látjuk, talán megértjük érzését. Az enyveshát 9-10 éves kislányt mutatott, aki ijedt szemekkel néz a világba. Csunya volt, butuska, Fuchs Renének hívták, mindenki kicsufolta, mindenki bántotta: tehát meg kellett védeni, tehát csak azért is szeretni „kellett“.

Fuchs René képe eltűnt. Attila a kis sámira állt, úgy szavalt a Tittel Margitnak:

En a halál rokona vagyok...

Igy, a sámilin állva is kisebb volt, mint nyurga lakótársnőnk. De azért Attila reménykedett:

— Mit gondolsz, Jocó, hozzám jön feleségül, ha megnövök és nagy leszek?

Hosszú, hosszú hetekig csak versben, versekből és verseknek élt. Ahitattal hallgatta Margit költeményeit, és szorongva mondta el, amiket ő irt. Hogy melyikük irt „szebb“, „jobb“ verseket, nem tudom. Ezek az írások eikallódtak. De az biztos: Attila sokkal termékenyebb volt. Annyira, hogy már a prózát is versben mondotta, így kért még egy tányér levest, a boltban kenyeret. Uj játék volt ez számára — hisz annyira szeretett játszani! — játék a szavakkal. Ilyenekre emlékszem:

*Reggel hét óra van, zörög már a vekker,
Mama piacra mén, kezében a cekker.
Kezében a cekker, én meg iskolába,
Ottan is, ottan is, felelni — hiába...*

Meg arra, hogyan festi le, skandálva, tanárját:

Jön, jön Pápai, néptanítóképi szelíd ember...

Aztán elment tőlünk Tittel Margit. Férjhezment, nem várta meg, amíg Attila megnő. De otthagytá köztünk — Ady Endrét.

Megbetegedtem s mire fölépültem, elvesztettem az állásomat. Iszonyú volt az az erőfeszítés, amivel mama megint dolgozni igyekezett. Hiába — nem bírta már a nehéz munkát. Megint mindenünk a zálogba vándorolt, még az ágyból a párnák is. Állás után szaladgáltam. Kopott ruhám, repedezett cipőm miatt sokáig nem tudtam elhelyezkedni. Ha apróhirdetésre jelentkeztem valahol, bizonyos lehettem, hogy nem engem alkalmazzanak, hanem azt, akinek csinos, rendes a ruhája, karcsú sarkú cipőt hord selyemharisnyás lábán és vidám kis kalapot szépen ondolált fején.

Az inséges napok, hetek és a kilátástalanság arra kényszerített bennünket, hogy a két gyereket megint a Gyermekvédő Liga gondjaira bizzuk. Mamát felvették a klinikára, Etus és Attila nevelőszülőkhöz került Monorra.

1917 november 28.-án iratkozott be Attila a monori polgári iskolába. Az itt töltött hónapok minden emléke feledésbe merült, egyikük se emlegette soha. Hugom sem emlékszik semmire, eseménytelenül mult ez az idő, meg nem is egy családnál helyezték el őket. 1918 február 8.-án Attila megszökött Monorról, hazajött. Nem is akart többé visszamenni. Amikor ezt megtudta Etus, ő is hazaszökött. Így volt ez jó. Eppen ezidő tájban állást kaptam egy rézüstbevéltő háborús üzemben, egész nap távol voltam, kellett, hogy valamelyikünk gondját viselje anyánknak, aki éppen olyan betegen jött haza a klinikáról, mint ahogy oda befeküdt.

A monori iskolától kapott látogatási bizonyítvány alapján újból az Üllői-uti polgárba iratkozott Attila. Nem sok ideje maradt az iskolabá-járáshoz neki sem, Etusnak sem: minden falat ennivalóért órákon, napokon keresztül kellett kuncsorogni vagy sorbaállni.

Attila megnőtt, már egy fejvel magasabb volt, mint mama. Feszült, foszladozott rajta a Teleki-téri zsidvásáron évekkkel ezelőtt vásárolt kis-fius nadrág. Ezt a nadrágot anyánk minden este foidozgatta, toldozgatta, csak az ő keze nyomán látszott annak, aminek lennie kellett volna. Télikabátja nem volt, egy rossz szvettert hordott kiskabátja alatt. Ócska micisapkáját fülére huzta, úgy szaladt az iskolába, a boitba. Néha addig erőszakoskodtunk vele, amíg hagyta, hogy rákötözzük mama vékonyra kopott berliner kendőjét. Ebben ácsorgott a hideg hajnalokon zsirért, krumpliórt a házak falához tapadó, didergő szegényemberek sorában.

Rántott levest reggeliztünk, ebédre is rántott leves volt. Kenyeret aprítottunk a levesbe, hogy vastagabb, kiadósabb legyen. Este köleskását ettünk. A köleskása jó étel, ha bő, forró zsirban alaposan megtergatják, tejét meghintik apróra vágott, meleg, zsiros tepertővel és ha ritkán kerül az asztalra. De mi mindennap köleskását ettünk, azt is soványan, zsirszegényen. A kanálhoz tapadt, nehezen csuszott le minden falat. Attila sokszor elbiggyesztette a száját.

— Már megint nyögvenyelő van vacsorára...

Mama jóformán semmit nem tudott már enni, csak a tejet túrta meg a gyomra. Tejet azonban sehol, semmi pénzért nem lehetett kapni. Attila addig járta keresztül-kasul a várost és környékét, amíg Kispesten felfedezett egy helyet, ahonnan naponta félliter tejet hozott anyáknak. Gyalog tette meg a hosszú utat oda-vissza a fagyos délutánokon. Lyukas cipőjén becsorgott az eső. Az átázott cipőt este betettük a langyos sütőbe száradni. A cipő orra felkunkorodott a meleg-től, de nedves maradt. Alsónadrágja nem volt. Vékonyra vedlett, szűk, rövid nadrágja éppen csak arra volt jó, hogy ne járjon meztelenül, szél, eső, hideg ellen nem oltalmazta. Hiába volt szívós és erős, a sok nélkülözés levette a lábáról: beteg lett.

Hetekén keresztül feküdt élet-halál között a Gyáli-uti Szent László járványkórházban. Etust és engem nem is engedtek be hozzá, csak mama látogathatta meg hetenkint kétszer. A beteg asszony sokszor alig tudott lábraállni, de el nem mulasztotta volna ezeket a látogatásokat. Elvonszolta magát a Gyáli-utra és vacogra ért haza. Beburkolódzott kendőjébe, leült a konyha sarkába és csendesen sirdogált. Már csak a fia iránti aggodalom tartotta benne a lelket.

Azután egy napon hazajött Attila. A hosszú betegség alatt mégjobban megnyult, vékony lett. Újból felhúzta kis nadrágját, a rozszant szvettert és kezdte előiról a sorbaállást.

Mindnyájan megrokkantunk egy kicsit. Csendesen huzódtunk meg a konyha hideg falai között. Panasz nélkül feküdtünk le este és remény nélkül indultunk reggel a kilátástalan nap elé. Az egész, nagy ház elcsendesedett. Mindenki gondosan betette maga mögött az ajtót. Az asszonyok nem jártak át egymáshoz, nem kértek kölcsön cukrot, sót, mintha ugysem lenne többé már ize semminek.

A háború utolsó telét kinlódttuk. Mama feküdt az ágyban és hangtalanul viaskodott fájdalmaival. Lefekvés előtt még meggyujtottuk a lámpát és mi hárman körül ültük az asztait. Mama sopánkodott:

— Feküdjetek már le, ne égessétek a lámpát. Seholyse kapni petróleumot.

— Ugyan, mama kérem, — szóltam rá — először is Attila szerzett petróleumot. És mikor csinálja meg a leckéjét, ha még egész délután

sorbaáll...

Mama nem szólt többet. Nézte Attilát, aki Isten tudja hol, hogyan, félliter petróleumot szerzett. Ennek fénye mellett írta le ezt a verset, amit odacsusztatott hozzánk:

JELEN, MULT, JÖVŐ

*Az elmúltba szemem tétován tekint, Nem veheté el, bár kinzott nagyon
Egyszerre csak! Üldözi a jelen. — Történik minden, ahogy írva
Nem pihenhet régi emlékeken, vagyon —
Unos untalan visszatér megint. Nem veheté el, nem a jövőt tőlem.*

*A jelen, óh! a jelen mindig bántott, Tövises uton segít a jövendő.
Amerre és, mindig arra haladt. Jövőben dicsőül meg a szenvedő:
Tövisekkel hinté bé utamat Jövő mutatja az utat előttem.
S elvett tőlem reményt, boldogságot.*

Állát két tenyerébe támasztotta, úgy nézett ránk, amíg elolvastuk a verset. Etus viharzó dicséretetekbe tört ki, én barackot nyomtam a fejére. Szótlatlanul méláztunk még egy darabig a jámpába, aztán lefeküdtünk.

Anyánkat teljesen levette lábáról a szörnyű betegség. Etus gondozta, támogatta, ha kikelt ágyából vagy ha visszakiváncozott a párnák közé. Soha nem panaszkodott, apró sóhajokra váltotta kinjait és sovány tagjait úgy próbálta elhelyezni, hogy a fájdalmak kevésbé gyötörjék. Csak éjjele, amikor mi mélyen aludtunk, tört fel belőle a jajszó és nyögés. Egyszer ijedtem ébredtem hangos panaszára:

— Istenem, Istenem! Mért kell ennyit szenvednem! Jaj nekem! Jobb volna egyszerre megdöglönni!

Odamentem az ágyához, a sötétben kitapogattam a fejét. Meleg könnyek folytak szét az arcán, csontos öklével ütögette a fejét.

— Mi baj, mama? — kérdeztem megdöbbenve.

— Mi lesz veletek, Jocókám, mi lesz veletek? — tört ki belőle a hangos zokogás. — Nem tudok én már többé dolgozni. Nagyon beteg vagyok, úgy érzem. Jobb is volna már nem élni. Te már keresel, de mi lesz Etussal és mi lesz Attilával? Megbetegszik megint az a szegény gyerek abban a vékony rongyban. Istenem, Istenem, mért is kell a szegény embernek erre a világra, nyomoruságra születni...

Gáttalanul patakzott belőle a könny, az aggodalom, a kétségbeesés és a kínzó fájdalom. Nem tudtam mit mondani neki. Görcsösen markolta a fejét, majd az ujjaimat morzsolgatta. Lassan, lassan elcsitult, elaludt. Ámában is szorosan tartotta a kezemet, mintha belekapaszkodva visszatarthatnám attól, hogy itt hagyjon bennünket. Még a sirban sem lett volna nyugalma, amíg Attilára rozoga cipője repedésein, ócska lyukain köhögés, láz, betegség és az élet minden nyavalyája leselkedett.

Másnap elkísértem mamát a klinika ambulanciájára. Az orvos megvizsgálta, azután hazaküldte. Nem értettem a dolgot. Abban reménykedtünk, hogy ott marad, gyógyítják. Mamát leültettem a folyosón egy padra és bementem az orvoshoz. Könyörögtem neki, vegye fel a nagybeteget. De az orvos csak a fejét rázta:

— Nem tehetem, kérem. Nem tudunk segíteni az édesanyján. Kéves ágyunk van, csak azokat fektethetem be, akiket még meggyógyíthatunk.

Fájdalomesillapító porokat irt, több nem tellett tőle.

Most kezdtem először komoly aggodalommal nézni a dolgok elé.

Igaz, hogy amióta mamát munkaképtelenné tette betegsége, a család eltartása az én vállaimra nehezedett, de nem éreztem ennek a súlyát. Mint ha testi és lelki jóétünk vagy nyomorúságunk minden felelőssége csak mamára tartozott volna eddig. Most helyet kellett cserélnünk. At kellett vennem nemcsak a felületes gondoskodást, hanem a mélyről jövő aggodalmat a két gyerekért: mi lesz velük?

Apróhirdetéseket böngésztem, hátha akad valami külön munka számomra. Így kerültem egy fiatal ügyvédhez, aki készülő könyvét diktálta írógépbe esténként.

Az ügyvéd a Lovag-uccában lakott édesanyjával, egy kedves, finom öreg dámával. Amikor először állítottam be hozzájuk, az ügyvéd így mutatott be anyjának:

Ez a fiatal hölgy nem táncol, nem jár zsuromra és írógépen zongorázik.

A „fiatal hölgy“ zavarában pukkedlit csinált és megbotlott a szőnyeg szélében. Majdhogy hanyatt nem vágódott. Az öreg asszony elmosolyodott és kiment. Nemsokára egy tálcán teát és teasüteményeket hozott. Megterített egy kis asztalt, kitöltötte a teát és helyet kínált. Amint a széket magam alá húztam, meglöktem az asztalkát, a tea kilötyögött. Ugy éreztem, mulatnak ügyetlenségemen és zavaromban megettem az egész tálcán süteményt. De lehet, hogy éhes voltam. Ők is ezt gondolhatták, mert másnap már nagy darab kenyeret és párisit készítettek az öreg hölgy a teám mellé. Most azonban alig mertem hozzányulni és csak oda-odasandítva nyeltem az üres teát. Tea után az öreg hölgy elbucszott, de előbb odakészítette a szendvicses tányért az írógép mellé. Kezdődött a munka.

Egyszer csak félbeszakította a diktálást az ügyvéd és rámszólt:

— Miért nem eszik?

— Köszönöm, nem vagyok éhes — feleltem fülig pirulva.

— De magának muszáj sokat enni, nagyon sovány.

— Tetszik gondolni? — kérdeztem egészen megzavarodva és möhön enni kezdtem. A fiatal ember rágyujtott és kíváncsian szemlélte, mint egy furcsa kis állatkát. Aztán kétségbeejtő kérdéseket adott fel:

— Mi a maga édesapja? Hányan vannak testvérek? Ki tartja el magukat? Hol laknak? Hogyan laknak?

Kinos volt ez a kutatókodás, szegényes körülményeink kitergetése a puha szőnyegekkel, földig omló függönyökkel bélelt meleg szobában. Körülnéztem a falakat beborító képeken, a vitrin csecsebecsén, a szekrény polcain sorakozó könyveken és hallgattam. De a kérdések tovább peregetek a fülemben. Attól kezdtem beszélni, aki verseket ír. Ez is érdekelte. Hány éves a gyerek? Jár-e iskolába? Hogyan tanul? Megígértette, hogy elhozom a verseit. Éjfél felé, amikor indultam haza, kezembe nyomott egy kis játéktigris, hogy azt vigyem el a kis „versfaragónak“.

Attól úgy mondtam mindezt el, hogy egy „nagyon előkelő ur“ érdeklődik a versei iránt. A gyerek fölfigyelt. De őt is mintha inkább csak annak a „nagyon előkelő urnak“ a körülményei érdekelték volna. El kellett mesélnem, hogyan néznek ki a szobák, milyen képek lógnak ott a falakon, mekkora nagy az íróasztal és hány könyv lehet abban az óriási könyvszekrényben. Szinte hitte is, nem is, hogy van olyan lakás is, ahol négy szobában két ember lakik, azonkívül még előszoba is van meg fürdőszoba és cselédszoba. Mama bizonygatta: De igen, így laknak az urak. Takarított ő már olyan lakásokat, ahol nemcsak a gyerekeknek volt külön szobájuk, hanem a vendégeknek is, amit az urak szalonnak hívnak.

Összeszedte a verseit és maga vitte el a Lovag-uccába. De ez csak ürügy volt, ez a versekkel teleírt füzet. Jogaim, amely felhatalmazza őt arra, hogy átléphesse az ajtót, melynek küszöbén túl egy ismeretlen, idegen világ titkait akarta kifürkészni.

Az ügyvéd nem volt otthon. Az öreg hölgy kikérdezgette, miért jött, mit akar. A versekről makacsul hallgatott, azt meg nem merete megmondani, hogy a lakást szeretné látni. De kapóra jött: a háziasszony mindjárt elküldte valahova egy csomagért. Amikor a csomaggal visszaért, leültette a konyhában, teát főzött és megkent neki egy nagy kenyeret lekvárral. Uzsonna után megajándékozta egy vaskos könyvvél, villamospénzzel és utnak eresztette.

Csudás történetek voltak ebben a könyvben vizimadarokról és vi-ziemberekről. Attila egy szuszra végigolvasta, majd újból előlről kezdte. Ez volt az első könyv, amelyben faluvégen lakó, nádasok közt tekergő „célszórú szegényemberekkel“ találkozott. Megszerette Tógyert, a szár-csák és halak barátját, aki maga is inkább riadt és rejtőzködő vadma-dár volt vagy a Tisza vizében tovasikló hal, mint ember. Erről a Tógyer-ről verset is írt.

Tógyernek tulajdonítható, hogy már a tavasz elején mindennapos vendége lett a dunai ingyeneszodának: uszni akart megtanulni.

Közben többször felkereste a Lovag-uccai öreg nénit, aki mindig ta-lált számára valami gyönyörű olvasmányt. Innen hozta haza Sándor Mátyást és a Nyomorultakat.

Victor Hugo könyvén összemarakodtunk. Belekezdtem az első kötet-be és ha otthon voltam, a nagyobb és erősebb jogán elvettem tőle, hogy tovább olvassam. Attila kétségbeesve követelte vissza. A könyv az övé, őt illeti meg az elsőség.

— Eredj a Vokurka Vilihez, neki biztosan van új Sherlock Holmesé. Olvasd azt.

Attila felhorkant. Hogy ő, akár a barátja, Vokurka Vili, olyan va-cakokat olvasna! Kiráncigálta kezemből a könyvet.

— Na megállj — fenyegettem meg. — Nem kapsz több könyvet a Lovag-uccában.

Mama nem szólt a torzsalkodásba, de Attila segítségére sietett.

— Gyere fiacskám — mondta — olvassál föl nekem.

Attila az ágyhoz vitte a kis sámlit, leült és fennhangon olvasni kezdett. Komolyan, szépen folyt a szó szájából, világosan, értelmesen, bensőségesen adta tovább, ami a betűk mögött megelevenedett.

Mama hálásan és odaadóan figyelt. Aggodalommái, részvétel hallgat-ta a hányott-esett sorsát és elsírta magát, amikor reménytelen bukda-csolásuk belemarkolt a szívébe. Ő tudta köztük legjobban, mit jelent sze-gényembernek, örömből kitaszítotttnak lenni.

Tavaszkodott, amikor az utolsó oldalakat gépeltem a Lovag-uccá-ban.

Az ügyvéd váratlanul bejelentette, hogy eljön hozzánk vasárnap ebédre. Megrőkönnyödtem. Az elmúlt hetek folyamán kényelmetlen kér-déseire olyan válaszokat adtam, amelyek nagyon messze jártak az igaz-ságtól. Isten tudja, miért, még egy zongorát is hazudtam neki. Gyámol-talanul próbáltam kitérni a fordított meghívás elől. De ő mintha csak megint mulatott volna rajtam. Pénzt nyomott a kezembe: ebből főzzünk ebédet. Legyünk az ő vendégei — nálunk.

Mama cseppet sem lepődött meg, amikor megmondtam, hogy va-sárnap vendégünk lesz ebédre. Ki tudja, miket gondolt magában, miben reménykedett, mintha a jósors jelezte volna érkezését. Összeszedte ma-radék erejét, felkelt ágyából és elment bevásárolni. Nem a közeli piac-

ra, hanem a vásárcsarnokba. Finom ebédet főzött és valahonnan egy abroszt is kerített. Szépen megterítette a szobában az asztalt — két személyre.

A gyerekek lent lesték az előkelő vendéget. Amikor a konflisba fogott sovány gebe megállt a ház előtt, hanyatt-homlok rohantak fel a harmadik emeletre jelenteni: megjött a vendég. Csak ő lehet, ki más érkezne konflison a Ferenc-tér 11. számú ház elé. Mama kipirultan emelgette a fődóket a tűzhelyen rotyogó edényekről, izgatottan szimatolta az inycsiklandó párákat. Aztán izgatottan szólt rám:

— Tedd le a kötényedet. Nem, ne tedd le. Mosd meg a kezedet. Jaj, milyen kócos a hajad! Mégis tedd le azt a kötényt. Ugy-e mondtam, hogy kérjél a Vokurka Annustól egy bluzt. Eredj gyorsan, biztosan ad kölcsön!

Perdültem egyet, hogy rohanjak bluzt kölcsönkérni, amikor elsörnyedt:

— Jézusom! Lyukas a harisnyád!

Közben Attila hóna alatt egy könyvvel, rohángászott hol a lépcsőházhoz, hol a konyhához. A meleg tavaszi napnak kitárt ajtók mögül az asszonyok ki-kidugták a fejüket — ugyan mi a csuda történik Józseféknél? Amikor Vokurka Annus bluzában siettem vissza, Kádinger néni kijött és megállított:

— Mutasd csak magad? Nagyon csinos vagy — mondta és sietett vissza fazekai közé.

Aztán a házmesterné az udvar közepére állt, onnan leste az ajtónk után kérdezősködő urat.

Mosolyogva állottuk körül az ügyvédet a konyhában. Az kezét fogott mamával. Látszott rajta, nem tudja hirtelen, hogyan köszönjön. Elég lesz-e egy egyszerű jónapot vagy se. Végül azt mondta: Kiszti-hand. Ez olyan furcsa közélet volt a jónapot és kezécsókolom között.

Most mintha ő lett volna zavarban.

Mama szívélyesen betessékelte a szobába, aztán kisietett és már hozta is a levest. Vendégünk feszengett:

— Hát a mamája és a testvérei nem ebédelnek? — kérdezte a két tányér láttán.

— Dehogynem — feleltem. — Csak hát nincs több egyforma tányérunk. Meg kés és villa...

Éppen olyan ügyetlenül mozgott, olyan zavartan evett, mint én náluk. Most rajtam volt a sor, hogy megmosolyogjam.

Amikor mama betálalta az ebédet, ők is nekiültek az evésnek a konyhában. A két gyerek hangos jókedve behallatszott. Ugyan minek örültek olyan nagyon? Az ügyvéd szótlanul evett, szinte azt hittem, megbánta, hogy eljött. Ebéd után rágyujtott és kezdett körülnézni. Talán összevetette magában, amit tőlem hallott és amit most látott. A két egymás mellett álló ágy majdnem betöltötte az egész szobát. Egy szekrény éppen hogy elfért az egyik sarokban, az asztal meg a székek foglalták el a többi helyet.

Ebédjük végeztével mama és a gyerekek is bejöttek. Attila kezében szorongatta verses füzetét és leste az alkalmas pillanatot, amikor megmutathatja. De vendégünk az órájára nézett és sietve bucsuzkodott. Biztos, hogy kényelmetlenül és rosszul érezte magát. Megkérdezte, vele tartok-e egy feketére valamelyik kávéházba; aztán, amíg fejemre tettem kalapomat, hosszan rázogatta mama kezét, végül kezécsókolt és nekiiramodott a folyosónak. Minden ajtóból kíváncsi szemek meredtek a háttába.

A fényes, elegáns kávéházban fellelegzett. De azért még érződött a hangján valami különös nyomottság, amikor megszólalt:

- Mi a baja a mamájának?
- Rákja van.
- Van orvosa?
- Igen.
- Mit mond?
- Meg fog halni.
- Mi lesz magukkal?

Erre nem lehetett felelni semmit. Hallgattam. Aztán elváltunk. Az ügyvéd beült egy konflisba a köruton és elindult a Terézváros felé, szívében azzal az elhatározással, hogy törödni fog pár élettal, ott, a Ferencvárosban.

Törődött is, de a maga módján, a maga elképzelése szerint. Pár nap múlva a házban lakók elképedésére markos emberek egy bérelt pianinót cipeltek fel hozzánk a harmadik emeletre. Sivalkoddunk a meglepetéstől és az örömtől. Rögtön felfordítottuk az egész szobát, ide-oda tologattuk a butorokat, hogy helyet csináljunk neki. Aztán egy csomó kottát kaptunk, amivel nem tudtunk mit kezdeni. Azért nyuztuk a hangszert, nap-pal a gyerekek, este én. Kitártuk az ablakot, hogy mindenki hallhassa a zenebonát. Azután egy sovány kisasszony állított be azzal, hogy ő fog zongoraleckét adni nekünk a doktor ur utasítására.

Német és francia könyveket kaptunk garmadával, persze, egy kukkot sem értettünk belőlük. Attila iszonyúan boldog volt, a könyvek nem kellett senkinek, birtokba vehette őket.

Néha jött egy levelezőlap az ügyvédtől, meghívott a kávéházba. Kérdezősködött, tudunk-e már zongorázni. Oh, hogyne. A házmesterné a pokolba kíván bennünket. Már az egész ház a Vidám földművest, meg a Szüz imáját fujja. Meg volt elégedve. Néha elszontyolodva gondoltam, mennyivel jobban kellene mindnyájunknak egy-egy pár cipő, mint a zongorából sivalkodó Szüz imája. De azt, ami elemi szükséglet, kenyér és ruha, nem illik kérni szemforgató társadalmunkban.

1918 június 15.-én végezte Attila a polgári iskola második osztályát. Német nyelvből elégségest, szabadkézi rajzból elégtelent kapott. 543 órát mulasztott az iskolaév alatt, majdnem négy hónapot. Ebből pár hetet a kórházban töltött, a többit a boltok előtt ácsorgó sorokban.

Nem sok megértéssel és elnézéssel megáldott ember lehetett Attila rajztanárja, hogy az osztályozásnál nem vette figyelembe a gyerekek történt balesetét. Május eiején történt a szerencsétlenség. A szép, meleg napon kint futkároztak, kergetőztek a gyerekek a folyosón, ahány csak volt a harmadik emeleten, Vokurka Vili, a Kádinger gyereke és a többiek. Mama kint ült a sámlin az ajtó előtt. Attila ott rohant el mellette, de vigyázva kikerülte és így került közel a rácshoz, amibe beleakadt a jobbkeze. A futás lendületében nem tudott megállani: nagyot reccsent a csontja, eltört a karja. Mama lefordult a kis sámliról. A gyerekek mind ordítottak ijedtükben, csak Attila hallgatott, mint mesélte később, észre sem vette az első percben, mi történt vele, csak azt látta, hogy mama ott fekszik ajultan a földön, talán meg is halt. Még a szivdobbogása is elállt a rémülettől.

Kádinger néni kirohant a konyhából, hagyta, hogy kifusson a leve-se, lekozmásodjon a főzeléke, ebéd nélkül maradjon mind a kilenc gyereke és férje — felkapta Attilát és rohant a nagy kamasszal az Üllői-uti klinikára. A jó Kádinger néni talán még ma is emlegeti, mint ahogy akkoriban mesélgette, hogyan viselkedett Attila, amíg az orvosok összeillesztették törött csontját, gipszbe fektették és felkötötték karját. Elmondta, hogy csak úgy csurgott a verejték Attila arcáról, de jajszó és szisszenés nélkül túrt minden torturát. Mindenkinek elmondta a gyer-

rek bátor viselkedését, legendát csinált belőle. A Ferenc-tér minden házában tudták kicsik és nagyok, milyen hős volt Attila. Nem is feküdt kórházba a törött karjával, még az iskolába is eljárt.

Vizsga után pártfogónk keresztülvitte a IV. Károly király gyermeknyaraitatási akciónál, hogy a két gyereket is levigyék a tenger mellé, Abbáziába. En kétheti nyári szabadságomat keresztanyáméknál töltöttem, Felsőgallán. Ide írta meg anyánk, hogyan indultak a gyerekek a messzi utra:

Edes Jocókám, épen most kaptam meg a lapot mejben panaszkodom hogy a gyerekek nem irnak, tudod fijam az utolsó napok izgalmai nagyon elfoglalták őket! Éppen most jöttem haza a vasutról, mert az Attila vonata ma 22-én fél 6 óraker indult ki a keleti pája udvarról: borzasztó nagy volt az öröm, már reggel 9 óraker elmentünk hazulról, a Taterzálba vártunk még vége lesz a komédiának mertt itt ujbol meg letek vizsgálva azután eni kaptak ámbár Attila az örömtől nem regelizett. Etuska már irt az utrol egy lapott bizonyára neked is: most már egyedül vagyok. En már egészen jól érzem magamat a gyerekek edig ellátták a háztartást ugy hogy egész nap pihenhettem a világért sem jő haza a klinikán azt monták hogy csak hat hónap mulva jőjnek ismét bemutatni magamat igen boldog vagyok hogy jól érzed magadat az Attila keze is javul 3 hétig volt sinbe most hogy elment kiveték, az orvos csak ugy kötözte föl neki de ő ezt a kötést is leszedte félt hogy akor nem fogják elvini ha fel lesz kötve azért agódom hogy meg fogja erőltetni és ujból rosz lesz néki...

Négy vagy hat gondtalan, boldog hetet töltöttek Abbáziában, ezer meg ezer szegény pesti gyerek rövidlejártú paradicsomában.

Attilát egy tengerparti villában helyezték el a ferencvárosi srácok egyik csoportjával. Még Voloscában is hirhedt volt ez a villa. A srácok remek mulatságokkal szórakoztak, pazar stiklikke! ejtették kétségbe a felügyelő tanárokat.

Az összes kilincsekbe villanydrótot szereltek, aki be akart nyitni, azt jól megrázta az áram. Aztán bekapcsolták a villanyvezetékbe az ágyak sodronyait. Megközelíthetetienné tették a házat. Az esőcsatornán közlekedtek, a padláson keresztül, visszafelé pedig egymás vállára állva másztak be az ablakon. A legutolsót ugy huzták fel maguk után. Ahány hosszúlábú pókot leltek, mind összefogdosták és betelepítették a házba. A pókok végülis ugy elszaporodtak, hogy a fiuknak kint kellett aludniok a kertben.

Senki annyi vidám mókát nem tudott, mint a srácok. Színházat rendeztek, előadták a *Molnár és gyermekét*. Bizonyára csak azért, hogy az összes lepedőket hatalmukba kerítsék és éjjel is kisértetet játszhassanak a villa erkélyén. Csak aki „valamit tudott“, annak volt tekintélye előttük. Persze, Attila is „tudott valamit“, ő írta az előadások tréfás verseit. De ez nem imponált a fiuknak. Az volt a hős, aki verhetetlen volt kötélhuzásban, aki több gombócot tudott megenni, mint a többi vagy lélegzetkihagyásig ugrált féllábon. Akár a nagyok világában. Attila is szeretett volna „imponálni“. Elhiresztelte magáról, hogy ő milyen kitűnő uszó. Ez ugyan nem derült ki az Angolinában, ahol éppen ugy ugrabugrált a vízben, mint a többi gyerek. A srácok szaván akarták fogni. Ahányan befértek, annyian másztak bele egy vizibátárba és jó messzire beveztek az öbölbe. Ott megfogták Attila kezét-lábát, meghimbálták és behajították a hullámokba. Még a visszaemlékezés is szorongó érzéssel töltötte el Attilát, ha elmondta, milyen halálfélelemmel küzködött a sima, közömbös vízzel, amig, mint a vízbedobott kutya, el nem vergődött a csónakig.

Ősszel kitört a forradalom. Az egész ház zsongott, zsidongott. A gyerekek az uccákon rohángásztak. Az Üllői-uton felkapaszkodtak egy katonákkal zsufolt teherautóra. Valahol lövöldöztek, ott is jelen voltak. Etus lelkesedve mutogatta, hogy keresztülölték a szoknyáját: mama elájult.

Az ügyvéd többször felugrott hozzánk. Hozott egy kis kockacukrot, lisztet vagy egyéb ennivalót.

Aztán jött a spanyoljárvány, mindnyájan betegek lettünk.

Aztán jött a kegyetlen tél, aranyért sem lehetett tüze'öt kapni. Attila megint a kiserdőbe járt fáért.

Aztán jött a kommün.

Az ügyvéd felrohant értem, elvitt a Vigszínházba, ahol a Pygmaliont játszották. Előadás végén azt kérdezte tőlem, tudom-e miért nézünk meg „ezt“ a darabot. Nem tudtam. Akkor magyarázni kezdett: ő is vesz magának egy pár fehér keztyűt, mint a darab végén a főszereplő ur. Ezt csak értem? Nem értettem. Ennyi értelmetlenség után kénytelen volt világosan és egyszerűen elmondani: elvesz feleségül. Nincs többé társadalmi előítélet, most bátran követheti szive vágyát. Nem kell többé családjára, baráti körére, társadalmi állására tekintettel lennie.

Megilletődötten és megszeppenten hallgattam. Mama boldogan sirta el magát, amikor elmondtam neki, hogy mi történt.

— Tudtam. Én már akkor tudtam, amikor először járt nálunk — hajtogatta.

Egy hét múlva átadtam mamának párszáz korona „kékpénzt“ és bucsuzkodtam. Estére elhagytuk férjemmel az országot.

Az itthagytott pénz semmit sem ért, jóformán semmit sem lehetett érte kapni. Attila „üzletbe fektette“ a pénz egy részét, megint bélyegeket vásárolt és adott el. A különböző szériákat szépen felragasztotta egy-egy rajzpapírra és vitte az uccai bélyegbörzére. Majd minden héten leutazott Szabadszállásra és élelmiszereket vásárolt. Csirkét, tojást, lisztet, szalonnát hordott haza.

Ezekben a napokban, mintha mindenki utazott volna, zsufoltak voltak a vonatok. Attila Szabadszállástól Pestig lógott a vagon lépcsőjén csomagjaival vagy a vonatetón hasalt keresztbe. De gyalog is szives örömet megtette volna az utat, hogy mamának csirkét hozhasson. Talán még erőre kap, ha eszik egy kis csirkebecsináltat...

De mama már semmit nem tudott enni. Még a tejet sem, amit, talán az egész városban, egyedül Attila tudott valahol felhajszolni. A két gyerek elvitte mamát a klinikára, de nem vették fel. Hogy felvidítsák, örömet szerezzenek neki — és talán a maguk vágyait is kiéljék — beültették egy konfiisba és kocsikáztak az Üllői-uton. Aztán megálltak a ház előtt, kiszálítak a rozzant batárból és felvitték a harmadik emeletre.

Mama készülődött a halálra. Kádinger néni naponta többször belátogatott hozzá, feirázta a párnát feje alatt és kamillateát főzött neki. Mama folyton azt hajtogatta előtte: Isten sok szenvedést és megpróbáltatást mért rá, de nem zúgolódik, mert meg is jutalmazta a gyerekeiben. Csak azt szeretné még megérni, hogy engem is lásson még egyszer. Ne maradjon Attila és Etus magára...

A két gyerek mindent megtett, ami csak kitelt tőlük, a hosszan halodolóért, akinek már csak egy kívánsága volt, érezni a nap melegét, egy kis zöldet látni maga körül. Ölben vitték le a Ferenc-téri padra. A megszű uccákból ide jöttek hozzá a szegény asszonyok és elbeszélgettek vele. Itt üldögélt alkonyatig. Erről a padról lesett az Üllői-ut felé, hogy egyszer csak sietek haza. Amikor ősszel visszaérkeztem, itt találkoztunk a Ferenc-tér sarkában, az ócska padon.

Sürgessem, hogy menjünk fel. Ki akartam teregetni a messzi utról hozott ajándékokat. Elszorult a szívem, amikor mama felállt. Összetöpörödött, a vállamig sem ért. Kedves arca ezernyi ráncával mosolygott rám, sirt és nevetett örömeiben. Behunyta a szemét és megingott:

— Jaj, kedveském, — rebegte — nem tudok ám én a magam lábán járni.

Ugy vittem föl a harmadik emeletre. Könnyű volt, mint egy gyerek. Körülnéztem a kis szobában, amelyet Etus épp olyan tisztán tartott, mint valaha mama. Aztán kibontottam a csomagot, vállára terittem a messziről hozott, hosszú rojtos seiyemkendőt. Etusnak is átadtam az ajándékot. Attila boldogan sertepertélt körülöttünk:

— Hát nekem mit hoztál?

— Ezt ni! — lobogtattam meg előtte a bársonyos, bőrerős, cifragombos tiroli nadrágot.

Ilyen önfeledt örömben még nem láttam fürödni Attilát, mint most amikor ezt a „vadonatuji“ nadrágot ürgette-forgatta kezében.

— Jaj, csak kicsi ne legyen — mondta mama aggódva. — Ugy nő ez a fiu, mintha mindig csurgó alatt állna.

Attila pillanatok alatt nadrágot cserélt.

— Na, most gyerünk a lépcsőház elé — rendelkeztem izgatottan az örömtől. — Hozzatok a mamának egy széket.

A napsütötte fal tövében leültettük mamát, Attila és Etus jobb-rol-balról melléje állt. Kíváncsian lesték, most mi következik. A Vokurka és Kádinger gyerekek körénk sereglettek, miközben a kis csoportra szegeztem kis fényképezőgépet. Mindhárman ragyogó szemmel néztek a lencsébe.

Ez volt az utolsó napunk, amit örömben töltöttünk egymás mellett. Anyánk többé nem kelet fel betegágyából. Kinjai, fájdalmai elviselhetlenné fajultak. Férjem egyik orvosbarátja felvette a Teiepi-uccai kórházba, itt legalább éjjel-nappal jótékony injekciókkal enyhítették szenvedéseit.

Utolsó napjaiban már beszélni sem tudott. Nem volt rajta egy dekányi hus sem, bőre ráfeszült csontjaira. Csak csillogó szeme élt még elfeketedett arcában, az utolsó érzékszerve, amivel még figyelhetett, simogathatott bennünket.

A fiát már nem látta többé. Attila megint Szabadszálláson járt és nem tudott visszajönni. Szénhiány miatt egyidőre beszüntették a vonat-közlekedést.

1919 december 27.-én este 10 órakor spanyolfalat állítottak mama ágya köré. Az ápolónő időnkint letette kezimunkáját, amivel foglalatokodott és benézett a spanyolfal mögé. Jött az inspekciós orvos, injekciót adott a haldoklónak és szóltan kérdésemre így felelt:

— Maradjon még, asszonyom. Már nem tart sokáig. Majd adok egy igazolványt, amivel a portás kiengedi a kapun.

Nem tartott sokáig... Tizenegy órakor már a Lovag-uccában voltam.

Legközelebbi számunk, a szeptemberi, a rendes időben, szeptember elsején jelenik meg.

A MAGYAR PÁSZTORTÁRSADALOM

Irta: SZENTMIKLÓSY LAJOS

A nagycsaládokat magasabb egységbe foglaló társadalom, a vadászkor szak hordája vagy falunépe, melyben különböző anyaaági nemzetségek keveredtek el, az apajog bevezetése következtében az apaági nemzetség alakját öltötte fel. Az apaági nemzetség ugyanazon férfiostól fiágon leszármazó személyek legtágabb körü exogám, azaz olyan vérrokonsági csoportja, melynek tagjai csak a csoportokon kívül nőülhetnek. A nemzetségnél vannak tágabb körü vérrokonsági vagy ilyennek éltismert csoportok, mint pl. a törzs, de ezek nem exogámok és a nemzetségen kívül vannak más exogám vérrokonsági csoportok, mint pl. a nagycsalád, de ezek a vérrokonok szűkebb körére szorítkoznak, mint a nemzetség. Böles Leó szerint a 9. század magyarjai *genos*-ok és *phyle*-k szerint legeitették lovaikat. A *phyle* a görögöknél a törzs; a *genos* pedig eredeti alakjában (amely megfelel a római *gens*-nek vagy a kirgiz *söknék*) a nemzetség az előbbi értelemben.

Történetíróink többnyire mellőzik a nemzetségnek az exogámiára alapított fogalmát, bár ez írja le az alapvető fontosságú rokonsági csoportot, amelyhez a többiek visszanyulnak. Így esik, hogy nem tudnak eligazodni a pásztorkor különböző rokonsági csoportjai között s hogy pl. egyik professzorunk a Böles Leó szövegében szereplő *phylét*, ami törzset, tehát a nemzetségnél tágabb csoportot jelelt, a nemzetségnél szűkebb csoportot jelző szóval *ág*-nak fordítja le. Egyikük-másikuk még a nagycsaládról, a pásztorkor gazdasági egységéről sem tud s a nemzetiséget egyszerűen vérrokon kiscsaládok köteléke gyanánt fogja fel. Ehhez járul, hogy magát a nemzetség szót is különböző értelemben használják. Egyik nemrégén megjelent történeti munka szerzője pl. a nagycsaládot, illetve ennek alapformáját, a nagyszülői családot nevezi nemzetségnek. Nem megiepő, hogy a tényismeret ilyen hiányosságai s a terminológia határozatlansága mellett történetírásunk csupán bizonytalan és zavaros képet tud nyújtani a pásztorkor társadalmi viszonyairól.

A magyar nemzetség legalacsonyabb létszáma általában 500, a legmagasabb pedig 1000 ember körül járhatott. Közvetlen adatok hiányában legalább ez a feltevés látszik a legvalószínűbbnek, más népek ismert viszonyai alapján. A társadalom térfogata megnőtt az ugor vadászkor állapotaihoz képest, amelyek mellett a horda vagy falunép csak 60-300 főre rughatott. Ez a változás is a termelőerők fejlődésének volt a következménye, amely magasabb szintre emelte a népsűrűséget és a lovaglás technikája révén lehetővé tette különálló embercsoportok szorosabb összekapcsolódását.

A pásztorkor első idejében a magyar nemzetség mindenesetre még települési és vándorlási egység is lehetett. A pásztornemzetség közvetlenül a vadászhorda helyébe lépett, ez pedig együttesen települt és vándorolt. De az állatállomány növekvésével a nagycsaládok különváltak egymástól, mert megnőtt nyájaik számára külön legelőkre és itatókra volt szükségük. Ezóta a nagycsaládoknak külön téli szállásuk volt s tavasztól őszig külön vándoroltak. Vannak ugyan a pusztai pásztornépek körében, így a kirgizeknél, az újabb időkben is példák arra, hogy több

nagycsalád él együtt, sőt az egész nemzetség együtt marad, de ez csak kivételesen vagy átmenetileg történik meg, a szabály úgy a kirgizeknéi, mint a többi pusztai pásztornépnél a nagycsaládok különélése. A magyarokkal kapcsolatban a korai Árpádkor törpe községei szintén arra mutatnak, hogy magvuk egyetlen nagycsalád települése volt és nagycsaládi településekre engednek következtetést a honfoglaláskori apró temetők is. S a mongoloknál nyomon lehet követni azt a folyamatot is, amelynek során a nemzetség különülő nagycsaládokra szakad szét.

Ha azonban a nagycsalád a település szempontjából önállósult is a pásztorkorban, a szükségletkielégítés szempontjából önállósága csökkent a vadászkor viszonyaihoz képest. Olyan szükségletek érvényesültek, amelyeket csak csere útján lehetett kielégíteni. S rendszeres kielégítésüket ezen az úton lehetővé tette a termelőerők fejlődése, az ennek eredményeként rendszeresen előálló terméktöbblet, mely a nagycsalád gazdálkodásában állandó feleslegként jelentkezve, a csere céjaira rendelkezésre állott. Az állandó felesleg alapján az eddig csak kivételes jellegű csere szabályszerű műveletté vált most.

A felesleg elsősorban átlatokból és állati termékekből — a Kubánvidéken lovakból, juhokból, nyersbőrből, gyapjuból, termékekből — állott, amelyek a termelés főtárgyai voltak. Elsősorban ezek kerültek most becserélésre, míg másodsorban a főlös, a termelésben nem használható emberzsákmány, a rabszolgák. S a csere most már, a nagycsaládok szétzéledésével és a cseretárgyak egyéni tulajdona mellett, elvesztette korábbi közösségi alakját s egyéni műveletté változott.

A csere tulnyomóan oly társadalmak tagjaival szemben játszódott le, melyek más természeti vagy társadalmi feltételek mellett termeltek, mint a pásztorkodó magyar nép. Termelésének egyöntetűsége mellett csak csekély szükséglet mutatkozhatott a magyar nép körében a rendelkezésre álló cseretárgyak iránt. S azokat a szükségleteket, amelyek fedezését a csere szolgálta, legnagyobb részben csak idegen népek termelése elégíthette ki.

Az utóbbi szükségletek tárgyai a vadászat termékei s növényi és ipari termékek voltak. A vadásznépektől prémeket szereztek be, a parasztnépektől gabonát, növényi termelésük hiányainak pótlására, az iparilag fejlettebb népektől, bizánciaktól, perzsáktól, kazároktól, araboktól pedig s később a normannoktól is, szövötteket, szőnyegeket, tökéletesebb vaseszközöket és fegyvereket, ezüstékeket s egyéb iparcikkeket.

A csere területén is kifejezésre jutottak természetesen a vagyoni különbségek. Becserélhető termékfelesleggel csak meghatározott nagyságú nyájak tulajdonosai rendelkeztek s nagyobb termékfeleslegük, amint többnyire vásárra viheto rabszolgájuk is csak a gazdagoknak volt. Csere útján a középréteg csak a legszükségesebb tárgyakat szerezhetette be, a gazdagoknak módjukban állott fényűzési szükségleteik kielégítése is. Az arannyal átszótt selyemszövetek, a színes gyapjuszőnyegek, az ezüsttel bevont fegyverek, amelyekről az arab-perzsa források beszélnek a 9. század magyarjaival kapcsolatban, nem a szegények és nem is a középréteg tulajdonába kerültek, hanem a csekélyszámu gazdag pompaszeregetését elégítették ki. (Erre a meglehetősen magától értetődő dologra azért kell utalni, mert iróink nem viszik keresztül ezt a megkülönböztetést. Utánuk indulva azt hihetné az ember, hogy a 9. századbeli magyar-

ság csupa selyembeöltözött, rabszolgák hadának parancsoló nagyurból állott.) Így a csere révén a gazdagok állat- és embervagyona kiegészült a fényűzés tárgyaival, értékes prémekkel és sátorberendezéssel, diszes ruhákkal és fegyverekkel.

Azok a csereműveletek, amelyek egyedül a magyar nép vagy a magyar nemzetségek körén belül bonyolódtak le, most sem haladhatták meg a vadászkori csere méreteit. Alkalmilag sor kerülhetett ebben a körben állatok vagy állati termékek cseréjére, a csoportipar bizonyos termékcsereire vezethetett s emellett a termelés csak egyes helyeken adott természeti feltételei alapján is csere tárgyává válhattak egyes termékek, mint pl. a só. Ezenfelül mindössze annyit lehet megállapítani, hogy egyes személyek már határozottabban elkülönültek társaiktól, ezek számára végzett különleges ipari munkájuk révén. A nyelvtörténet azt tanúsítja, hogy ebben a korban ismertek már ácsokat és szücsöket. Elszegényedett családok tagjai lehettek ezek, akik, természettől birt különleges ügyességük alapján, az előbbi mesterségek körébe tartozó munkájuk becserélésével használati tárgyak ellenében tartották fent magukat, ahelyett, hogy elszegődtek volna pásztornak valamelyik gazdag nagycsaládfőhöz. Nyelvi és egyéb közvetlen adatok hiányában is feltehetjük, hogy az ácsok és szücsök mellett kovácsiparosok szintén lehettek már ebben az időben, mert az említett mesterségek mellett a kovácsmesterség jelenik meg legkorábban a pásztornépeknél is.

De ez a néhány mesterember sem csak iparával foglalkozott. Rendszerint voltak állataik is, csak nem elegendő számmal ahhoz, hogy hozamuk megélhetésüket biztosította volna. Kézműveskedő pásztorok voltak csupán, akik állataikkal együtt csatlakoztak egy gazdag nagycsaládfőhöz, aki mellett mindjárt nagyobb ipari munkaalkalom is nyílt számukra. S iparuk körében sem specializálódtak még. Nem ácsok, szücsök, kovácsok voltak mai értelemben, hanem általános fa-, bőr- vagy vasmunkások. Az ács ép' úgy készített szekereket, mint sátoralkatrészeket vagy kádakat, a szücs szijgyártó és timár is volt s a kovács keze alól egyszerűbb fegyver ép úgy kikerülhetett, mint sarlóvas vagy egyéb munkaeszköz.

A csere érintett esetei egyuttal a munka bizonyos mérvű megosztását fejezték ki a magyar nép és más népek között, a magyar nemzetségek között és ugyanazon nemzetiséghez tartozó nagycsaládok, illetve személyek között. A munkamegosztás hasonló alakjai már az ugor korszakban ismertek voltak. De a pásztorkorban megjelent az anyagi termelőmunka megosztásának egy csereviszonyt nem létesítő új alakja is. Ez a nagycsaládi munkának megosztása volt, függetlenül a nagycsalád tagjai között fennálló élettani különbségektől.

A gazdag nagycsaládoknál a földművelés nehéz munkája a beszegődött szegény emberekre és a rabszolgákra hárult. S emellett a leggazdagabb nagycsaládok körében bizonyára volt egy-egy idegen eredetű iparilag képzett rabszolgá, aki a fenti ipari tevékenységek egyikének-másikának körébe tartozó munkákat egyedül végezte a nagycsaládban. De ezek a munkások is dolgoztak rendszerint egyéb téren, úgy hogy a munkamegosztásnak általában ők is még csupán csak a kezdeteit képviselik, a szabadok közül kikerült mesteremberekhez hasonlóan.

A munkamegosztás e kezdő formáit az jellemzi a pásztortársadalom-

ban, hogy a társadalom vagyoni rétegződésén és a szabadok s a rabszolgák különbségén alapulnak. A specializálódó munkások szegények, akiket szegénységük kényszerít a specializálódásra, vagy rabszolgák, akiket uruk kényszerít erre s a gazdagok szolgálatában vagy legalább környezetében találjuk őket. De a specializálódó munkaerő társadalmi alátartása maga után vonja a specializálódó munkaerő társadalmi aláértékelését is. Ipar és földművelés, amelyek a pásztortársadalomban már eredetileg tulnyomóan a lenézett nők munkakörébe tartoznak, így, mint férfiak által űzött elkülönülő tevékenységek is lenézett foglalkozásokká válnak. S minthogy a nehéz munkát, az igazi erőfeszítést képviselik a pásztorkodás könnyű, meg nem erőltető munkájával szemben, lenézésük már magának a munkának a lenézését is magában foglalja.

A kezdetleges anyagi munkamegosztás a nemzetség alcsoportjai vagy tagjai között a termelőerők még mindig alacsony színvonalának felelt meg. A felesleg, amely a cserének s az ezzel kapcsolatos munkamegosztásnak alapfeltétele, önmagában sem volt még jelentékeny és emellett tulnyomóan a társadalomközi cserét szolgálta. S korlátoltsága az utóbbinak ugyancsak szűk határokat szabott, úgyhogy a nagycsalád még ebben a korban is tulnyomóan természeti gazdálkodást folytatott. A termelőerők viszonylagos fejletlenségét fejezi ki az a körülmény is, hogy a gazdagabb nagycsaládokban is rendszerint mindenki részt vett még az anyagi termelés munkájában. Általában a jobbmodu nagycsaládok gazdaságában sem keletkezett még olyan terméktöbblet, mely tagjai egyrészét felmenthette volna az anyagi termelőmunka alól, ámbár itt a gazdagság termékekkel való ellátásában kizsákmányolt szoiganép, adósok, vagy rabszolgák is közreműködtek. Maga a rabszolgaság patriarkális, enyhébb alakja is végső fokon a termelőerők alacsony színvonalában gyökerezett, mert közvetlen alapjai, a nagycsaládfő rokonainak és rabszolgáinak együttdolgozása és a természeti gazdálkodás egyaránt a termelőerők fejletlenségén nyugodtak.

A termékeket még mindig nagyrészt közvetlenül cserélték ki, bár a pénz szerepe nőtt, mint a *fizet* szó megjelenése is mutatja. A pénzáruk körébe bevonult a prém mellé, amely most a legfontosabb beviteli cikkek közé tartozhatott, a ló, mint a kivitel egyik legfontosabb tárgya. Az idegen eredetű ezüst- vagy arany-pénzek inkább csak a kincs szerepét töltötték be. Mint az elidegenített felesleg ellenértékei, a felesleg, tehát a gazdagság jelképeivé váltak, a vagyonnak nemcsak újabb elemévé, hanem általános kifejezésévé. A gazdag igyekezett beömlük s egyáltalában az ezüst- és arany-tárgyakból minél többet kincsként felhalmozni, hogy ezuton gazdagságát kifejezésre juttassa. „Telhetetlen kincsvágy hajtja őket“, — jegyzi meg Bölcs Leó a 9. század magyarjairól.

Az idegen népekkel folytatott cserét a határokon vagy azok közelében bonyolították le. Az arab-perzsa forrás említi a levédiai magyarokról, hogy hadjárataikon szerzett foglyaikat a közeli Chersonban adták el. De idegen kereskedők is felkeresték őket áruikkal, sőt körükben is letelepedhettek. Valószínű, hogy vásárhelyek is léteztek már ebben az időben a magyarok megszállta területen, amelyek néhány idegen, kazár, bolgár, arab kereskedő állandó lakhelyéül szolgáltak. A *szatócs* s a *vásár* szavak ebben a korszakban jelentek meg a magyar nyelvben.

Nagyszokára bár, de mégis rájött történelmi kutatásunk legújabb

arra, hogy a magyarok 9. századbeli hazáján, Levédián át, nagyfontosságú nemzetközi karavánutak vezettek. (Valószínű ugyan, hogy a magyarság már kubánvidéki tartózkodása alatt is olyan területen élt, amelyen nemzetközi karavánutak haladtak át.) Mi volt a jelentősége ennek a magyar pásztornép életében?

Egyik régészünk szerint „a keleti-nyugati kereskedésben való részvétel a magyarságot az anyagi és kulturális jólét, továbbá a politikai hatalom olyan magas fokára juttatta, melyhez hasonló fokot a következő 1000 év alatt is alig ért el.“ Egy másik író pedig arról a „nagysebásu tranzító-kereskedelemről“ beszél, amelyet a magyarok Levédiában lebonyolítottak s innen nyugatra vándorlásukat arra a törekvésükre vezeti vissza, hogy „az Adriáig és Sziéziáig nyúló kereskedelmi összeköttetésüket kibővíthessék.“ Ugy tetszhetnék tehát, hogy legujabban a materializmus észrevétlenül betört a magyar polgári történetírásba s hczáfogott ahhoz, hogy ezt alapjainál kezdve megújítsa. Valójában persze nem a történeti materializmussal, hanem ennek csupán vulgáris válfajával van dolgunk, amely a tények konkrét elemzése nélkül, általánosságban tartott fogalmak alapján akarja a történetet gazdasági jelenségekre visszavezetni.

A kereskedés, mely mellékfoglalkozásként szórványosan már a vadász népek körében is felbukkan, a vándor pásztornépek körében jelentős méreteket ölt ebben a minőségben, rendszeresen folytatott cseretevékenységük és mozgékony életmódjuk következtében. Azoknak az áruknak egyrészét, amelyeket a vándor pásztor termékeiért cserébe kap, más szomszéd népeknél újból becseréli nyereséggel. Ezenkívül megjelenik a pásztornépeknél a kereskedői mellékfoglalkozás új ága gyanánt az eladás céljára üzött rablás, a rablókereskedés: emberek, állatok és más dolgok rablása eladás céljából. Ha pedig a vándor pásztornép nagy kereskedelmi utvonalak közelében él, a kereskedés átváltozhatik körében mellékfoglalkozásból számottévvó részei fő- vagy kizárólagos foglalkozásává, sőt maga a pásztornép átalakulhat kereskedőnéppé.

A történet nem egy példát szolgáltat erre. Nem is beszélve a szemita népek, föníciaiak, zsidók, arabok ismert s az arameusok (szirek) kevésbé ismert példáiról, a török népek körében is gyakran megismétlődött ez a folyamat. Ujgurok és üzbegek Ázsiában, kazárok és bolgárok Európában egyaránt megtették azt az utat, amely a pásztorkodástól a kereskedés felé vezet. Délkelet-Oroszország és Turkesztán-Perzsia között a kereskedelem még a múlt század végén is tatárok kezében volt s a kirgiz pásztornép sarjai szívesen állottak be a tatár kereskedőkhöz, hogy a kereskedés mesterségét elsajátítsák tőlük.

De nem minden vándor pásztornép járja végig a fejlődésnek ezt az utját. Soknak csak járulékos szerep jut a nemzetközi kereskedelem lebonyolításában. Ezeknél egyes gazdagok fegyveres kíséretet bocsátanak a kereskedőkaravánok rendelkezésére s egyáltalában fegyveres erejük segítségével őrködnek az utasok biztonságán, aminek fejében vámot szednek a kereskedőktől. A szegényebbek egyrésze pedig teherhordó állatokat ad bérbe az átvonuló karavánoknak, illetve mint díjazott hajcsár kíséri ezeket vagy ellenszolgáltatásért ügynökösködik a kereskedők érdekében.

A 9. századbeli magyarok nem jutottak túl ezen a fokon. Kétség-

telenné teszi ezt az a körülmény, hogy a honfoglalást követő évszázadokban lényegében idegen kezekben találjuk a magyar kereskedelmét. Így „tranzító-kereskedelmük“, a „keleti-nyugati kereskedésben való részvételük“, „messze földre nyúló kereskedelmi összeköttetések“ valójában a szomszédos népekkel folytatott termékcserén s a rablókereskedést is magában foglaló mellékes kereskedésen kívül csupán az idegen kereskedőkaravánok megvédésére és megvámolására szorítottak a gazdagok részéről (a magyar *vám* szó ebből a korszakból való) és az előbbieket kiszolgáltatására a szegények részéről. A gazdagok vagyona kétségtelenül gyarapodott a vámjövedelem révén, amint a rablókereskedés útján is, de ezáltal nem az egész magyarság anyagi jóléte növekedett, hanem azok a vagyoni ellentétek éleződtek ki még jobban, amelyek a gazdag magyarokat a többiektől elválasztották. S ha a pásztorkorszak e gazdagjainak anyagi jóléte meg is nőtt az idegen kereskedelem hasznának lefőlözése révén, bizonyos, hogy ez az anyagi jólét, mely végeredményben fejletlen termelőerőkre támaszkodott, alatta maradt az anyagi élet azon színvonalának is, amelyet a későbbi feudális korszak arisztokráciája tudott biztosítani magának a feudális kor fejlettebb termelőerőinek kihasználásával.

A vagyoni ellentétek az ingó-magántulajdon alapján fejlődtek ki ebben a korszakban s emellett a földre vonatkozólag továbbra is fennállott a társadalom, most a nemzetség közös tulajdona. A nemzetségi terület nyári legelőit mindegyik nagycsalád használhatta, akár gazdag volt, akár szegény. És a téli szálláshely a hozzátartozó téli legelővel, nemkülönben a művelésbe vett földdarab csak addig illették meg a nagycsaládot, míg ezek tényleges használatával fel nem hagyott, azután újból közhasználat tárgyává váltak. De a föld köztulajdona nem tudta már megakadályozni a társadalom egyrészének szolgasorsra jutását, az adott termelőmód mellett. Hiába állottak a füvespuszták köztulajdonban, az emberek nem fordíthatták a füvet közvetlenül táplálkozásukra. Ingó-tulajdonra, állatokra volt szükségük, amelyeknek mint termelőeszközöknek a segítségével a füvet emberi fogyasztásra alkalmas anyagokká, állati termékké alakíthatták át.

Történetírásunkban teljes a zűrzavar a pásztorkor tulajdoni viszonyait illetőleg. Az egyik szerző szerint a nyájakon kívül a legelők, a föld is az egyes (nemzetségeknek nevezett) nagycsaládok tulajdona volt, a másik szerint a földön kívül még a nyáj és a rabszolgák is a nemzetség közös tulajdonában és birtokában állottak. Nem érdektehen, hogy az utóbbi „tulzón baloidali“ felfogást éppen *Hóman* Bálint képviseli. (Ugyanakkor *Hóman* 500.000 főre teszi a honfoglaló magyar nép létszámát s minden megjegyzés nélkül utal arra, hogy a hagyomány — tényleg csak *Kézai* állítása — szerint 108 magyar nemzetség vett részt a honfoglalásban. Így azt az eredményt kapjuk, hogy az egyes nemzetségek keretében több ezer ember folytatott közös gazdálkodást, amivel *Hóman* mindenestre kissé túlbecsüli a kommunizmusban rejlő szervező erőt, legalább e korai idők viszonyaihoz képest.)

Az ingókra vonatkozó tulajdon még csak fejletlen alakját képviselte a pásztorkorban a magántulajdonnak, az utóbbi polgári alakjához viszonyítva.

A polgári tulajdon közvetlenül úgy jelenik meg, mint a személy li-

zárólagos rendelkezési joga egy dologgal. Azonban a dolgok egy csoportját, a termelőeszközöket illetőleg a polgári tulajdon nemcsak a tulajdonos másokat kizáró rendelkezési jogában áll a tulajdonát képező termelőeszközök felett, hanem feltételezi egyúttal azt is, hogy mások egyáltalában ki ne legyenek zárva a termelőeszközökkel való rendelkezés jogából. A polgári tulajdon mellett egyesek tulajdona a termelőeszközökön együtt jár mások kizárásával a termelőeszközök tulajdonából. De a termelőeszközök a dolgok legfontosabb csoportját alkotják mert nélkülözhetetlen feltételei a termelő munkának s ezzel az élet fenntartásának. Azok tehát akik ki vannak zárva a termelőeszközök tulajdonából arra kényszerülnek, hogy átengedjék a termelőeszközök használata ellenében munkájuknak, illetve munkaterméküknek egyrészét a termelőeszközök tulajdonosainak. Ennélfogva a polgári tulajdon magában foglalja lényegként az idegen munkával, munkatermékkel való rendelkezés jogát is s ekként az uralmat más embereken. A polgári tulajdon ebben a minőségében tőketulajdon: uralom jogilag szabad, de a termelőeszközöktől is szabad embereken, dolgokon, a termelőeszközökön való uralom révén. S a polgári társadalomban általánosul az az emberek közötti viszony, amelyet a tőketulajdon kifejez. A társadalom két részre szakadt: a termelőeszközök tulajdonosaira és azokra, akik ki vannak zárva a termelőeszközök tulajdonából s az előbbieket uralkodnak az utóbbiakon.

A polgári tulajdon korlátlan rendelkezési joggal jár, melynek lényeges eleme a tárgyát tevő dolog elidegenítésének a joga. Az elidegenítési jogot is magában foglaló korlátlan rendelkezési jog oly társadalom viszonyait tükrözi vissza, amelyben a dolgokat elidegenítés céljából, vagyis áruként termelik. A polgári tulajdon tárgya tehát áru, a polgári tulajdon árutulajdon.

A magántulajdon fejlődésének történeti kiindulópontja a vadászkor magántulajdona. Ez a magántulajdonnak még teljesen nyers, fejletlen alakját képviseli. Nem tartalmazza még mások kizárását a termelőeszközök tulajdonából. Azok a termelőeszközök, amelyek itt magántulajdonban állanak, még mindenki tulajdonában megtalálhatók. Ezért nem foglalja még magában a mások munkájával való rendelkezést, a másokon való uralmat sem. Nem teszi tehát lehetővé idegen munkatermék elcsajátítását, a tulajdon tárgya itt saját munka terméke. S a tulajdon tárgyát e korban általában nem is elidegenítés céljára emelik. A magántulajdonban lévő munkaeszköz, ruha, ékszer mintegy hozzánőtt itt tulajdonosához, személyiségének részét teszi. A tulajdon tartalma ezen a fokon mindössze a dolog tényleges birtoklása, közvetlen egyéni használata, ami a polgári tulajdon tartalmának már csak alárendelt eleme.

A pásztorkorszakban találkozunk már a társadalomban olyan emberekkel, akik nincsenek tulajdonában a szükséges állati termelőeszközöknek. S vannak itt viszont olyanok is, akiknek magántulajdonában főlésszámu állati termelőeszköz áll. És az előbbieket arra kényszerülnek, hogy átengedjék munkájuk termékének egyrészét az utóbbiaknak annak ellenében, hogy használják az ezek tulajdonát tevő termelőeszközöket. Emellett megjelenik ebben a korban a rabszolgaság intézménye, amelyenél az állati termelőeszközök magántulajdona révén maga az ember, mint termelőeszköz magántulajdon tárgyává válik. Itt tehát feltűnik már az

állatokkal a termelőeszközökre vonatkozó magántulajdonnak az az alakja, amely idegen munkával és munkatermékkel való rendelkezést, másokon való uralmat foglal magában. (A *tőke* szó latin eredetű megfelelője, a német *Kapital*, az olasz *capitale*, stb. az állati termelőeszközökkel függ össze: *capita* annyi, mint *állatfejek*). S a pásztorkorban a termelés állandó felesleget hoz már létre, amelyet tulajdonosa elidegeníthet. A magántulajdon tartalma kibővül így az elidegenítés lehetőségével. S mint-hogy a termékek egyrészt tulajdonosuk állandóan elidegenítés céljára termeli s tényleg el is idegeníti, feltűnik már szabályszerű jelenségként az árutulajdon is. A tulajdon tárgyát tevő termékek egyrésze szabályszerű ismétlődéssel kilép a tulajdonos személyi köréből.

De a társadalom általában nem válik még szét a pásztorkorban s a magyar pásztortársadalmom sem vált még szét a tulajdonosok és a tulajdonból kizártak ellentétes csoportjaira. Nemcsak a föld volt még a társadalom, a nemzetség közös tulajdonában, hanem a szükséges ingó termelőeszközök is tulajdonában állottak a nagycsaládfők zömének. A társadalom egyik része nem uralkodott tehát még a társadalom többi részén a termelőeszközökön való uralma révén. S árutulajdonná is még csak csekély mértékben vált a magántulajdon, mert az elidegeníthető felesleg nem volt jelentékeny. A termékeknek, amelyek a nagy (szülői) családfő tulajdonát tették, csak az a csekély része jelentkezett feleslegként, amely a családtagok szükségleteinek kielégítése után fennmaradt, mert magának a feleslegtermelésnek feltétele volt a termelő családtagok munkaerejének fenntartása. Az elidegeníthető feleslegnek ez a gazdasági korlátozása a tulajdonnal való rendelkezés erkölcsi korlátjaként jelent meg. A nagycsaládfő köteles volt a tulajdonát tevő termékek segítségével családjá fenntartásáról gondoskodni s csak az erre a célra felesleges termékeket idegeníthette el. A magántulajdon nem járt tehát még korlátlan rendelkezési joggal sem, nem foglalja még magában a korlátlan elidegenítés jogát.

Mindazonáltal az osztályviszony bevonult most már a társadalomba, az ember-termelőeszköz viszony megváltozása alapján. A fölös termelőeszközök birtokában lévő szabad urak, hitelezők, rabszolgatartók csoportja szembenállott a szükséges termelőeszközökkel nem rendelkező, vagy termelőeszközzé süllyesztett félszabad szolgák, adósok és rabszolgák csoportjával és az első csoportba tartozók elsajátították a második csoportbeliek munkáját. A magyar társadalom nem változott még át osztálytársadalommá. Tagjainak többsége nem tartozott még sem a kisajátítók, sem a kisajátítottak csoportjába, hanem elégséges, de nem fölös termelőeszközök birtokában, megtartotta teljes munkatermékét, anélkül, hogy idegen munkát elsajátított volna. De az előbbi két csoportban feltűnt már csiraalakban a kialakulóban lévő osztálytársadalom uralkodó és alávetett osztálya. S a fölös termelőeszközök tulajdonosai, a gazdagok, kezükbe vették már a társadalom vezetését.

A vadászkor gazdasági rendjében teljes érdekközösség állott fenn a társadalom tagjai között; köz- és magánérdek s az egyesek magánérdekei teljesen egybeestek. Az érdekközösség alapján a társadalom tagjai önkéntesen összeműködtek s társadalomellenes vagy más érdeket sértő cselekmény alig fordult elő. Amit Anonymus említ az ősmagyarokkal azonosított szkitákról, a „szittyákról“, hogy „nem kívánták a másét,

minthogy mindnyájan... elegendő ennivalónak a birtokosai voltak... és majdnem semmiféle bűn nem fordult elő köztük“, teljesen fedi az ősmagyar társadalom viszonyait is a vadászkorban. Ha pedig kivételesen mégis jelentkeztek köz- vagy magánérdekbe ütköző törekvések, ezek érvényesülésének elejét vette vagy, ha szükséges volt, megtorlásukról gondoskodott a társadalom összessége, a hordában együtt élő nagycsaládok közös ereje.

A pásztorkorban az érdekek közössége meglazult, sőt részben már az érdekek ellentétességének adta át helyét. A nagycsaládok már nem egyesültek közös termelésre, hanem versengtek egymással a jobb legelőért s megjelentek a társadalomban a gazdagok és a szegények ellentétei. A vagyoni ellentétekkel pedig feltűntek a vagyon elleni bűncselekmények is, a gazdagnak dolgozó szegénnyel együtt megjelent az állatot tolvajló szegény, a tolvaj, e korbeli magyar nevében az or társadalmi alakja. A bűncselekményeket megtorló, törvénykező eljárás rendes társadalmi tevékenységgé vált már ebben a korban, mint ez időből való *törvény* (=szokás), *biró*, *tanu* és *biróság* (=ítélet) szavaink mutatják.

A társadalomnak most már szüksége volt karhatalomra, amely a szegényt a tolvajástól elriassza s őt az idegen vagyon csorbitása helyett annak gyarapítására kényszerítse, amely az ellentétes törekvéseket kiegyenlítő döntéseket elismertesse s az elismert magánérdekbe ütköző cselekmények megtorlását biztosítsa. De a vadászkor karhatalma, az együttélő társadalom összesített ereje, széjjeihullott a pásztorkorban a nagycsaládok széjjelszóródásával. Viszont a gazdag nagycsaládokkal új hatalmak jelentek meg a társadalomban. A gazdag nagycsaládfők nagyobb fegyveres erővel rendezkedtek szolganépükben, rabszolgáikban s a nagyobb vagyon által együtt tartott nagyobb számú rokonságukban is, mint a többiek. Ők ki tudták kényszeríteni vitás kérdésekben döntésük elfogadását s elégtételt tudtak szerezni annak, akit mások megkárosítottak. A társadalom döntőbiráivá így a gazdag nagycsaládfők váltak a pásztorkorban.

Egyiküket, akit leginkább kiemelkedő vagyona s ezen alapuló fegyveres ereje tett erre alkalmassá, a társadalom, a nemzetség elismerte főnökének. A nemzetségfő biráskodott az elébe vitt ügyekben, döntött azokban a kérdésekben, amelyekben a nagycsaládok vagyoni érdekei összeütköztek, mint a közös legelő használati kérdésében és vezérkedett háborúban. Alatta pedig a többi gazdag nagycsaládfő a nemzetség tanácsát alkotta, amellyel a főnök minden ügyet megtárgyalt döntés előtt.

A társadalom többi tagja, a nagy többség, nem vett többé részt a közügyek intézésében. A középrétegek s a szegényeknek nem volt ezekbe beieszolásuk. A nép területi szétszóródásával a népgyűlés intézménye formailag is megszűnt. Hatásköre átszállott a gazdagokra, a főnökre és a tanács tagjaira, amely utóbbiak most többé-kevésbé a korábbi vének szerepét töltötték be.

A nemzetségfő tisztje öröklődött családjában, vagyonával együtt. S az a család, amelynek tagjai huzamosabb időn keresztül viselték a nemzetségfői tisztet, előkelő számba ment és megkülönböztetett tiszteletben részesült a többiek részéről. Kialakulóban volt ekként a vagyonnal egybekötött hivatal alapján a nemesség intézménye. De azért a hivatal alapja maga a vagyon s az azzal összefüggő hatalom maradt, egyedül az eő-

kelő származás nem képesített a hivatalviselésre. Ha az előkelő család elveszítette vagyonát, kiszorult a hivatalból s helyét más gazdag, esetleg újonnan felemelkedett, „új gazdag“ család foglalta el, mely nem hivatkozhatott előkelő származásra.

S a vagyonnal nemcsak a hivatal forrott össze, hanem a személyes kiválóság is a vagyon járulékává lett. Aki gazdag volt, nemcsak a társadalom vezetésére tarthatott igényt, hanem arra is, hogy személyes tulajdonságainak kiválóságát elismerjék. A vagyon visszfényében az átlagos emberi tulajdonságok is kivételes erényekké színeződtek át. Szent István török származásu pogány neve, Vajk, egyszerre jelenti a gazdagot, a vezért és a hőst. És a krónikás hagyományban szinte magától értetődőleg egészül ki az a tény, hogy Árpád a leggazdagabb és leghatalmasabb (leghatalmasabb, mert leggazdagabb) törzsfő volt, annak a megálapításával, hogy bölcs tanácsu és gondolkodású, kiválóan vitéz és uralomra termett férfi volt.

A nemzetségfő tekintélyét a vallásos hiedelmek is erősítették. Azt hitték róla, hogy vagyona megszerzésében vagy megtartásában és gyarapításában szellemősei támogatták és vezetői működésében is ezek pártfogását élvezi. Mint az ősök kiválasztottja, a nemzetségi őstisztelet szertartásait is ő vezette. Vallási jelentősége korlátozta azután a pap befolyását a társadalomban. A papok a pásztornépeknél jóval kisebb szerepet játszanak a közéletben, mint a vadásznépeknél, bár ugyanakkor az előbbieknél az állandó feleslegtermelés és a társadalom megnőtt térfogata mellett egyesek már tulnyomóan vagy teljesen a papi, a varázsló-orvosi tevékenységből élnek.

A pásztorkor nemzetségfőjének már lényeges jövedelmei voltak tisztjéből kifolyólag. A hadjáraton szerzett zsákmányból a többi gazdaggal szemben is elsősorban a nemzetségfő részesedett, aki a hadjáratot vezette. A nemzetségfők, a nemzetség területén a rend fenntartói voltak azok, akik a kereskedőkaravánoktól a vámot a maguk javára beszedték. S a nemzetségfő bizonyára lefoglalt a saját maga számára is állatokat az elitét peresféltől, birói működése fejében, amint a nemzetség nevében végzett vallási szertartások révén is hozzájuthatott ajándékállatokhoz. Végül, őt illették a nemzetségi közlegelők legjobb részei. Így a köztisztesség a pásztorkorban a vagyon gyarapításának legfontosabb eszközévé vált, amelynek segítségével a nemzetségfő vagyoniilag magasan a többi gazdag fölé emelkedett.

A pusztai pásztortársadalmakban, melyeknek szervezetét jól ismerjük *Radlovnak* a kirgizekről adott leírásai alapján, a társadalom, a nemzetség szervei: a főnök, a tanács, a kényszerítő közérő önállósnak magával a társadalommal szemben. A főnök és a tanács önállóan intézik ezekben a társadalom ügyeit és a társadalom karhatalmát az ő fegyveres erejük szolgáltatja. Az összességtől így eivált, külön közhatalom az állam egyik lényeges alaki ismérve. Ennyiben tehát az állam alakilag megjelent már a magyar pásztorkorban, a vérrokonságon nyugvó társadalomban, az utóbbi szerveinek átalakítása útján. De, nem beszélve az állam többi alaki ismertetőjeléről, melyek még többé-kevésbé vagy teljesen hiányoztak, az állam tartalmi eleme, a közhatalomnak egy osztály részéről való gyakorlása egy másik osztály fékentartására, még csak alárendelten, másodlagosan volt adva a magyar pásztortársadalomban.

A közhatalom, amely megvédte a gazdagok magántulajdonát a szegényekkel szemben s ezáltal az utóbbiakat az előbbieik szolgálatába kényszerítette, az osztályviszonyok fejletlensége mellett csak a társadalom kisebbségével szemben töltötte be ezt a szerepet. Elsőrendű szerepe, amelyet a társadalom többségével szemben játszott, a többség érdekeinek s ebben az értelemben a közérdeknek biztosításában állott. Működése elsősorban arra irányult, hogy megvédelmezze a többség tulajdonát belső és külső támadásoktól, megszervezze a közlegető használatát a többség érdekében, gyarapítsa az utóbbi vagyonát, más társadalmak ellen vezetett rablőhadjáratokon. A türk fejedelem, amidőn arra hivatkozik a nevezetes orkhoni feliratokban az utókorral szemben, hogy hadjárataival népét gazdaggá tette, a pásztortársadalmak közhatalmának e közérdekű működését juttatja kifejezésre.

EBÉD A GYEPSORON

Irta: VERES PÉTER

A Gyepsor a falu szélén van. Előtte szikes mezőség, amelyen mező helyett liba, disznó és tehénganaj. Utóbbiak persze csak amig megszáradnak, mert akkor a Gyepsor lakói felszedik tüzelni. Igaz, tiltják az urak, különösen a megyeiek, mert soványodik a föld, de mit lehet itt tenni? A Gyepsor ősidők óta innen tüzel és a község urai meg a legelőbirtokosság gazdái és csőszei nem merik magukra venni az átkot, ami rájuk hullna, ha szigorúan vennék a törvényt. Valójában ők maguk is, bár félnek a megyei uraktól, de belátják, hogy mivel főzön a szegény ember, ha még a ganét sem szedheti fei. Erdő nincs, fára meg még a gazdának sincsen pénze. Így aztán ezt a dolgot, ami igazában lopás volna, ha a tulajdonra vonatkozó törvények érvényesítéséhez volna valakinek erkölcsi bátorsága, el szokták nézni. Vannak még ilyen fordított dolgok itt-ott, hogy a tulajdonosoknak a sajátjuk megvédéséhez, ha volna is hatalmuk, de nincs erkölcsi bátorságuk.

A Gyepsor tulajdonképpen nem egy sor ház, mint gondolni lehetne, mert lassan-lassan kijjebb nő. Eredetileg vályog-gödrök voltak itt, amelyekben libák fürödtek és gyerekek fulladtak be. Időnként az így hasznavehetetlenné vált területet eladogatták olyan embereknek, akik megunták a szüleikkel, anyósukkal vagy testvéreikkel való veszekedést és építettek ide maguknak egy kis viskót. Ki miyet tudott. A nyomoruságnak is meg vannak a változatai. Az ittlakók persze földmunkások, illetve hivatalosan napszámosok. Van azért egy-két burzsuj is a kerületnek. Ezek is mint szegények kerültek ide, aztán valami módon, amelynek csak az Isten a megmondhatója, aki az embereket állítólag szemmel tartja, összeszedték magukat s aztán mert megszokták itt, hát itt maradtak. Főleg azért, mert nagyon szegény emberek között nagyszerű a helyzete egy-két módosabbnak. Mindent olcsóbban vesznek tőlük és drágábban adnak nekik, mert a szegények bőkezősége határtalan. Fillérek szegyelnek alkudozni, viszont a módosoknak meg nem szégyen, mert róluk mindenki tudja, hogy nem az a pár fillér hiányzik nekik. Persze ezek azért csak olyan gazdák, akik az igaziak között még koldusoknak számítanak.

Vannak itt aztán még olyan módosabbak, akik azért szeretnek itt lakni, mert innen a legkönnyebb lopni menni. Tehenüket, disznóikat a határból tartják s ide könnyebb beosonni egy hát lopott dologgal, mint a falu közepébe. Sunyi kis vedlett napszámosok ezek, mint a többi, de a házuk és az udvaruk teli. Végig építve a kushadt viskó vonalában a kerítésmenté kisebb-nagyobb ólakkal, amelyek mindegyikében jószág.

Ezek azonban kivételek. A nagy többség olyan emberekből áll, akiknél nehezebben kerül meg egy malac, mint egy gyerek s néhol még tyuk sincs vagy ha akad is egy-kettő, olyan megbecsült jószágok, hogy az ágyra járnak tojni s kevesebbet éheznek, mint a gazdájuk.

Igy van Dankóéknál is. A házuk a Gyepsor egyik legelhagyatottabb háza. A faláról lemosta az eső a meszet, a tetőn a gyékény meg-megcsúsztva, elül a káka fel van kunkorodva, hátul meg vastag zöld moha takarja a rothadást. A szegést lehordta a szél, a széldecskát elszitta a nap s mellettük köpűnélküli ócska vasvillák vannak beleszúrva és káposztakő darabok ráhajítva, hogy el ne hordja a sarkát a vihar. A járókelők, ha idegenek, mindig fel-felnéznek s talán kijebb is huzódnak, nehogy véletlenül a fejükre essen egy kődarab vagy egy villa. Csak a gyerekek játszadoznak gondtalanul alatta. A macskák, ha szerelmeskedni be akarnak menni, nem keil, hogy a padajtóra kerüljenek, amely egyébként szintén ki van fordulva a sarkából s szeles időben kellemetlenül nyikorog, hanem bemehetnek a tetőn is. A padláson persze kis, kerek lyukakat vert az eső, ahogy becsepeg s helyenként már a falban, úgy belül, mint kívül kékes-barna sávokban futnak le a beázás helyei.

Ez a Dankó is napszámos. A rokonai sok mindent értenek, de főleg, hogy „nem erre a világra való ember“. Amint sok mindent értenek, de főleg azt, hogy nagyon szegény és hogy sok a gyereke. Mert ha igazis, hogy felelősségérzés nincsen bennük, de valami rokoni összetartozás mégis kötelezi őket. Kellemetlen kötelességek hárulnak rájuk, a lelkiismeretüket háborgatja és az egész életüket feszélyezi, hogy éheznek s hogy segíteni kellene rajta, amíg nekik még van valamilyük. S aztán, ha gyereke születik, az is nekik baj, ha halottja van, szintén. Ilyenkor nem lehet kibírni. Ezért legcélszerűbb az ilyen szerencsétlen rokonnal haragban lenni, mert ez felmenti az embert a kötelesség alól.

S haragot szerezni nem nehéz. Pár irigy szó, amit a koldus testvér vagy a felesége kiereszt a száján, vagy a meg nem fizetett kölcsön meghozza s azután már nem keil törődni az elveszett emberrel.

Haragra már az is ok volt, hogy elvette ezt az asszonyt, aki lánynak olyan volt, mint egy debella s asszonynak olyan, mint egy tehén. Évrőire meg van neki a borja, többnyire lányok. Egyik meghalt, a másik megmaradt: jut is, marad is.

Dankóné — szegény — valamikor jótestű lány volt, de most már leromlott. Arca fekete-sápadt, szája keserű s ha sokat beszél vagy veszekedik, a szájszéle habzik. Melle kiszáradt s ha mégis szoptat, mint két turós zacskó lötyög a hasa fölött. Hasa pupos mindig, mintha állapotos volna s már évek óta nem nagyon lehet ezt rajta észrevenni. Csak azt, hogy már megint szoptat. Hajdani telt lábai most még vastagabbak, dagadtak és viszeresek, szederjes, kék csomók ülnek benne. Azért a szomszédasszonyoknak van lelkük azt mondani, hogy Csöszi Balog jár hozzá, mióta az ura odavan. Ez a Csöszi kis, sunyi ember, módos és özvegy, le-

génykori komája Dankónak s annyi igaz, hogy néha megáll Dankónéval és megkérdezi, hogy hogy van.

Dankó ugyanis odavan. Elment a Dunántulra nyári hónaposnak a legnagyobb lánykájával. Atéhezték a telet, hol volt görhe, hol nem s mi-helyt lehetett, menekül. Legalább ott kosztot kap. Hazaküldeni persze nem tud, mert majd a végén fizetnek, de legalább eszik. Hogy Sári hogy él itten a gyerekekkel, az az ő gondja. Dolgozzon ő is. Dankó nem tehet róla. Ő nem oka, hogy nincs kenyér. Annak se, ha nincs munka és annak se, hogy keveset fizetnek. Ő elment megint dolgozni és letette a gondot. Gondolkozzon az asszony. Annak is ő az oka, hogy annyi gyerek van? Más asszony elcsinálja magától, ebből meg úgy folyik, mint az iskolából. Így gondolkozott ott a messzi sommásságban és este, ha megetette a jószágot, kiverte a pipáját, betette a bagót és nyugodtan aludt, amíg nem dudált az elsőbéres. Neki mérik a komenciót.

Dankóné hát úgy él, mint az égi madarak. Járja a határt. Kölcsönt ő már nem kap, rég tul van a hitelképességen. Napszám nincs, mosás sem igen akad. Nem is igen adnának neki, mert piszkos, talán még tetves is, gondolják a gazdasszonyok és a boltosné naccságák, nehéz a keze meg minden, hát inkább csak a fürge lecse-locsikat hijják, akik lánykorukban megszokták, hogy kell az uri házaknál dolgozni. Dankóné meg csak nap-számoslány volt. Megaztán még attól is tartani lehet, hogy ellopná a fél kamrát a rongyos és éhes kölykeivel.

Ugy él hát, ahogy tud. Hajnaiban fölkel, veszi a zsákot és megy ki a határba. Egyszer szikfűvet szed, máskor bolonditót, nadragulyát, vad mályvalevelet, mikor minek az ideje. Ha a meleg záporok kihozzák a gombát, azt szed. Nyírás előtt bejárja a birkatelkeket, a juhászok a rühes és beteg birkák faráról levágják és eldobálják a ganéjjal összeszáradt koloncokat, ő felszedi és melegvizben kimossa és eladja a zsidónak a tiszta gyapjút. Aratás után a tarlón szedeget, ősszel a krumpli-, tengeri- és répaföldeken böngész. Téüire meg hazajön Dankó, csinálnak megint egy gyereket, pár hétig élnek abból, amit hoz s tavaszig együtt éheznek. Ez így megy évről-évre.

Az egészben az a baj, hogy nagy már a konkurencia. Hajdan az ilyesmi a legszegényebbek kiváltsága volt, ma pedig mindenki ebből akar már élni. Csapatostól özönlenek ki a határba és elfalják a szegényektől, ami az övék. Sőt vannak kapzsi emberek, akik szekérrel mennek szikfűért és beléndekért és valósággal letarolják, kirabolják a telephelyeket.

Rendszerint déitájban jön haza. A gyerekei addig ott hancuroznak mosdatlanul, fésületlenül egyingben, félpucéron az udvaron, a gyepen, ha jó meleg van fürdenek a gödrökben. Ha van kenyér vagy görhe, esznek, ha nincs, várnak, sirnak és veszekednek. A kicsik a nagyobbakon kuncognak. Szopós most már nincs, mert elvitte a bélhurut.

Néha különböző csereüzletekkel szereznek a többtől egy-egy darab kenyeret. Egyik fiu, a Pista egy görhéért tíz cigánykereket vet, pofonokat számoltat le magának és bizonyos számokig a víz alatt marad, de a lányok ilyeneket nem tudnak. Ilyenkor különben, ha valami kerül, nagy veszekedés van köztük az eosztáson. A kicsiknek muszáj adni, mert úgy ordítanak, hogy felverik a Gyepsort, pedig ez ott nem ujság. A legszivesebben bezárnák őket a nagyobbak a házba, de nem lehet, mert a kilyesiek is van törve. Pista különben úgy segít magán, ha valamit szerez,

hogyan elszalad ki a határba a csordakuthoz és ott eszi meg.

Most beléndeket hozott Dankóné. A napokban zápor volt és igen buján nőtt egy gulyateiken. Tele a zsákja, még a kötője is megtömve. Alig fér be a kisajtón. Lehet vagy harminc kiló. Ledobja a pitarba, kiteríti a nedves hűvös földre, leül pihegve a küszöbre és átkozza a kölyköket a rendtelenség miatt. A nagyobb lányokat, hogy miért nem gondolnak a kicsikre. Összepiszkoltak mindent, csupa bűdösség az egész ház. Meg kellene őket verni, de ei van fáradva, majd később. Azok meg követelőznek, hogy adjon kenyeret. Nem hiszik, hogy nincs. Fölnyitja nekik a ládát, az egyedüli helyet, ahová még be lehet valamit zárni. Most menni kell, eladni a dudvát és hozni valami ennivalót. Ő maga is éhes. Két görhét tett a zsebébe, azon volt meg máma. S mert nehéz volt a terhe, nagyotat ivott a mezei kutakból.

Veszi hát és viszi a zsidóhoz. Jó napja volt ma. Hetven fillért keresett. Elhatározza, hogy egye meg a fene, vessük ki a drágát a hasból és csinál egy kis jobb ebédet. Vesz a székben egy negyedkiló tehénfaggyut, — boldogabb időkben szappant főztek belőle —, hozzá tiz deka valódi disznósirt, olyant, amelyikben a hentes már kolbászt és pecsenyét sütött, nagyon finom ízű és igen olcsó és főz egy kis tört krumplit. Sója, paprikája most van, ami pénze megmaradt, azon meg vesz mindert krumplit, a legolcsóbbikból, a valódi takarmánykrumpliból, abból többre telik. A zsidótól a hentesig pár pernyi ut. Ez alatt csinálta meg a számadást, hogy miből mennyire telik a pénzből.

Felfrissülve sietett hazafelé. Még beszélgetni is csak rövid időre állott meg pár helyen. Magafajta koldusokkal persze, mert vele már nem igen áll szóba másféle ember. Főleg a lelőhelyekről érdeklődtek tőle, de nem árulta el, mert délután még hozni akart egyszer, ha addig ki nem rabolják a helyet.

Lelekendezve várták otthon. Akár az öreg fecskét az eresz alatt a pocosszáju fiókák. „Na, menjetek tűzrevalóért, én meg hámozok krumplit” — mondta nekik. Azok elszaladtak a mezőre és szedtek egy-egy kötő vagy csak ingalj ganét — némelyiknek nincs is kötője, — retkes térdük és fehérlő combjuk messziről látszott, ahogy felfogva az ingüket, hátrafeszülve cipelték a tüzelőt. Hogy piszkos lett az inguk, nemigen törődtek vele, mert amugy is fekete volt a földtől és sárga a hugytól.

Dankóné ezalatt a küszöbön átkozódott. Szidta a boltost, mert rossz krumplit adott. Fekélyes volt és poshadt, felét el kellett hányni s mire meghámozta vörös majd kékesbarna színt játszott. Mindegy, már régen nem ettek meleg ételt, málén és rozskenyéren tengődtek, néha főzött egy kis köménymagos levest, köménymag és zsír nélkül, teát minden nélkül, ezerédesselel édesítve, paszulyt hagymával, de zsír nélkül vagy lebbencslevest, krumpli és szalonna nélkül. Most jóllaknak egyszer. A faggyúval összesütött peesenyezsirnak csudajó szaga volt, betöltötte az uccát. A gyerekek ott lebzseltek a katlan körül, fújták a tüzet, mert nyers volt a gané és füstölt, a szunyogok befulladtak volna a pitarban. S minden pillanatban belenyultak egy csorbaszélű fakanállal a kondérba, megnézni, hogy megfőtt-e már. Amit megnéztek megették félnyersen. Az anyjuk hiába veszekedett, nem ért semmit. Különben is neki dolga volt. Rendbehozta a házat és megfésülködött, mert a zsák lecibálta a kontyát.

Közben átjött a szomszédasszony. Az is ilyen szegény, legföljebb,

hogyan van egy kotlóalj csirkéje és néhány piszkoscsőrű kacsa lézeng a gödrökben. Gyerekei nincsenek, de viszont háza sincs. Lakó a szomszédház gazdájánál, egy öregasszonynál, aki hat gyereke mellett úgy él, mint az égi madarak, meg mint Dankóné, a határból. Ő jobban él, mert az ura is itthon van és néha mégis keres valamit. Ő is odavoit, de csak egy hát tőzegganét hozott, mert nem talált egyebet. Egy helyen talált pár bokor szekfűgombát, most aziránt érdeklődik, hogy mennyiért és hol lehetne eladni. Mutatja is a gombát, de biz az nem valami szép. Tehéngané aiattnőtt, tul kövér és nagyon összetört. Vajjon hol lehetne elsütni? — kérdezi és arról beszél, hogy ő nem enné meg ezt a vacakságot, meg hogy mit tudnak szeretni rajta, hiszen érzik a tehéngané szaga rajta. Azután ravasz, kerülő uton ki akarta venni Dankónéból, hogy hol rakódott meg. De az nem ment lépre. Nem árulta el a lelőhelyet. Nem érdemes cimborát fogni, mert ha csak egy jönne, de az megint hi egy másikat, végül egész banda alakul s vagy nem jut nekik vagy elzavarják a csőszök.

Már ennének, de ez a bibic (igy hívják a többiek) nem akar elmenni, a krumpli megfőtt, a gyerekeket alig bírja visszatartani. Ideje, hogy menne már, mert a szegény ember restel idegenek előtt enni. Szégyeli a gyerekek falánkságát, a marakodásukat, a silány ételt, meg azt, hogy nem illik enni, ha a vendéget nem hívhatjuk meg. A szomszédasszony ugyan többször is mondta, hogy csak egyenek, ő már megebédelt (nem volt igaz, egy szelet kenyeret vágott be), de mégis csak köntőrfalaztak.

Azonban, mivel a krumpli nem várhat, mert megmered és mert már a jó hagymás, paprikás, peccsenyeszagú zsirt is rátette, a faggyutepertőt is rászórta, hát csak hozzáfogtak.

A pitar földjén tálaltak. Tavasztól őszig ez az asztal. Ami különben nem fontos, csak legyen mit enni. S az sem, hogy a tálalás csak annyiból állott, hogy a három kisebb gyerekeknek rakott egy csomót egy összevert lemeztálba, a másik három meg az anyjával a kondérból evett. A kicsik leültek a földre a tányér mellé, de a legnagyobb a lábaközé vette, hogy biztosítsa magának a tepertőket, meg a kikaparást. Ezen összevesztek. Panaszkodtak az anyjuknak, hogy Böske mind kieszi a tepertőt. Emiatt az anyjuk a fakanállal a fejükre vert párat. Piszkos könnyük felvegyült a krumplival.

Megették egy cseppig. Nagy szörnyűségére a szomszédasszonynak, aki kákabélű kis asszonyka volt, idült méhbajjal és rossz gyomorral. S még a kondér alján is összevesztek, hogy ki kaparja ki. A nagy sárga macska, amelyik előkerült valahonnan s amelyik állítólag egerek helyett a szomszédok csirkéit fogdosta és az egész környék tejesfazekáiban szokott nyalakodni, téiben meg a szalonnákat rágja körül a módosok padlásán, már csak a fekélyes és főtlen krumplikat kapta, amit kihajigáltak.

A gyerekek jóllaktak és elszéledtek. Dankóné is vette a zsákot. Izgatta a lelőhely, hogy valaki rátalálhat. A szomszédasszony meg átment a harmadik szomszédba egy módosabb asszonyhoz és elmesélte, hogy micsoda falás ment végbe Dankóéknál. S együtt állapították meg, hogy nincs mit sajnálni őket, egye meg a fene a béliüket, nincsen beosztásuk, megennék azok a világot. Amikor van, ugyan van, téiben meg kornyadoznak... Ó!... Ó!...

IFJU JÁNOS KIRÁLY

(Egy erdélyi évforduló)

Irta: SZENTIMREI JENŐ

Julius 7. nevezetes történeti évforduló. 1540-ben, most négyszáz éve, július 7.-én született Budavárában, Szapolyai János és Jagiello Izabella ágyából kicsi János Zsigmond, az utolsó választott magyar király, Erdély és a Részek első tényleges fejedelme. Az első és utolsó unitárius fejedelem.* Az ő nevéhez fűződnek többek közt az egymást kiegészítő tordai és marosvásárhelyi országgyűlések gyakran emlegetett vallásszabadságos törvényei, melyekkel egész Európának elébevágott akkor egy félbalkáni vazallus fejedelemség: Erdély. Huszonhét éves volt az apa, mikor Temesvár alatt izzó vastrónusba ültette Székely Dózsa Györgyöt, a parasztkirályt és huszonnyolc éves volt a fiu, mikor az erdélyi rendekkel ezt az articulust emeltette törvényerőre:

„Urunk ő felsége, a mint az ennekelőtte való gyűlésekben országával együtt végezett a religio dolgáról, azonképpen a mostanin is ezt meg erősíti, hogy t. i. a predikátorok minden helyen hirdessék az evangéliumot, kiki az ő értelme szerint és a község, ha venni akarja, jó ha nem, senki rá ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván; de tartasson olyan prédikátort, a kinek tanítása ő neki tetszik. És ezért senki a superintendensek közül, se mások a predikátorokat meg ne bánthassák, a religioért senki ne szidalmaztassék az előbbi constitutiók szerint. Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért más bárkit is fogsággal vagy helytől való megfosztással fenyegetsen; mert a hit Istennek ajándéka, az hallásból leszen, mely hallás Istennek ígéje által vagyon.“

E hires törvénycikk szerezte meg Erdélynek hangzatos epitheton or nansát: „a vallásszabadság klasszikus földje“. A hagyományos, sokat vitatott, mert önmagához igen sokszor következtelen, erdélyi szabadelvűség gyökerei János Zsigmond országlásáig nyulnak vissza. A magyar történettudománynak és az ebből táplálkozó politikai tudatnak Nagy Lajos és Mátyás Király az eszményképei. Mikor „Három tenger vizében hunyt le Észak, Kelet, Dél hulló csillaga“ és mikor „nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára“. Csak mostanában kezdik észbe venni I. István intelmeit Imre herceghez a többnyelvű nemzetről, melyben az uralkodói nagyság mértékéül külső hódítások helyett az alattvalók jólétéről való gondoskodást s az ország lakóinak szellemi és anyagi fölemelését állítja fia elé ez a középkori, de már európai kitekintésű „országépítő“.

János Zsigmond mindmáig nem találkozott az utókor egyértelmű megbecsülésével. Felekezeti és pártszempontokból kap megvilágítást törékeny alakja. Az unitáriusok egekig magasztalják. A katolikusok gyöngé, befolyásolható, ide-oda ingadozó bábkirályt látnak benne, aki úgy táncolt, ahogy cselszövő udvari orvosa és hatalmas rábeszélő tehetségű udvari papja fütyültek. Habsburgpártiak nem tudják megbocsátani, hogy miért nem érte be az I. Ferdinánd által Erdélyért és családi javaiért kárpótlásul átengedett két sziléziai hercegséggel, melyek közül a nagyobbik sem volt nagyobb egy erdélyi vármegyénél. Ha pedig már úgy fordult, hogy visszatért Erdélybe, miért nem mondott le fejedelmi, sőt királyi címéről s kormányozta volna Erdélyt, mint vajdaelődei, a „bécsi király“ fennhatósága alatt. Mintha egyedül rajta és nem a török szultánon

* Ha az igen rövid uralkodású Székely Mózesről eltekintünk.

mult volna, hogy „nemzeti egység“ helyreállításán önfeláldozóan közreműködjék. Még a reformátusok is gyöngé véleményekkel voltak felőle, noha szabad vallásgyakorlatot biztosító törvényei az ő terjeszkedésüket sem akadályozták. De akkor, azok közt a felfordult állapotok közt, a kálvinista egyeduralmat könnyen meg lehetett volna valósítani a Tiszán inneni birodalmcskában, ha két olyan hatalmas reformátor, mint Mélius Juhász és Dávid Ferenc összefognak s nem különböznek meg az Istenegység és Szentháromság tanán. A fejedelem azonban Dávid Ferencnek adott igazat s ezzel lovat az unitáriusok alá. Méliusnak vert seregével vissza kellett vonulnia Debrecenbe. A kálvini reformáció első nagy lendülete megtörtött. Mire újból nekilendülhetett volna, már megjelentek a színen a jezsuiták s a jezsuitából lett nagy visszatérítő primás: Pázmány Péter.

*

A Szapolyaiakból Hunyadi János és Hunyadi Mátyás pártfogása nevelt oligarchákat a régi oligarchia megfékezésére és ellensúlyozására. A szerémségi eredetű és aránylag rövid történeti multra visszatekintő család hirtelen föltűnése és leáldozása utolsó maradékában, János Zsigmondban, egybeesik a magyar történelem legmozgalmasabb korszakával. Mátyás halálakor Szapolyai *István*, János Zsigmond nagyapja, hetvenkét vár és várbirtok ura — „a gögösök leggögösbike“, Kemény Zsigmond szavai szerint — hároméves fiát ölbekapta és sokak füle hallatára így becézgette:

— Volnál csak ekkora, most királyt csinálnék belőled.

Szapolyai István Mátyástól Bécs és Ausztria kormányzói tiszte melé a nemzeti királyság vágyalmát örökölte, mely Mátyás személyében öltött testet legutóbb. Örökölt egy adag osztrákgyűlöletet is, helyesebben Habsburg-gyűlöletet, mert a Habsburg-igények a magyar trónra folyvást keresztetkék nagyralátó terveit. Felesége, Hedvig tescheni hercegnő, házassággal próbálta kettévágni a gordiusi csomót. Tizennyolcéves János fia részére megkérte Ulászló király Anna lánya kezét. Kosarat kapott, pedig ez a házasság a legalkalmasabb lépcső lett volna Ulászló halála után fiának a magyar trónra. A reményteljes ifju később is mindent elkövetett, hogy a királyi atya jóindulatát megnyerje, kinek hatalma és tekintélye amugyis csak látszatokon nyugodott. A valóságban Szapolyai István volt az ország ura hetvenkét várával és temérdek kincseivel. Mikor ez az Ulászló a Szépelességen találkozott Zsigmond lengyel királlyal, István ur, mint a vármegye örökös grófja, olyan fényvel és pompával látta őket vendégül, hogy erről beszélt az egész akkori Európa. Az az Európa, amely akkor számított s ha már János fia utján nem sikerült királyi apatársra szert tenni, Borbála leányát, a legkisebbet, rövidesen férjhezadta a lengyel Zsigmondhoz, kit nyilván a szépelességi vendéglátás gazdagsága kápráztatott el. Közben János még kétszer jelentkezett kérének Ulászlónál s még kétszer adták ki az utját. Végül erdélyi vajdává nevezték ki, hogy ne legyen módja untalan felszaladgálni az udvarhoz, leánykérőbe.

Most aztán olyan hőstettel hívta fel magára János a világ figyelmét, melyet annak az Európának is tudomásul kellett vennie, mely akkoriban legkevésbé számított: a föld népének. Levette Dózsa Györgyöt és „kurucait“, a jámbor kereszties vitézekből félelmetes forradalmi hadsereggé vált fegyveres jobbagynépet. Jellemző, hogy ez a fegyvertény közelebb juttatta a trónhoz mindenféle királyi aránál. A rákosi országgyűlés már

1516-ban zajongva követelte, hogy a kisköru II. Lajos mellé, Hunyadi János mintájára, őt tegyék meg kormányzónak. A kismemesség követelte ezt, melynek bocskorosai imént még Dózsa zászlói miatt vitéztek és a Habsburgokra szító oligarchia gáncsolta ei a kísérletet. A budai várba feltóduló kismemesség közé ágyukkal lövetett Szapolyai bevált módszere szerint és ez hatott. Másnap már beérték azzal, hogy a régensok Szapolyai Jánost koronaórré nevezték ki s lohadt harcikedvvel széledtek otthonaikba. Mondják, hogy János népszerűségének e lelkes megnyilvánulásában bőséges része volt a Szapolyai-aranyoknak, melyeket főkörtösei számolatlanul osztogattak a felcsődített bocskorosok között. Hogy végül mégis király lett, ahhoz Mohácsra és egy szövetségi szerződésre volt szükség, mellyel a török szultán és I. Ferenc francia király „ligájába” lépve kötelezte magát a Habsburgok elleni küzdelemre. S hogy király maradhatott félország fölött legalább, azt egy paulinus barátnak köszönhetette, ki lengyel földre menekültében nyolcezer arany kölcsönt hajtott fel számára s ezen zsoldosokat gyűjtött, hogy hadiszerencsáját megfordithassa. Ez a barát korábban kályhafűtő volt Szapolyai István és tesseni Hedwig háztartásában s merő hálából ez szerzett neki végülis királyi feleséget, a Zsigmond lengyel királynak Sforza Bona hercegasszonnyal kötött második frigyéből származó Jagiello Izabellát. Csekély narmínckét év korkülönbség volt az ifju házások között, de Jánosnak mégis sikerült fiutóddal megajándékoznia nemzetét és benne újabb királyjelöltel a nemzeti királyság vágyalmának fanatikusait és üzereit.

A duplakirályság a millióknek nemzeti veszedelme, néhány nagyuri családnak pompás üzleti lehetőségek nagy alkaima volt. Ferdinand környezetében csakugy, mint Jánoséban voltak mindig néhányan, kik a már már létrejött megegyezést meghiusították. Kellő pillanatban végrehajtott árulások tekintélyes vagyoni gyarapodással jártak. Balassa Menyhárt, kinek alakját a karádi névtelen kitünően jellemzi az első ránkmaradt magyar világi drámatöredékben, hiteles feljegyzések szerint nyolcszor cserélt királyt. Nyolcszor tett hűségesküt ide és oda s mind magasabb és magasabb közéleti tisztségek, mind nagyobb és nagyobb birtokadományozások voltak ezért jutalmai. De az osztrák kormány tagjai közül is feljegyzik a nevét néhányan, kik párezer aranyért szivesen közvetítettek egy-egy átállásra jelentkező főur és Ferdinánd között, amit a hitszegőnek a kapandó donációból kellett megfizetnie. Perényi Péter a szultán környezetét fizette le, hátha sikerülne, hogy a fényes porta a két király versengését elunva, harmadikul őt ültesse a királyi székbe. János erdélyi vajdájá, Maylád István pedig gondolt egy merészre és nagyot. Ferdinánd pártiságot színlelt, miközben a török császártól szandzsáku vagy önálló fejedelemségként kívánta volna elnyerni Erdélyt, évi adó fejében. Az önálló erdélyi fejedelemség ötletét nyilván ő ültette el a szultán fejébe. Jutalmul a Héttoronyban fejezte be földi pályafutását. A szultán János király halála után közismert körülmények közt elfoglalta Budát s a kis János Zsigmondnak országul Erdélyt és a tiszai részeket jelölte ki a temesi bánssággal. Megigérte azonban a zokogó özvegynek, hogyha János Zsigmond huszéves lesz, nemcsak Budát adja neki, de még Bécsset is és apjánál is nagyobb királlyá teszi. János Zsigmond akkor egyéves volt s az ilyen nagylelkü ígéreteknek tizenkilenc év multával ki biond, hogy eleget tegyen?

Ifju János királynak becézte a nép János király fiát. Öreg János vénségére megérte, hogy elfeledték neki 1514-et és Temesvárt és igen gyászolták vala, mikor szélütés érte a szászsebesi mezőn. Fia születésének örömhírét vitte meg a tábornak személyesen és hazamenet úgy kellett ölben leszedni a lóról. Annyi ideje volt még, hogy fia és felesége fölötti gyámsággal ugyanazt a paulinus barátot bizza meg, ki neki Lengyelben pénzt és katonát szerzett s akit ő ezért később országa kincstartójává és váradi püspökké nevezett ki. Utyeszenich Frater György de Camisach-nak írta magát e dalmát származású barát, ki a nagyralátó Szapolyai családnál nevedévként maga is szertelen nagyravágyást hordozott fehér csuhája alatt. Először összes lehetséges vetélytársait félreállította az utból. Török Bálintot, János hadainak főkapitányát Maylád Istvánnal török kézre juttatja, ha hinni lehet rosszakaró kortársak feljegyzéseinek. Verbőczy számára kieszközli a török megszállás alatti területek főbiróságát s Verbőczy egy év alatt elpusztul. Megmérgezték, suttogják róla. Azután gyámoltjait, a kiskirályt és özvegy édesanyját „kiszínlette“ az országból s a főhatalmat Ferdinánd kezére játszotta át, hogy Bécestől távol egymaga országolhasson Erdélyben. Jutalmul biborosi kalapot, esztergomi érsekséget és olyan fizetést kötött ki magának, ami példátlan azokban az időkben. Az erdélyi három náción Izabellának és fiának királyi udvartartásra összesen *tizenkétezer* forintot szavazott meg az évi adóból. A barátjának Ferdinánd évi *nyolcvanezer* forintot ígért, de három rövid hónap múlva megölette és felhalmozott kincsein gyilkosai osztogattak meg.

Ifju János király hat éves volt, mikor „kiszínlése“ Erdélyből, Castaldo császári generális közbejöttével, megtörtént. De csak úgy történhetett meg, hogy előbb képletesen eljegyezték Ferdinánd király egyik lányával Kolozsmonostoron. Szegény Szapolyai János nem érthette meg, hogy legalább a fia végtére hozzájut egy régi dinasztiából való királylányhoz, de persze a házasságból semmi se lett. A gyermek merő kénytelenségből néhány évre Lengyelországba költözött anyjával, ahol az udvar légkörét még a késő renaissance humanista szelleme lengte át. A legjelesebb lengyel humanista tudós, *Novicampianus Albert* nevelése alá került és ez a nagy nevelő egész életére elhatározó befolyást gyakorolt. Mire tizennyolcadik évében visszakerült Erdélybe, hogy Ferdinánd beleegyezésével és a török szultán akaratából, a havaselti és moldvai vajdák fegyveres kíséretével bevonuljon Kolozsvárra, nyolc élő és holt nyelvet beszélt, kitünően muzsikált s legszivesebben tudós férfiak társalkodásában, később szenvedélyes reformátorok hitvitáiban gyönyörködött. Szomjas lélek lett belőle s az ifju tudásvágy szomjuságával kereste az Istent, mint kortársainak legjobbjai azokban az időkben. Harcolt is, mert örökös háborúságban kellett élnie a kis országával határos rablólovagokkal, kik Ferdinánd zászlója alatt saját birtokaikat öregbitendő, szüntelen beütésekkel háborgatták. Jelesül éppen Balassa Menyhért, ki valóságos sportot űzött a rablásból Zay kassai kapitány társaságában. De volt ugyanis, hogy az ifju fejedelem hadait ugyanez a Balassa vezette Ferdinánd emberei ellen.

Az erdélyi fejedelemség megszervezését, melyhez Frater György rakta le az alapokat, János Zsigmond fejezte be s éppen a székelyek véres megrendszabályozásával. A székelység állotta ugyan a három nem-

zet unióját, de az egyenlő adófizetésről hallani sem akart. Neki ősi kiváltsága volt, hogy csak ökörsütéssel és katonáskodással adózik, de az állandó zsoldos seregek fegyverbentartása mellett a nemesi felkelésnek és a székelység felülésének jelentősége már másodrendűvé törpült. Pénz pedig kellett zsoldosok fizetésére.

Ifju János király megismételte kicsiben apjaura Temesvárárt. A felkelő székelyeket a Nyárádmentén leverte, vezetőiket kinhalállal kivégeztette s felépíttette Udvarhelyt *Székely támad* várát, örök emlékeztetőül és örök figyelmeztetőül a székelység felé. Mentsége, hogy a székelyek jobbagysorba kényszerítésében nem ő az uttörő, hanem maga hollós Mátyás, a zsoldos hadseregnek magyar földön első megszervezője. Különben jámbor, békeszerető ember lett volna. Mondják, hogy a lantnak valóságos művésze volt és az unitárius énekeskönyv őriz egy dicséretet, melynek zenéjét ő szerezte volna. Mások szerint ez volt kedvelt egyházi éneke. Udvarában olasz muzsikásokat tartott, zenekarának hire volt messze földön. S tudott pompakedvelő lenni, mint nagyapja. Egyizben, mikor kíséretével felkereste a magyar földön táborozó szultánt, még a törököt is meglepte a felvonulás keleti színeivel. De ő sem akart megnyugodni, míg királyi vérből, igazi királyi vérből való, nyugati hercegisasszonyt nem szerezhet nőül. Ferdinánddal állandó egyezkedésben volt, már választott királyi címéről is lemondott volna, ha egykori jegyesét nőül adják hozzá, de beírta volna ennek hugával is. Ferdinánd azonban legfeljebb „valamelyik unokahugát“ ígérgette a „vajdának“, kiről olyan hírek keringtek Bécsben, hogy nem volna férfi és hogy nyavalyatörős. Az epilepsiában mintha lett volna valami igazság. Mindenesetre szivbaj ölte meg harminchároméves korában.

*

Nyílt kérdés marad, hogy vajjon ő és párthivei tették tartóssá a magyar államtest szétdarabolódását ahelyett, hogy Ferdinánd jogára alatt egyesültek volna? Mert Ferdinándnak éppencsak ereje és hatalma nem volt hozzá, hogy az ilyenképp egyesített birodalmat a török ellen megvédje. Állandóan el volt adósodva, főuraknak, hadseregének, mindenkinek. A keleti magyarság joggal volt bizalmatlan ilyen uralkodóval szemben, kinek katonái, ha szerét teheték, hogy Erdélyben táborozzanak, jobban raboltak a töröknél, mert zsoldjuk állandóan fizetetlen volt. Megfordítva is el lehetett volna képzelni. Mi történik, ha Felsőmagyarország és a Dunántul szakítanak Ferdinánddal, hogy János Zsigmond Erdélyével egyesüljenek? De ők sem teheték, mert Bécs ott volt tőzsomszédjukban és zsoldosainak telhetetlensége elől a föld népe csapatostul szökött át török fennhatóság alá. Mert e zsoldosokat Ferdinánd kapitányai fogadták, de eltartani a magyar föld tartotta el őket. És a fegyver az ő kezükben volt.

A barátnak volt egyszer egy egészséges indítványa Ferdinándhoz. Fel kellene szabadítani végre a parasztságot ama súlyos iga alól, mely 1514 óta nyomja. „Isten is könnyebben megengesztődlik — írta — e szegény, elnyomott földnép felszabadítása által. A török is a felszabadítás ígéretével csalogatja a parasztságot s immár a rácok közül is ujabban sokan hódoltak a beg'erbégnek... Ily elszakadásra magunk adunk okot, miután a parasztokat oly annyira nyomorgattuk s kifosztottuk, hogy fe-

leségükön s gyermekeiken kívül már alig mondhatnak egyebet sajátjuknak...

De ezt a józan figyelmeztetést meghallgatni 1551-ben alig akadt volna fül Európában. A török is csak ígéretett, de a hozzá átállókat szívesen eladta rabszoigának az isztanbuli vagy a kisázsiai piacokon. Azonban a reformáció, mely akkor elemi erővel tört előre s amelynek prédikátorai Krisztus hegyibeszédével anyanyelvén ismertették meg a népet, a feudális rend tarthatatlanságára irányította már a szemeket. A „nemzeti egység“ előfeltételeit szociális könnyítésekkel kellett volna megteremteni, amihez az akkori uralkodók még túlságosan gyöngék s oligarcháik túlságosan hatalmasak voltak. Ugy a Ferdinánd-pártiak, mint ifju János hívei. A hitszabadság meghirdetésével — ami ugyan kétségtelenül a „régivaliás“ rovására történt — az első szabadelvű lépést mégis Erdély tette meg s hogy ez megtörténhetett, ahhoz szükség volt ifju János király humanista előképzettségére, nyolc nyelvű olvasottságára és nem utolsósorban „befolyásolhatóságára“, melyet olyigen szemére vetnek az ellenpárt történészei. Pedig csak uralkodó volt, aki időnként akart és mert ember lenni és emberiesen gondolkodni. Ha itt-ott gyöngeségeket mutatott, ha máskor fellobbant benne a „Szapolyai-vér“, még sem lehet őt egészen jelentéktelen személyiségként ad acta tennünk. Fiatal volt még ahhoz, hogy befejezett életművet hagyhatott volna maga után. De fiatal-sága és műveitsége jó kezdésekre tette alkalmassá és ez is valami. Iskolák maradtak utána, melyek előtte nem voltak. Ezek közt nagyhirű volt a kolozsvári s Gyulafehérvárt, Bethlent megelőzve, akadémiával kísérletezett, mélynek nyomait hamar elmosta az idő. Kolostorokból ispotályok lettek a szekularizáció végrehajtása során. Egy forrongó világban, két nagyhatalomnak kiszolgáltatott kicsi országban, fiatal uralkodótól telhetik-e több? Csoda, hogy kitellett ennyi is.

M A I M A G Y A R K Ö L T Ő K

BENJÁMIN LÁSZLÓ: ATJÁRÓ HÁZ

*Mint hegyászó, ki a mélybe zuhant,
vagy összezuzta szörnyű sziklaomlás,
mint holttest, melyet kivetett a hant,
mivel meggyült felette a káromlás:*

*ilyen e ház is. (Jaj, az elsuhant
idő nyomán lever mindent a romlás;
ki bárhogyan — vesztére — megfogant:
örök szolgaság vár rá s folytonos gyász.)*

*A ház falán kiültek a penész
hullafoltjai már — és csenevész
emberek furják, mint rablóbogár-had*

*furja majd őket. Repülőgépszárnyak
árnyéka lebben. (Vad vidék ez.) Hulló
barom felett kereng az éhes holló.*

BODNAR ÉVA: VERS

*Jaj, megdagadt
az orrod,
jaj, megfakult
a szád!
Mire hozott világra
szegény anyád?*

*Hogy eleintén
sirj csak és tipegj
s most bomlott aggyal,
fáradtan pihegj
az élet utolsó lépcsőjén?*

Ezér?

ERDŐS LASZLÓ: VALLOMÁS

*Bár a szívem félelemmel telve,
mint jeges vízzel tiszta hegyi tó,
s arcom mint a harmattól duzzadó
meleg virágok mézes rejteke
borzong s tárulna izzó nap felé;
bár megbujnék az élet rejtekén,
mint a gyermek anyja telt ölen,
összegörnyedve önmagam felé:
mégis mint a tehén halk kolompja,
oly lágyan buggyan ajkamon a szó:
hogyan élni jó.*

ÉDES ISTVÁN: ACCIPE FERRUM

*Ha messze látsz és nagyra törsz keményen,
ha száll szívedből prófétás ige,
ha azt hiszed, hogy e szörny földi téren
új életet szülhet, az Ember hite,
ha vallod, hogy miljók fakult szívében
megváltó lángot birsch élesztni te:
tudd meg, magadba fült kin lesz a sorsod,
de bárhogy vétkezz, ne kerüld e sorsot!*

GYULAI MÁRTA: KRIZIS

*Teljes luciditáshoz közelebb sose voltál, —
S a megőrüléshez sem, soha.*

*Gyilkos harcivágyra így még nem értél,
És a letöréshez sem, soha.*

El kell pusztulni, vagy meg kell változni!

*Jóság legyőzött lidércként mögötted, —
Benned Jóság még esztelen követelés;
Szavak megutált hivsága mögötted, —
Előtted még szóban-igéret az egyedüli vigasztalás!*

El kell pusztulni, vagy meg kell változni!

*Másba-váltódás álmát legyűrted, —
Józsánságod göggjéhez múlt álma segít;
Egymásba-váltódás mégis egyetlen álom ma itt!
Jaj, hogy teremteni kell, amit szerethetsz.*

És el kell pusztulni, vagy meg kell változni!

KESZTHELYI ZOLTÁN: DAJKADAL MAGAMNAK

*Taposs a földre délután nyugatma,
csücsülj le mellém, juniusi ég,
hadd lássam ujjad kékhajú leányom,
amint serényen rakod elibéd
a színeket, a színek gombolyagját,
miből a fűre csendet himezel.
Kerekre tágult szemmel nézegess rám
és felejtsd el, hogy fáradtan hever*

*barátod itt a nyárban, bokrok alján
— ti fürge hangyák játszatok velem,
ó, árnyak nyüzsgő népe fujd szememre
szelid mosolyba nyugvó szenderem. —
Ki álmot érlel messze fenyvesek közt
és álmot árul szegények szíven,
te örködjél a virágok bibéjén:
vakító isten, délutáni fény.*

*Tündérmesékkal ékesítve hajlongj
haragba dermedt céltalan öröm,
szerelmi gond vagy bárminek neveztesz,
csókold a fákat tüsszel perzselőn.
Legyél termékeny ágya fájdalomnak
temérdek előtt hizlaló talaj,
elalszom rajtad enyhe jajszavakkal
s elhalkulok, mint könnyű dajkadal.*

A MEZŐGAZDÁLKODÁS ANGLIÁBAN

Irta: BERDE LÁSZLÓ

Aki még sohasem járt Angliában, úgy képzei, hogy ez az aránylag kis sziget nagyon sűrűn lakott. A Nagybritanniát, illetve az Egyesült-Királyságot alkotó Anglia, Wales, Skócia és Írország valóban sokkal sűrűbben lakott, mint például Németország. Ugyanolyan nagy területen itt 50 lakos él, Németországban pedig kb. 34. Annál inkább meglepődik ezért az idegen, ha először utazik át Anglián vagy Skócián, különösen, ha kiszáll a kocsiból s a keskeny, meglehetősen élénk főutakról toronyiránt veszi az utat. Így bizony szinte magányos világra bukkan, amely nagy területeken a lakatlan, elhagyatott vidék benyomását kelti. A tavasszal kövéren zöld, nyár vége felé sárga mezőkön hosszan bolyonghat anélkül, hogy egyetlen emberrel találkozna. A mezők szabálytalanul szétfolyó, tüskés cserjékkel borítottak és igen kevés rajtuk a járható út. A vándor bokrokon, kerítéseken vergődik át egyik rétről a másikig s helyes, ha iránytű a kezében, különben könnyen eltér a kívánt iránytól és nem talál senkit, aki megmutatná a helyes utat, senkit, aki megtiltaná az elrozsdásodott tüskésdrót kerítéseken az átkelését. A juhok és tehenek álmos tekintettel követik, nem egyszer feltartóztatják, ha igen a közelükbe kerül. Időnként bozontos erdőbe téved, amiket helyesebb megkerülni, különben elvesz az uttalan összevisszaságban. Az egyes gazdaságokat vagy kis falvakat a csipős füst vagy a kertekben heverésző gyermekjátékok árulják el, emlékeztetve, hogy ott emberek laknak, akik azonban alig láthatók. Ilyen a világ Anglia jórészeiben, Skócia pedig még magányosabb.

Az angolok ahelyett, hogy hazájuk különben is kis térségén szóródnának szét, pár nagyvárosba, főleg Londonba s ennek sűrűn lakott környékére zsufolódtak. Nagybritanniában a mezőgazdaság, mióta az ipar visszaszorította, csekély szerepet játszik. Még mindig valamivel több embert foglalkoztat ugyan, mint az utána legnagyobb foglalkozási ág, a szénipar, a sok foglalkozási ág közül azonban mégis csak az egyik. Az ipar egészével nem áll egyenrangúan szemben, hanem az ipar és a kereskedelem egyes ágai mellett emlegetik. A nép tudatában a mezőgazdálkodás nincs az első helyen. Falun Angliában wikendeznek, vadásznak, tartanak egy házat, ami olyan, mint valami parasztház, belül azonban fürdőszoba s az újkori kényelem minden járuléka. Az egykori lóistálló most garázs. Falun golfoznak Angliában s ha a természetérzék még szóhoz jut, úgy virágokat tenyésztenek, kis gyümölcsössel vagy veteményessel bibelődnek.

Egy idegen, aki autóval járta be London környékét, mondotta egyszer, hogy az angol mezőgazdasági minisztert tulajdonképpen golfmezőny- és virágminiszternek kellene nevezni. Ez azonban azért meglehetősen hamis itélet az angol mezőgazdaságról. Ilyen erősen még nem hanyatlott el.

Az elhanyaglás okai ismeretesek. A múlt század elejétől kezdve iparosodott Anglia. A mezőgazda iparos, a kisparaszt és mezőgazdasági munkás pedig ipari munkás lett. Az ipar termelvényei nagyrészt külföldre kerültek, a nyersanyagot és az élelmiszert cserébe a külföld szállított.

ta. Kitünő üzletnek bizonyult ez. Az élelmiszert a tengerentuli országok olcsón termelték, az angol ipari cikkekét viszont drágán fizették meg, úgyhogy Anglia ipartermékeiért több nyersanyagot és élelmiszert kapott külföldön, mint amennyit odahaza, ha azt a parasztnak adja el mezőgazdasági termékei ellenében. Az angol közgazdaság általános szempontjából véve így előnyösebbnek bizonyult az angol belföldi munkaerőnek az iparba való tódulása a mezőgazdálkodás helyett, ahol sokkal kedvezőtlenebb feltételek között kellett volna dolgozni, mint a nagy, tengerentuli országok farmerei. Anglia a szabadkereskedelem előharcosa lett s ez azt is jelentette, hogy Anglia a külföldi nyersanyaghoz és élelmiszerhez olcsón hozzájutott, ipartermékeit viszont védvámok nélkül helyezte el külföldön. Eleinte ugyan az angol mezőgazdák számára valami védőfal félt jelentett a távoli országok élelmiszereinek nagy szállítási költsége, másrészt a könnyenromló élelmiszerek szállítási nehézsége s így nem is mondhattak le a saját mezőgazdálkodásról. Később azonban meggyorsultak a hajók, estek a szállítási költségek, feltalálták a husfogyasztás, sőt hus-hűtés eljárásait, úgyhogy a hus ma Ujzél-landban és Ausztráliában behajózható és még mindig frissen érkezik Angliába. Az egykori természetes védőfal tehát tégláról-téglára leomlott. Az angol mezőgazdák, bérlők és parasztok elszegényedtek, a föld ugarrá vált, már nem fizette ki a bérletet s a fiatal nemzedékek a városba vándoroltak, ahonnan jobb kilátások kecsegtették őket. Voltak idők, amikor az angol mezőgazdaság az éien járt a világon, az angol gazdálkodási módszereket és tenyészelési eljárásokat az egész világ tanulmányozta s mintaképpül vette. Mindez lassan megszűnt.

A földet mindinkább külterjesen művelték s a szántóföldet mindinkább legelőkké változtatták, amiket a szigetország enyhe és nedves klímája mellett, hét évi ápolás után, magukra hagyhattak. 1887-től 1896-ig az angol mezőgazdaság a legsúlyosabb válságán ment keresztül. Ebben az időben létesítették a mezőgazdasági hivatalt, mely egyik fontos angol minisztériummá fejlődött. A századforduló táján azután bizonyos felélénykülés jelentkezett. 1900-tól 1914-ig kezdtek berendezkedni az új és megromlott feltételekre úgy, hogy sikerült a mezőgazdaság bevételét 20 százalékkal növelni. A világháború folyamán jól alakultak az árak s még 1920-ban is a mezőgazdák háromszor annyit kaptak termékeikért, mint a háború előtt. Ez azonban csak átmeneti javulás volt, azóta további esés következett.

Mindezek után mi maradt még az angol mezőgazdaságból? Több, mint amennyit általában képzelnek. A lényeges a relatív visszaesés, vagyis, hogy az angol mezőgazdálkodás megállt, ellenére a szaporodó lakosságnak s ellenére a termelési erő minden más téren történt hatalmas emelkedésének. Abszolúte véve Nagybritánia mezőgazdasági termelése meglehetősen keveset csökkent. Így például az angol mezőgazdaság adózó ereje 1914-ben pontosan ugyanannyi, mint 1815-ben. Waterloo óta azonban a lakosság száma a négyszeresére emelkedett.

Pontos szám adatok Nagybritánia mezőgazdasági termelésének fejlődéséről nem igen akadnak, ami pedig akad, az nem nagyon messzire megy vissza. A legjobb képet még mindig egy német számítás tartalmazza. Dr. Drescher a *Weltwirtschaftlichen Archiv* 1935. évi március számában kiszámította a brit mezőgazdasági termelés tápérték-indexét

1866-tól 1931-ig. Kiderül ebből a számításból a növénytermelés csökkenése és az állattenyésztés emelkedése, amiben egyszersmind kifejezésre jut a belterjes szántó-vető gazdálkodásról való átmenet a külterjes legelő gazdálkodásra. Részleteiben pedig kiderül, hogy a növénytermelés tényleges gazdasági értéke az 1866-1896. években átlag egyenlő a négy háborúelőtti és az első háborúutáni év termelésével. A közbeeső években a termelés alacsonyabb volt. Csak 1918-ban, amikor a brit kormány minden lehetőt megtett, hogy a tengeralattjáró háború következményeit termeléssel behozza, emelkedett a termelés értéke a negyedrésszel. 1919 óta a termés tápértéke erősen esett s 1931-ben már csak háromnegyed részét tette a legjobb háború előtti évek termésének. Az állattenyésztés tápértéke ezzel szemben 1866 óta szinte szakadatlanul emelkedett. 1866-tól 1911-ig egyenesen megduplázódott. A világháború óta a növekedés lassult, a tápérték azonban 1931-ig további 10 százalékkal bővült a világháború előtti évekhez képest.

A külföldi Angliában, mint már említettük, azt a benyomást nyeri, hogy igen sok az ugaron heverő föld. Az a magyarázata ennek, hogy a legelők gondozatlannak tűnnek. Gazdaságilag azonban ezek a földek nem tekinthetők ugaron levőknek s ha elővesszük a statisztikákat, kiderül, hogy a mezőgazdaságilag értékesített területek felületnagysága az utóbbi ötven év alatt alig csökkent. További felületek nem maradtak kiaknázatlanok; de ahogy sok száz évvel ezelőtt az erdős Britanniát letarolták, úgy az utolsó fél-száz év alatt a föld jórésze legelővé változott. Ez a fejlődés, amely 1935-ben átmenetileg megállt, közben ismét folytatódott. Am ennek a fejlődésnek a mérete sem becsülendő tul. Ha 1884-ben az eke alá került területek a mezőgazdaságilag kihasználható területek felét, úgy 1936-ban még mindig a 41.6 százalékát tették.

A brit mezőgazdaságban messzemenően a legnagyobb szerepet a zab játssza, jóllehet sokkal többet beszélnek a búzáról, mint egyetlen kenyérmagról. A rozs Angliában szinte ismeretlen. A búzatermés a századforduló óta, amikor a brit mezőgazdálkodás felfrissülése kezdődött, megszakítás nélkül emelkedett. A tetőpontját 1918-ban érte el, amikor kétszer annyi volt, mint 1904-ben. Ezután erős visszaesés következett, 1919 óta azonban ismét emelkedőben; 1936-ban szinte pontosan elérte a tíz háború előtti év átlagát. A zabtermés 1904-ben magasabb volt, mint ma, de nem lényegesen. Meglehetősen állandó maradt tehát s 1936-ban csak egyötödével maradt el az utolsó 10 háború előtti év termésátlaga mögött. Súly szerint 1936-ban szinte kétannyi volt, mint a búzatermésé. Árpádból 1904-től 1920-ig szinte mindig ugyanazt a mennyiséget aratták, a hanyatlás 1926 óta következett be. 1937-ben már csak kb. a 65 százalékát tette a háborúelőtti évek termésének.

A kapásnövények Angliában sokkal nagyobb méretekben részesülnek előnyben, mint a többi mezőgazdasági termékek, a magas szállítási költségek miatt. Mivel a kapásnövények nemcsak súlyosak, hanem nagy teret is foglalnak el, a bevétel sohasem fizetődött ki. A burgonyatermés ezért 1900 óta állandóan emelkedik. A legnagyobb volt 1918-ban, amikor háromszor annyit termeltek, mint 1904-ben. Ezután ismét esett, a legutóbbi években azonban még mindig 20 százalékkal haladta meg az utolsó háborúelőtti évek átlagát. Emellett a brit lakosság megnövekedett életszínvonala a háború után erősen csökkentette a burgonya utáni

keresletet. A burgonya Angliában nem oly mértékben népélelmiszer, mint a Rajnától keletre. A cukorrépa termelés az utolsó években erősen csökkent. 1936-ban már csak a felét tette az utolsó tíz háborúelőtti év termésátlagának.

Ellentétben a növényi termelés fejlődésének alakulásával, a mezőgazdálkodók állatállománya állandóan emelkedett, a lóállomány, mint a legtöbb országban, a gépesítés következményeképp, valamit esett, 1913 óta kb. az ötödével. A lóállomány legnagyobb részét ma is a telivér tenyészállatok teszik. A marhaállomány darabszámra állandó, ha lassan emelkedik is, megfelelően a szántóföldek legelőkké való változásával. Számszerint a marhaállomány ma kerek negyedrésszel nagyobb, mint 1884-ben. 1913-ban 7, 1936-ban 7.9 millió.

A tejgazdálkodás a brit mezőgazdaságnak egyik legjelentősebb ága s ha igaz is, hogy a tejfogyasztás nem különösen magas, mégis sikerült szinte teljes egészében belső termeléssel fedezni. Különben a brit összegazdálkodás szerkezetéből következik, hogy a mezőgazdaság jórésze számára a tejgazdálkodás a legalkalmasabb forma.

A juhok száma 1884-től 1920-ig lassan esett kb. a negyedével. 19.7 millió darabbal elérte a mélypontját, bár azóta egyszer már 26 millióra emelkedett. Az 1936. év 24 millió darabjával azonban csak ép hogy meghaladta a háborúelőtti állományt. A sertéshizlalás kedvezőbbben alakult. Nagybritanniában ma több a sertés, mint 1884-ben, sőt megközelítően kétszerannyi, mint 1913-ban. Kuriózumként említjük, hogy 1936-ban ugyanannyi kutya volt Angliában, mint sertés.

A mezőgazdálkodás két szempontból tényező valamely ország erejét illetően: mint az ország táplálkozási alapja és mint az ország élet-tani erőforrása. A falvakból a városokba való vándorlás a brit mezőgazdálkodás utóbbi funkcióját szinte teljesen megszüntette. A falvak lassan már nem igen táplálják a városokat. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 1911 és 1934 között a felére csökkent. 2.3 millió mezőgazdálkodó ember egy negyvenmilliónál nagyobb létszámú nép körében már akkor sem volt sok. 1934-ben viszont már csak 964 ezer.

Már a múlt században felfedezték Angliában a parasztság teljes eltűnésének veszélyét. A kiscgazdaságok szaporítása, a mezőgazdasági munkás önálló telepevéssé és kisparaszttá való emelése már 1888-ban határozott célja a kormánypolitikának. Ki is bocsatottak egy ide vonatkozó törvényt, ez azonban a községek passzív ellenállásán meghiusult. Tízennégy év után kiderült, hogy csak 325 hektár telepesföldet vásároltak s ebből csak kb. száz hektárt telepítettek be ténylegesen. 1907-ben beavatkozott a földművelésügyi minisztérium s a községeket telepesföldek vásárlására kényszerítette. Ennek az eredménye volt, hogy 1914-ig kb. 14 ezer új parasztgazdaságot alapítottak, hat-hat hektár terjedelemben. Összesen ekkor Angliában és Walesben kb. 292 ezer ilyen nagyságú parasztgazdaság volt. A világháború után, 1932-ig további 17 ezer ilyen nagyságú parasztgazdaságot létesítettek, ám amit az egyik oldalon behoztak a vámon, az a tulsó oldalon ráment a révre. 1931-ben a két hektárig terjedő mezőgazdasági üzemek száma 87.452; két hektártól 20 hektárig 212.385; 20 hektártól 130 hektárig 152.041, ezen felül 14.441.

A mezőgazdálkodás Angliában sohasem volt kívánatos foglalkozás az utolsó száz év alatt. Ma a közzelfogás már ott tart, hogy okos, éllel-

mes, hasznavehető ember nem marad a falun. Érthető, ha a megcsapant számú mezőgazdák teljesítménye is csökken s érthető, ha a mezőgazdaság módszerei elavultak, elhanyagoltak, ha az angol falvak élet-hangulata a közönyösség. Nem egy író panaszkodik erről az új angol irodalomban.

A világháború előtt a parasztgazdaságoknak különben csak 12 százaléka volt maguké a parasztoké; a többi bérlők és nagybirtokosok kezén. Az angol viszonyok között még ez előny volt s az a tény, hogy a világháború után, amikor rövid ideig a mezőgazdaság prosperált, miért is számos hadviselt földet vásárolt és igen sok gazdaság a gazdálkodók tulajdonába ment át, hátrányosnak bizonyult. Kiderült ugyanis, hogy a gazdasági viszonyok minden romlása közvetlenül éri.

A leglényegesebb, amit az előbbiekből levonhatunk abból áll, hogy Nagybritannia nem képes önmaga élelmezésére, sőt ahogy a dolgok ma állnak, még megközelítőleg sem. A kormány által különböző módon támogatott búzatermés három hónapra sem elegendő, a vajkészlet kb. másfél hónapra, ami esetleg a tej és tejszín fogyasztás korlátozásával kissé megnyújtható; a belföldi hústermelés félévre, egyéb gabonanemű négy hónapra, a gyümölcs negyedévre. Kedvezőbb a helyzet a főzelékfélék, a burgonya s főleg a tej esetében. A cukorrépa-termelés jelenleg kb. az évi fogyasztás egynegyed részét fedezi.

Többben megállapították, hogy Nagybritannia már sohasem élelmezheti magát a saját termeléséből. Mi óvakodnánk az ilyen sommás és fenntartás nélküli ítélettől. A tényleges helyzet u. i. egyrészt a lakosság számának alakulásától, másrészt a nagyobb termelési hozam lehetőségétől függ. Viszont az ilyen megfontolások a tényekkel szemben nem esnek latba, mivel Anglia korántsem akar a saját termeléséből élni, még akkor sem, ha tehetné. A kérdés természetesen csak háború esetén súlyos s ezért nem érdektelen egy pillantást vetni az angol mezőgazdálkodás világháború alatti alakulására.

Az angol kormány az első háborús évek alatt semmit sem tett a mezőgazdasági termelés fokozása érdekében. 1914-ben azt a jelszót adták ki a mezőgazdáknak, hogy csak termeljék nyugodtan tovább azt, amire földjük talaja a leginkább alkalmas. Sőt: a világháború elején a bevetett földfelületek nagysága csökkent.

A világháború folyamán Anglia mindent összevéve élelmiszer szükségletének kb. a felét a tengerentúli országokból szerezte be. Az első kormányintézkedés 1916 őszén történt, amikor a zab árát garantálta a kormány, de csak azét a zabét, amit az újonnan átszántott legelőkön arattak. 1917-ben fogyni kezdett a hajótér, az amerikai piacon hatalmasan emelkedtek az árak s az angol arany fenyegető apadása tanácsossá tette az amerikai beszerzés korlátozását, mire 1917 januárjában garantálták a buza és a burgonya árát. Csak 1918 folyamán kísérelték meg, minden eszközzel, a bevetett területek növelését. Sikertelen is, amint láttuk, a termést lényegesen fokozni.

A mai háborúban az angol kormány magatartása kb. azonos, bár korántsem rendszeresebb és talán nem is készült fel jobban ezidejig. Viszont már a jelenlegi háború előtt voltak olyanok Angliában, akik vámvédelmet követeltek az angol mezőgazdaság számára, amivel a Dominiumok, Argentína és Dánia termékeit próbálták (részben) kiszorítani a

brit piacról. Hasonlóképp: a nagyarányú fegyverkezés a kormányt mezőgazdasági politikája újabb alapvető mérlegeiására kényszerítette. Ekkoriban Morrison mezőgazdasági miniszter fogalmazta meg a kormány új politikáját s kijelentette, hogy a kormány mindig megteszi a legszükségesebbeket a mezőgazdálkodás életbentartására s a talaj termékenyítésére; ezért megszabták a legfontosabb termékek legalacsonyabb árát, a forgalmat kormányzervek segítségével megszervezték s a talaj kihalása elleni védekezés céljából támogatást biztosítottak talajjavító eszközök, illetve anyagok beszerzésére. Mindenesetre a legutóbbi „békeidőkben“ nem állították át a mezőgazdálkodást a hadi viszonyokra, meghagyták a leggazdaságosabb üzemi formát s csupán arról gondoskodtak, hogy a változott és megnövelt haditermelésre való átállás bármikor megtörténhessen. A mai háboru első hónapjaira kétségtelenül halmoztak fel készleteket; ennek a mennyisége azonban ismeretlen.

Nagybritannia — amint látható — nem tudja önmagát egyedül ellátni élelmiszereivel. Nagybritannia gazdasága ma is, mint a múltban, külföldi élelmiszerek és nyersanyagok cseréjén alapszik, az angol szén és az angol iparcikkek ellenében. Ennek a ténynek a jelentősége óriási. Az angol gazdaságot és Nagybritannia erejét mindig ebből a szempontból kell megítélni. Ez a tény a brit politika alaptörvénye, békében és háborúban.

A felhozott tény következményei igen egyszerűek. Mindenekei előtt ebből következik, hogy Angliának külfölddel való összekötő utjait biztosítani kell. A sziget-Anglia számára mindezek az összekötő utak tengeri utak. Angliának a tengert flottáival s újabban légiflottával is uralnia kell, mégpedig nemcsak azt a tengert, ami partjait öntözi, mindenekei előtt a Csatornát, de túl ezeken, a távoli tengereken is, amelyek a világgal összekötik. Angliának a világ minden partmenti országával közös a határa: a tenger. Ezt a határt a flotta és a légiflotta biztosítja; ha az angol flottát széttörik s az angol légifegyvert megtörik, úgy maga Anglia szenved vereséget. Az előbb felhozott ténynek ez az első és közvetlen következménye.

A másik következmény, hogy Angliának népessége eltartása céljából iparcikkeket kell kihelyeznie a világba. Más országok iparuk jórésztét akár megszüntethetik, a saját parasztjaik a népességet még mindig élelmezhetik. Ha Angliában ilyesmi történne a lakosság nélkülözne, sőt — éhenhalna. Angliának tehát kivitellel és külföldön szerzett pénzzel kell a szükséges élelmiszert megszereznie. A külföldön kell pénzt keresnie: ebből él, különben nincs. Ha a világ minden nemzete autarchikus gazdálkodásra rendezkedne be, úgy Anglia nem tudná a lakosságát élelmezni. (London, 1940 ápr.)

M A I R O M Á N K Ö L T Ő K

Fordította: SZEMLÉR FERENC

TUDOR ARGHEZI: ESŐ

*Nem hallottam tán éve sem...
Most meglesem.
Izzad az éj s az ablakon pereg le.
Eszik az ágak közt a sok üregbe.*

*Valami hasonlat kellene
s keresem a morajok, zajok,
hegedűhang, gitár, nádsípzene
közt ezt a vak zavaros dallamot.*

*Az éjt a mélyben más éjek befonták
s egy éjből másba átszótt éjszaka
szűri a zápor aprócska homokját,
mint egy szita.*

*Mint fáklya sápad el és fénye verdeső
a gondolat, mert lángjába kapott a kései eső,
Az ablakot egy bükkfa vonja gyászba,
ugy csügg az éj le róla, mint a zászló vászna.*

*Nem szablya ez, mi ha fenik sziszeg,
nem kardzaj, ha pajzsot üti meg.
Nem a szív zöreje, nem
a torony és az óra, miben
az idő jár perelve.*

Ez tán a minden levert seregek lelke.

G. BACOVIA: SZÜRKE ŐSZ

*Meghalt egy lány lázpiától ékesen,
öngyilkos lett egy sápadt álmodó,
ősz van, az éj is mély már és mohó,
mondd, merre jársz most régi kedvesem?*

*A hallgatag borus közkert fűvén
hallom, amint egy bus bolond liheg.
Lassan pörög a rest levéltömeg,
szél fujdogál és elvész minden remény.*

*A városkában, mely nyomorban ég,
szembe velem egy pap s egy baka jött.*

törvény az elfelejtkezés.

Bámulsz a partra: mint a felhő, a láthatárban elmerül
s tán síró, elborult szemedben
búcsunk három hús könnye ül;
és én a parton szomoruan
nézem hajód, mint fut veled
s egy versbe sírom bánatom
tudván, hogy elveszítelek.

Egy énekes talán
hozzád is elviszi dalom
s te is,
miként ő, dalba fogsz,
vagy sírni fogsz, mint bennem is a fájdalom
s majd arra gondolsz, akinek e verset írta valaki
s feledvén, hogy már elfeledtél
a sápadt álom ködei
közül kibontod arcomat,
mint mikor veled a hajó a láthatáron elmerült
s mikor síró, borús szemedben
búcsunk három hús könnye ült.

ION PILLAT: SZÖLLŐHEGYEN

A szőlőben még érzik diók kesernyés lombja,
leves barackok íze, kadarka s muskotály...
De fák közt nincs szalonka, elment más nyári táj
felé. Mit vár az ősz még, hogy visszahív e dombra?

Még messze van az alkony, de már a fény megért,
piroslik zsenge birsként a sárgalángu nap.
Mint fáján barna hernyó, sötét tehervonat
vonszolja lomha testét s az, Arges-hidra ért.

Bíbor és sárga villog az erdő köntösében.
Topáz-darázsként röppen a fény a lomb között.
Harkály kopog magányos eperfán s nagy közök
után felel a gátzaj az ősz visszhangjaképen.

Ethallgat. Szólal ismét... most néma. Ámde már
hallom — a néma válasz hangja most újra megnő —
kopogni kezd a szívben egy halkszavu kereplő
s emlékeket zavar fel, mint fáját a madár.

A FRANCIA GAZDASÁGI IMPÉRIUM ÉLETRAJZÁHOZ

Irta: GARVAI JENŐ

Azt, amit Anglia évszázadok alatt alakított ki, Franciaország csak az utolsó ötven év alatt próbálta szervesen kiépíteni: az önmagábazárt, nagy gazdasági blokkot tengerentuli birtokaival, mindenekelőtt Nyugat-afrikával és Indokínával. Anglia világbirodalma megszervezését megkezdte ugyan jó száz évvel ezelőtt, kiérlelni azonban csak az utolsó évtizedekben érte el a technika vívmányaival, mely a szanaszét szórt részeket sokkal közelebb hozta egymáshoz, azután pedig a világgazdasági katasztrófa közös szüksége által, mely hogy úgy mondjuk „lelkileg“ is szorosabbra fűzte az egymástól távolos részeket.

Franciaország tengerentuli birodalma alapjait csak a múlt háború előtti utolsó évtizedekben kezdte lerakni s így csak sebtiben kapcsolta össze technikailag, gazdaságilag és lelkileg az egyes részeket, főleg a francia tengerentuli birodalom legfoltosabb részét, az anyaország küszöbe előtt fekvő Nyugatafrikát.

Franciaország birodalma kiépítésében és tagolásában nem járhatott el ugyanazon alapelvek szerint, mint Anglia, miután nála egy fontos mozzanat hiányzott; a nagy gyarmatterületek betelepítése franciákkal. Ez az a mozzanat, amivel Anglia behozhatatlanul megelőzte Franciaországot. A francia gyarmatbirodalomban mindenütt idegen népek laknak, akár önálló kulturateremtő népek azok, mint az arabok, berberék és indókinaiak, akár pedig (a mi fogalmaink szerint) önállótlán, primitív népek, mint Nyugatafrika különböző néger törzsei. Anglia az első kategóriájú népeknek „önállóságot“ adott és szorosan szövetkezett velük, az utóbbi fajtájuakat viszont gyámsága alá helyezte, meglehetősen erős távolfartással magától. Franciaország ezek helyett az asszimiláció politikáját követte, ahogy ők értelmezték, az *association* elvét, ami a francia ember számára olyasmit jelent, mint az angol *cooperation* s ezt az elvet minden népre kiterjesztette. Ez az elv — a gyakorlatban — nem járt a kívánt eredménnyel. Még Franciaország lakossága sem szaporodott az erős bevándorlás révén, bár az utolsó évtizedekben a világ legnagyobb bevándorló országa lett. Az évenkénti franciaországi bevándorlás felülmúlja az Egyesült Államokét, úgy hogy Franciaország a fajták után majdnem olyan tarka, mint az Egyesült Államok. (Mindenesetre a franciaországi asszimiláló erő összehasonlíthatatlanul magasabb, mint Amerikáé!) A franciaországi asszimiláció megkönnyíti a tengerentuli területekkel is az asszociációt. Ezért azonban az összeköttetés Indókinával lazább, mint Afrikával. Indókina maga is régi kultur ország, Kambodzsa birodalma u. i. megmaradt a korai középkortól egész máig s Sziám fenyegetése elől a franciák mentették meg (természetesen más motivumokból!). Ennek ellenére Távolkeleten a francia kulturától való függetlenség érzete igen erős s ezért ezen a gyarmaton a franciák helyzete meglehetősen veszélyeztetett, veszélyeztetetebb talán mint Indiáé, amit u. i. köröskörül angol gyarmatok és érdekerületek környékeznek.

Franciaország csak a gyarmatbirodalom tudatos kiépítésével kezdte meg „birodalmi gazdálkodása“ kialakítását. A francia uralkodóosztály, mint a politikában, úgy a gazdaságban is szívósan és mereven ragaszkodott

öröklött alapelveihez. Gyarmatait politikai-hatalmi területeknek és emberreservoireknek tekintette és nem törődött a gyarmatok rendszeres feltárásával és azzal, hogy szervesen besorozza a francia impérium nagy egészébe. Miután maga Franciaország az anyaországban aránylag a leginkább megőrizte kiegyensúlyozott gazdasági felépítését, ezért a hiányzó gazdasági javakat minden nagyobb gond nélkül be tudta szerezni a szabadkereskedelem révén. Ha Angliának előnye volt a kiépítettség zárttsága, úgy Franciaország előnyére a gazdasági kiegyensúlyozottsága szolgált, ami viszont Angliának hiányzott. Ezért is hiányoztak a francia gyarmatbirodalomban azok a feszültségek, amelyeknek súlya alatt az angol állandóan szenved s ezért Franciaország aránylag nyugodtan fogadta azt a változást, amit kívülről a világgazdaság összeomlása rákényszerített. S jöllehet az alakulás csak ép, hogy kezdetét vette, a fejlődés iránya a mostani háborúig világosan felismerhető volt. A külkereskedelem pl. a következőképp alakult az anyaország és a francia gyarmatok között:

	1930	1936
Franciaország bevétele a gyarmatokból, az összbevétel	15%	28.3%
Franciaország kivitele a gyarmatokba, az összkivétel	25%	33.5%

Mindezekből 80-80 százalék egyedül Északafrikára esett. Indokina tehát gazdaságilag is a legkevésbé fejlett, bár itt még igen nagy lehetőségek kiaknázatlanok, mindenekeiött pl. a francia kaucsuk ellátás. Használóképp nagy kilátásokkal kecsegtet a kevésbé fejlett Madagaszkár szigetete, amely ma ugyan gyakorlatilag a világ vanília monopóliuma felett rendelkezik, de ugyanugy elláthatná egész Franciaországot gyapottal a nádcukor, a trópusi gyümölcsök, olajnövények, olajmagvak, kakaó és kávé mellett, ha egyáltalán nagyban termelnék ott ezeket.

A világgazdasági válság fokozódó nyomása alatt kidolgoztak Franciaországban egy nagy tervet, hogy a mezőgazdaság tizennégy legfontosabb növényi szükségletét saját gyarmatokból lássák el a saját szükséglet maximális határáig, kifejezetten azzal a céllal, hogy az élelmiszert és a textilanyagokat kizárólag a francia impérium szolgáltatassa. Ennek a tervnek a kivételére 1931 óta különböző munkálatokat tettek folyamatba a gyarmatok jobb technikai és forgalmi feltárása céljából. Nagy köicsönöket szavaztak meg vasutak, autóstrádák, országutak, kikötők építésére, valamint talajjavításra és öntöző művek létesítésére. Ennek ellenére még mindig számos nyersanyag, főleg ásványi termék hiányzanának a nagy francia gazdasági birodalomból. Hiányzik pl. a kőolaj, amit ma Irákból kapnak s rövidesen a szén cseppfolyósításával próbáltak pótolni a belföldi francia széntelepek készleteiből.

Mindenesetre a francia anyaország drága luxuscikkek előállításban és kivitelében mindezeideig megőrizte sajátos helyét s ez a hely még egy tőkés alapon újjászervezett (ha ugyan újjászervezhető) világgazdálkodás esetén is biztosítaná a hiányzó nyersanyagok beszerzésének a lehetőségét, de még mindig csak egy önmagában kiegyensúlyozott gazdálkodás alapján s az élelmiszerral való önellátás aránylag magas foka mellett.

A legújabbkori önellátásra való törekvés természetesen Franciaországban is, mint Angliában jelentős módosulásokat hozott a gazdálkodás belső karakterében. Persze Angliában a változás sokkal jelentősebb s ezért sokkal döntőbb természetű, mint Franciaországban. Az angol világbirodalom felállítására együttműködéssé és szövetségekké megfelelt annak

a növekvő szociális engedékenységnek, mely a tőkésrétegek óvatos, lépésről-lépésre haladó engedékenységében s a dolgozó rétegek fokozatos mérsekélődésében nyilvánult. Franciaország viszont a szociális kérdéseknek meglehetősen lassan látott neki, majd pedig, amikor már kikerülhetetlenné vált, felettébb makacs logikával oldotta meg.

Az állami beavatkozás első lépései, szociális és gazdasági téren, Lavall idején történtek s ez a beavatkozás elsősorban a beviteli kontingensek rendszerében és a mezőgazdasági árak szabályozásban mutatkozott. Ezután következett a Népfront kísérlete: a Francia Bank államosítása, a hitelpolitika átalakítása állami instrumentummá; a fegyverkezési iparok és a vasutak nacionalizálása; a negyvenórás munkahét bevezetése; állami árelőírás; állami gabonahivatal felállítása s a mezőgazdasági termékek piacsabályozásának bevezetése. Mindezek mellett az intézkedések mellett a franciák még mindig megakarták őrizni a „szabadság“ látszatát s ezért letettek a tőkepiac állami irányításáról és ellenőrzéséről, ami pedig tulajdonképpen valamennyi meghozott rendelkezésnek a végső következménye. Meg is hiúsult a Népfront kísérlete s a következő fokozat egyszerűen a „vissza a kapitalizmushoz“ lett (Reynaud). Ez a „pozitív“ magatartás a tőkével szemben ugyanolyan látszatnak bizonyult, mint ezt megelőzőleg a „negatív“.

Az a polgári fejlődés, ami az utolsó évtizedben a szabadgazdálkodásról a kötött gazdálkodásra való átmenetben nyilvánult, már nem ismétlődhet meg. A háborúval történt változások nemcsak lényegesen új feltételek elé állítják a francia gazdálkodást, de minden eddigi felfogás és kísérlet felszámolását is megkövetelik.

GAZDASÁG ÉS MŰVELŐDÉS A SZOVJETUNIÓBAN

Írta: NAGY GÁBOR

A tőkés termelési mód terén az árú csereértéke és használati értéke közötti ellentmondás révén, jóllehet a termelt javak jórészt nélkülözhetetlen szükségletek kielégítésére szolgálnak, azok előállítása mégis más célból történik. A gyáros, a földbirtokos úgy és annyit termel, hogy a saját haszna minél nagyobb legyen. Ha a „piac“ felvevőképessége csekély, akkor a termelőeszköz tulajdonosa nem dolgoztat teljes kapacitással, még akkor sem, ha igen sok embernek van szüksége termékére, csak nem tudja megvásárolni. Ha u. i. ilyen „emberi“ szempontot venne figyelembe, „fölös“ mennyiségben termelt áruja megmaradna s az abban rejlő állandó és változó tőkéjét, valamint értéktöbbletét nem tudná realizálni és tönkremenne. Ezért nem érte el az európai és amerikai gyári üzemek átlagos teljesítőképessége 1938-ban az 50 százalékot.

Az áru használati és csereértéke közti ellentmondás kiküszöbölése esetén a piac helyzetének vizsgálata felesleges, mert minél több terméket állítanak elő, annál nagyobb a fogyasztás. Az üzemek dolgozhatnak akár napi 24 órát s üzembe helyezhetik az összes gépeket. Hasonlóképp a profitot nyilvántartó s az államhatalmat alátámasztó improduktív tömegek szintén termelő munkára állíthatók be s a trösztök által felvásárolt és féretett szabadalmak és tudományos eredmények alkalmazásának sem-

mi akadálya, miért is a technika tökéletesítése és a többtermelés ilyen körülmények közt nem gazdasági baj, hanem gazdasági előny. A monopólok egymás elleni küzdelme, nyersanyag-beszerzési és szállítási lehetőségeik kölcsönös akadályozása — a termelés egyik gátja — kiküszöbölődik s az együttműködés produktivitásába csaphat át: *válságmentes* termelés következik be, miáltal a vállalatok összeomlása s termelőeszközök ócskavassá való átváltozása elkerülhető stb. Csak ha ezeket az alapvető gazdasági összefüggéseket átgondoljuk, érthetjük meg a Szovjetunióban történt óriási gazdasági változásokat az utolsó két évtized alatt s ezzel karöltve azt a kulturális emelkedést, ami máig bekövetkezett.

1.

A nyersanyagtermelés terén a legfontosabb az olaj termelése.

Az olaj fontossága felmérhetetlen. Többek közt ezen a nyersanyagon mulik pl. a jelen háború s így közvetve az egész emberiség sorsa. (A repülőgépek, tankok, motorizált alakulatok „nyelik“ a benzint, már pedig ezek a gépek nem táplálhatók pótlékokkal, „igazi“ benzinnel a szükségletük.)

Az olajtermelés nagysága s az olajtartalékok újabb kutak megnyitása után való növelése egyrészt a geológusok kutató munkájától, másrészt attól függ, hogy a kitermelés milyen nagy mértékben alkalmaz gépi berendezést.

A Szovjetunió területén 1871 és 1920 között 3.7 millió métert furtak olaj után, 1920-tól 1930-ig azonban 9.8 millió métert. Így amíg 1913-ban a 4180 kútból 9.2 millió tonnát termeltek, addig a 9685 kútból 29.2 millió tonnát, amiből 15.6 millió tonna már az új olajterületekről származik. A termelés e több, mint háromszoros emelkedése annál jelelősebb, mert az 1920-21. évi olajtermelés a világháború folyamán megsemmisített kutak és felszerelési eszközök miatt az 1913. évi termelésnek csak 40%-át tette. (1919-től 1937-ig a Szovjetunió olajtermelése kb. 235 millió tonna. Az előző száz évben összesen 264 millió tonna.)

Az olaj kitermelés 99.4 százaléka mechanikus eszközökkel történt s a nehéz testi munkát ugyyszólván teljesen kikapcsolták.

A tudományosan szervezett kutatómunka eredményeképpen a Szovjetunió *olajtartaléka* 1935-től 1937-ig a kétszeresére emelkedett. (3877 millió tonna). Nincsenek ide hozzá számítva a legújabb tartalékok (körülbelül 2.5 milliárd tonna) minthogy ezeket iparilag még nem vizsgálták felül. A felülvizsgált 3877 millió tonna az egész világ olajtartalékának 54.8 százaléka, tehát több, mint a fele.

A bőséges olajtermelés tette lehetővé az orosz mezőgazdálkodás gépesítését. 1938 első felében, a harmadik ötéves terv kezdetén a traktorállomások száma 6158. (Ezek az állomások gondoskodnak a traktorok alkalmazásáról és karbantartásáról a termelési körzetekben.) Ugyanakkor a traktorok száma félmillió. Figyelembe véve az autópályák felépítését, a hadsereg motorizálását s a repülőpark kiépítését, akkor érthető, miért szükséges még az újabb olajtartalékok utáni szorgos kutató munka.

A *pamut* az ember elsőrendű életszükségletei közé tartozó ruházatkészítés nélkülözhetetlen nyersanyaga. A Szovjet 1938-ban közel 4 milliárd méter pamutot gyártott, 18%-kal többet, mint az előző évben s így minden emberre kb. 25 méter jutott. A cérnatermelés ugyanekkor 1.121 mil-

lió orsó.

A cári Oroszország még hatalmas pamutbehozatalra szorult. 1913-ban még 483.3 millió rubel értékű pamutot importáltak, ami az ország pamut szükségletének 45.2 százalékát tette. Az 1937. évi pamutimport már csak 27.8 millió rubel: a szükséglet 2.3 százaléka. Viszont bizonyos fajta pamutból 55.8 millió rubel értékűt exportáltak.

A nyerspamuttermelés 1913-ban ca 400.000, 1933-ban 1.291.600, 1937-ben pedig 2.525.600 tonna (a békebeli termelés hatszorosa). Ez utóbbi mennyiséggel a Szovjet a világ pamuttermelésében a harmadik helyre került. A termelésnek ezt az emelkedését csak az arra alkalmas talajon és éghajlat mellett a régi pamuttermő vidékeken kellett elérnie, (Üzbekisztán, Turkmene, Tadzsikisztán, Kirgizia, Kazakisztán, Armenia, Georgia.) A termelést tehát extenzívvé kellett tenni, egyrészt a vegyi ipar fejlesztésével, (tökéletesebb trágyázással), másrészt a traktorokkal való művelés útján. 1932-ben a pamutföldeknek még csak 3.6 százalékát, 1937-ben azonban már az 51.4 százalékát művelték traktorral. (Az itt alkalmazott traktorok száma 10.000.) Az öntözőművek kiépítése és a termelés tudományos vezetése mellett eddig elképzelhetetlen termésátlagot, hektáronként 90-100 métermázsát értek el. Korábban másfél millió önálló pamuttermelő működött, ma ezek kollektív gazdaságokban működnek együtt. A traktorpark teljesítőképessége 1937-ben 400.000 lóerő. 1933-ban azonban még csak negyede.

A pamutfajták tanulmányozására számos, női munkaerővel dolgozó laboratóriumot állítottak fel. Meghonosították a hosszúrostú egyiptomi, valamint az upland-pamutot s mindezeket a pamutfajtákat laboratóriumi kísérletezésekkel, keresztezésekkel, stb. állandóan nemesítik. Az aratás hat dupla csővel ellátott vacuumtornyokkal folyik, melyek a pamutot a cserjékről leszívják; vagyis a nehéz testi munkát nemcsak a szántás-vetésnél, hanem az aratásnál is — megfelelő gépek alkalmazásával — kiküszöbölték.

A vas- és acéltermelés is nőtt. Magában az Uralban 190 kisebb-nagyobb vashánya nyílt, amelyek közül 20-30 egész nagyszabású. A vasérc kitermelését fokozta a nagyipari és nehézipari munkatermelékenység 21, illetve 26 százalékos emelkedése. (1936-tól 1938-ig.) A Szovjet Akadémia megállapítása szerint a vasérckészletek 1913 óta a nyolcszorosukra emelkedtek. Öntött vasból 1932-ben 6.173.000, 1936-ban pedig 14.400.000 tonnát termeltek. Az acéltermelés mennyisége 1932-ben 5.922.000, 1936-ban 16.400.000 tonna. 1928-ban működött 222 Martin-kohó, 1936-ban 371. Elektromos kohó 1935-ben 27 dolgozott, 1936-ban kilenccel több.

A kőszén jóllehet nem alapanyaga a nehéziparnak és a termelőszköz termelésnek, mégis nélkülözhetetlen. A kőszén szakértő *M. M. Prigorovszky*-nak a Népszövetség statisztikai évkönyvében közzétett adatai szerint a cári Oroszország széntermelése 1913-ban 29 millió tonna volt. Ez 1937-ig 127 millió tonnára emelkedett. A szénkészlettartalékok viszont az 1913. évi 230 milliárd tonnáról 1654 milliárd tonnára, — főképp a Pet-sora északi folyása mentén felfedezett szénbányák révén, ahol 1933-ban 76, 1937-ben pedig 150 millió tonna tartalékot, a béketermelés ötszörösét állapították meg.

A kőszénkészletek kikutatásán több, mint 100 tudós dolgozik. Ezek készletek 87 százaléka fekete, 13 százaléka barnaszén, míg másutt a ter-

melésnek átlag 43 százaléka barnaszén. (A szovjetkészletek a világ összes készleteinek (ca 8500 milliárd tonna) 19.5 százalékát teszik, míg 1913-ban csak a 3.4 százalékát tették.) A világ széntermelésében az USA után a második helyet a tudományos kutatások rendszeresítésén kívül még azzal érték el, hogy míg 1913-ban a kőszénbányászatnak csak 2 százaléka volt mechanizált, addig 1936-ban már 88 százalék. A Solmanskban felfedezett kázi nyerőhelyel, melynek készlete kb. 15 milliárd tonna, a mai Oroszország a világ első mangántermelő állama.

A mezőgazdasági termelés és élelmiszeripar állapotáról A. Rotov tájékoztat a Népszövetség 1937. évi statisztikai évkönyvében:

A mezőgazdaság mechanizálására szolgáló gépek gyártása 1913 óta a negyvenszeresére emelkedett. A társadalmisított mezőgazdaság az ipartól óriási anyagi támogatást kapott, miáltal a világ legelső mezőgazdasága lett. Ma körülbelül félmillió traktor dogozik az Unió területén s ezek teljesítőképessége 1937-ben 8.4 millió lóerőt tett ki. Az aratógépek száma 1934-ben 2540, 1937-ben 121.000. 1938-ban már a termés 42.5 százalékát aratták géppel, 1934-ben még csak 2.3 százalékát.

A Szovjetunió búzatermése 1925-29-ig a világ második, 1935-36-ban a világ első helyét foglalta el. Rozs, árpa- és burgonyatermelése tekintetében szintén. A föld burgonyatermelése az 1925-29-es időszaktól az 1935-36 időszakig átiagosan 8 százalékkal emelkedést mutat, míg a Szovjeté 65 százalékkal. Az utolsó tíz évben a zabtermelés terén is az első helyre került, mert termelése 27 százalékkal emelkedett. (A többi ország átiagemelkedése ugyanakkor 1 százalék.) A cukorrépa-termelés megduplázódott s ebben az ágban első helyen áll, bár 1927-ben még a negyedik helyen volt.

Az említett évkönyv érdekes adatokat hoz fel a megnövekedett termelés kapcsán a vasuti szállításokra. E szerint a vasutforgalom millió tonnakilométerben (tonnakilométer = egy tonna árunak egy kilométer távolságra való szállítása) a következőképp alakult a világon:

	1928	1935
Afrika	11,350	11,910
Ázsia (Sz. U. nélkül)	58,000	58,000
Oceánia	5,890	6,600
Amerika	703,360	546,000 (1936-ban)
Európa (Sz. U. nélkül)	208,900	168,050
Szovjetunió	93,389	323,500 (1936-ban)

Míg tehát a világ többi részének vasuti forgalma a felhozott két év alatt megállt vagy visszafejlődött, a Sz.-Unióban több, mint a háromszorosára emelkedett. A repülő áru és személyforgalom, mely Amerikában és Európában 1931-től 1935-ig kb. a háromszorosára növekedett, az Unióban a korábbi érték nyolcszorosát érte el.

A Szovjet élelmiszeripara 1938-ban 16.3 millió tonna halat, 900.000 tonna füstölthúst, 330.000 tonna kolbászt, 27 millió q cukrot, 9 millió tonna kenyeret, 885.000 tonna tejterméket, 1500 millió tonna dobozkonzervet, 180.000 tonna vaját, egymillió palack pezsgőt, 8.3 millió palack bort, 98 millió hektoliter sört, stb. termeltek. Ezeknek a számoknak az értelmét a lakosság számához való viszonyítás adja. Így pl. a cukortermelés 1938-ban a Szovjet minden egyes polgárának havi másfél kiló cukorral való ellátást biztosított.

Az állatállomány 1937-ben: 12 millió szarvasmarha, 5.300.000 ser-

tés, 18.700.000 juh és kecske. (Öt évvel azelőtt 5.400.000 szarvasmarha, 2.100.000 sertés és 1.600.000 juh és kecske.)

Rotow a népszövetségi statisztikai évkönyvben az ipari termelés emelkedését 1936-ig százalékban (1927-et száznak véve) a következőképp fejezi ki:

	Szovjetunió	A többi állam átlaga
Acél	436	122
Öntöttvas	474	106
Szén	373	97
Nafta	250	141
Villamos energia	778	151 (1935)
Automobil	13,700	139
Cement	361	109
Papír és karton	238	118 (1935)
Műselyem	5,600	340
Alumínium	3,400	170 (1932)
Higany	405	66 (1935)

A második ötéves terv befejeztével, 1936 végén a Szovjetunió hatalmas nehézipara repülőgépeket, autókat, traktorokat, aratógépeket, mozdonyokat, vagonokat és minden komplikált gépet nagy tömegben állít elő. A belső piac felvevőképessége korlátlan, a lakosság vásárlóereje állandóan nő, az árak folytonos csökkenése következtében. A Szovjet-Unió részesedése a világ ipari termelésében 1913-ban még csak 3.2, 1928-ban még mindig csak 4.6, de 1936-ban már 18.6 százalék, vagyis a világ ipari termelésének majdnem egyötöd része, holott lakossága a világ lakosságának csak cca 1/12 részét teszi.

2.

A nyersanyagtermelés után milyen a Szovjet-Unió ipari termelése, életnivója és kulturális állapota?

Termelőeszközöket a cári Oroszország 1913-ban 4.7 milliárd rubel értékben állított elő, míg a Szovjet termelése 1936-ban — a rubel kb. ugyanolyan vásárlóereje mellett — 49.1 milliárd rubelre, vagyis a békebeli termelés 16.4 szeresére (1640 százalékos emelkedés) nőtt. (Ugyanakkor az USA termelésének emelkedése 1909-től 1938-ig 19.7, Angliáé 1907-től 1930-ig 14.4 százalék). A Szovjet-Unióbeli gépépítés legfőbb helyei: Charkov, Stalingrad, Cseljabinsk, Rostov, Saratov. (Oroszország 1913-ban 1490 acélvágógépet gyártott, 1936-ban 46049, harmincegyszeresét. A gőzkazán-termelés ugyanezen idő alatt a kilenceszeresére emelkedett.) A gépépítés terjedelmére nézve a világ 4. helyéről a 2. helyre, (csak az USA előzi meg), míg Európában a harmadik helyről az első helyre került.

A békebeli Oroszország — lényegesen kisebb gabonatermelése mellett — rengeteg gabonát exportált. Ez a kivitel a Szovjetnéi majdnem teljesen megszűnt. Érdekes következtetések vonhatók le ebből a lakosság átlagfogyasztására. És pedig: a teljes import 1913-ban 6.022.5, 1935-ben pedig 1.352.5 millió rubel; a teljes export 1913-ban 6.594, 1935-ben viszont 1.359 millió rubel. Ebből

a gabona exportja	1913-ban	2.619.7	millió rubel,	1937-ben	95.9	millió rubel
a kender, fonal szövet exportja	„	343.8	„	„	43.4	„
a fa export	„	635.5	„	„	320.8	„

Vagyis a legelsőrendű szükségleti cikkek fogyasztását önmaga számára tartja fenn.

A termelés fejlődésére utalnak a következő külkereskedelmi adatok:

1924-25-ben a traktorok 93.3 százalékát importálni kellett, 1936-ban már semmit. Az automobiok 78.8 százalékát 1929-ben még külföldről kellett behozni, 1936-ban már csak 0.1 százalékát. Kőszénből, cementből, autóalkatrészekből, vasércből, nyersvas, stb.-ből 1913-ban még importra szorult, 1937-ben exportálta ezeket a cikkeket. Az 1937. év első kilenc hónapjában 60 százalékkal több teher és személyautót állítottak elő, mint az előző év hasonló időszakában, személy vagon pedig 27.9 százalékkal többet. Az órák előállítására másfélszeresére, a kerékpároké 21.3 százalék, a bőrcipőké 40.3 százalékkal emelkedett ugyanekkor.

A munka-termelékenység 1935-ben 15, 1936-ban 22, 1937-ben 19.5 százalékkal nőtt. 1913-tól 1936-ig az összipari munkatermelékenység emelkedése 308.8 százalék. Természetesen ez az emelkedés nem egyenletes minden iparágban. A Stachanov-mozgalom a fejlődést rendkívüli mértékben előmozdította.

1930-1937-ig 3.6 millió földmunkás tért át ipari munkára.

A munka-termelékenység magas fokának érzékeltesítésére felhozzuk, hogy a nehéziparban egy munkás évi termelésének értéke 14.283 rubel, ebből a reá jutó átlagos évi munkabér 3.707 rubel; a könnyűiparban a termelés értéke évenként és munkásonként 11537 rubel, amiből a munkás évi bére 2593 rubel; az élelmiszeriparban a munkás évi értékteljesítménye 17.170 rubel, átlagos évi munkabére 2604 rubel. A faipari teljesítmény évi 10.225 rubel, évi bér 2589 rubel, stb. A vasuti szállítás 1937-ben napi 91.600 vagon, autótanszport 517 millió tonna, egy munkás évi teljesítménye 373.000 tonnakiométer, átlagos évi bére 3590 rubel. Ezért lehetett az ipari termelés értéke 1937 végén 103.000 millió rubel.

A szovjet árpolitikát és a lakosság életszínvonalát illetőleg a lakosság a szövetkezeti és kolchozkereskedelemben az árcsökkenések révén 1935-ben 4980, 1936-ban 5040 millió rubelt takarított meg, vagyis ebben a két évben tízmilliárd rubellel többet vásárolhatott. Egyes fontos cikkek árcsökkenése, 1934-et száznak véve, a következő:

	1934 jan. 1	1935 jan. 1	1936 jan. 1	1937 jan. 1
Feketekenyér	100	50	42.5	42.5
Rozskenyér	100	57.2	48.6	48.6
Árpa	100	60	42	42
Finom kockacukor	100	50	27.3	27.3
Vaj	100	86	48.5	48.5
La marhahus	100	100	63.3	63.3
Dohány (mahorka)	100	50	35	35
Műselyem (női harisnya)	100	70	70	66.5

A legfontosabb cikkek ára 1934-től 1937-ig mintegy a felére esett.

A reálbérek szakértője, S. Chochlow szerint az orosz nagyipar ma négyszerannyi használati cikket állít elő, mint 1913-ban. A nép összes bevétele 1932-ben 45.5, 1937-ben a kétszerese, 105.5 milliárd rubel. 1937-ben több, mint kétszerannyi használati cikket állított elő, mint 1932-ben. A gabonatermés 1932-ben 4.2, 1937-ben 7 milliárd pud. 1935-ben a jegyrendszert megszüntették. Rengeteg üzlet, kioszk, elárúsító bódé, vendéglő és kávéház nyílt.

1936-ban a fogyasztás emelkedése 1932-vel szemben, az utóbbit 100 százaléknak véve a következő: kenyér 128.2, burgonya 107.2, gyümölcs

194.2, disznóhus 526.6, koibász 326.6, hus 187.8, vaj 266.6, tojás 191.2, cukor 142.8 százalék. Vagyis a húsfogyasztás közel kétszeresére, a cukorfogyasztás másfélszeresére emelkedett.

Egyéb fogyasztás emelkedése ugyanekkor: ruházati, fehérnemű, cipő 189.6, butor, gazdasági cikkek 350.0, parfüm, kozmetika 369.8, higiénia, orvosi kezelés 165.8, kultúra, népművészet 200.2 százalék.

A munkabér átlaga 1932-től 1936-ig több, mint a duplája. Az építőmunkások bére 1938 első felében 16.4, az élelmiszeripari munkásoké 15.4, a famunkásoké 15.3 százalékkal emelkedett. A kollektív gazdaságok munkásainak jövedelme az 1937. évi kitűnő termés következtében szintén növekedett. Kiderül ez abból is, hogy a takarékpénztárakba való befizetések 1938-ban a kétszeresükre nőttek. A luxuscikkek fogyasztása (pl. a grammofoné) az előző évvel szemben 26 százalékkal nőtt. Az áruforgalom az 1937. évi 125 milliárd rubelről 140.5 milliárd rubelre emelkedett.

1932-től 1938-ig ezek szerint — az árak esése és a munkabérek emelkedése következtében — a reálbérek (a bérek vásárlóereje) kb. a négyesükre növekedtek. A lényeges azonban ezen felül az, hogy a munkások által termelt érték csupán egy részét fizetik ki bér formájában. A többi a közgazdaság fejlesztésére, egészségvédelemre, kulturális célokra és fegyverkezésre költik. A népfelvilágosítás céljaira 1928-29-ben 1.1, 1937-ben viszont 18.3 milliárd rubelt fordítottak. Az egészségügyi kiadások 1928-29-ben 0.4, 1937-ben 7.6, 1940-ben pedig több, mint 11 milliárd rubel, a díjtalan oktatás mellett nagyszámu stipendium, klub, mozgóképzőszínház, muzeum, stb. létesült. A szociális biztosításra, anyavédelemre 1927-28-ban 30, 1937-ben 1145 millió rubelt adtak ki. Üdülőhelyekre, szanatóriumokra 1927-28-ban 25, 1937-ben 904 millió rubelt áldoztak, munkások és alkalmazottak kulturális és jóléti intézményeire 1932-ben 6.3, 1937-ben pedig 16.5 milliárd rubelt.

Az államháztartás kiadási tételei közül az első két ötéves terv ideje alatt közoktatásra és egészségvédelemre összesen 84 milliárd rubelt költöttek. A többi a közgazdaság finanszírozására fordították. Egészség védelemre 1938-ban több, mint 8 milliárd rubelt adtak ki, anya és gyermekvédelemre 1.382 millió rubelt. Ugyanekkor a sok gyermekes anyáknak 900 millió rubel segélyt fizettek ki.

Az elemi és középiskolai tanulók száma 1938-ban 33 millió. A főiskolai hallgatók többsége ösztöndíjas. 1914-ben az összes iskolákban 14 millió embert oktattak, most 40 millió tanul. 1914-ben 91 főiskola működött 113.000 tanulóval, 1937. év végén 700 főiskola 600.000 tanulóval. A főiskolákon kívül 3500 technikumon 700.000 tanuló tanult. A főiskolák céljára évente kiadott összegek 13 év alatt 160 millióról 5 milliárd rubelre növekedtek.

A főiskolák hálózata és a tanulók száma azonban még mindig nem felel meg annak a mennyiségnek, amelyre az Uniónak szakemberekben szüksége van, jóllehet a mai helyzet a békebelit sokszorosan túlszárnyalja. A kormány 1938-ban 166.365 új felvételt engedélyezett és 96.000 fiatal specialistát képeztek ki. Ennek a számnak még a háromszorosa sem fedné a termelés megnövekedésével előállott szükségletet.

1937-ben a főiskolákon 3220 rendes és 1145 rendkívüli tanár, 4420 rendes és 4600 rendkívüli docens működött s 11.000 asszistent képeztek ki. De még ez is kevés.

KULTURKRÓNKA

KERNSTOK KÁROLY

Kétségeien, hogy a huszadik század egész művészete a történelem egyik legsajátságosabb korszakának szellemi felépítményéhez tartozik és ezért ütődnek meg most sokan, amikor *Kernstok* Károly halálával és művészi hagyatékával megint felvetődik a probléma: tulajdonképpen mit is akartak kifejezni ezek az „öreges”, ezek a századforduló társadalmi szerkezetében gyökerező művészek? Mit fejezhetett ki egy olyan minden értelemben „elklasszicizálódott” művész, mint *Kernstok*, aki, ha nem is forradalmi végre, de forradalmi kezdetekre tekinthetett vissza. A sajátos körülmények különbözősége következtében másképpen élt és másképpen alkotott, mint *Rippl-Rónai* vagy *Ferenczy*, de azért ami *Kernstok*ra vonatkozik, az, legalább legalapvetőbb jellegében, vonatkozik kortársaira is, sőt azokra is, akikkel éppen csak találkozott: a szellemi ősökre és utódokra. Halála pedig egyenesen szimbólummá növekszik ezekben a napokban, amikor társadalmi rendünk kivénült erőinek régi és új formái egymást pusztítják és feltehetően elpusztítják — a klasszikus heroizmus jegyében.

Kernstok 1873-ban, Budapesten született, abban a korban, abban a társadalomban és abban az országban, melyben *Ady* született, s ha nem is lendült olyan magasra hatalmas, ivszerű pályán, mint a költő, problémái sok tekintetben azonosak voltak *Ady* problémáival. Kérdéses, hogy hová, merre fejlődött volna a költő, ha meg nem halt volna a forradalom napjaiban. *Kernstok* több mint husz évvel túlélte...

A magyar költő, a magyar festő, általában a magyar művész az ezerkilencszáz-as-ezerkilencszázötven évesekben lényegesen nagyobb küzdelmeket vívott, mint a francia; mélyebb és szélesebb szakadékok tátongtak előtte, mint a francia előtt. *Ady*nak és *Kernstok*nak formai megújodást jelentett Páris és ezzel még élesebbé vált számukra az ellentét az általuk képviselt radikális polgári eszménykép és a feudális Magyarország között. Mert a századforduló utáni esztendőkből a polgári erők tömörülése csak a forradalmi naturalizmusig juttathatta volna el a magyar művészetet a francia példaadás nélkül. A tőkésrendi társadalom egyenetlen fejlődése következtében azonban más képet mutatott a francia, mást az angol és mást a magyar rend. Mikor Nyugaton már kialakult az ipari tőke, nálunk még a banktőke sem szervezkedett meg egészen. Magyarországon még alig tudták, mi az a gyár, mi az a bányászat, amikor *Van Gogh* már régen tuljuttott naturalista korszakán és elfeledte a *Borinaget* s amikor *Gauguin* a túlfeszítettség, a szétfeszülő polgári rend gyilkos, gonosz zürzavarától megborzadva önkéntes számkivetésbe menekült.

Az impresszionizmus, ami a „sötét” naturalizmus után következett, a magyar művészetben kevésbé volt indokolt. Ugy tűnik, mintha a magyar polgári festészet, nagyon szórványos kivételektől eltekintve, „kihagyta” volna a tartalmilag forradalmi naturalizmust, s még formailag is csak immetálammal botlott keresztül rajta. *Kernstok* realista és naturalista korszaka is rövid ideig tartott, mintegy futólagos volt és amikor Párisból hazatért, már „tisztán” impresszionizmust akart adni. Am ez nem sikerült. (Maguknak a francia festőknek is kezdett már nem sikerülni, de egészen

más okokból.) Impresszionizmusa erősen naturalista színezetet öltött, mert, ugylátszik, nem lehet „kihagyni“ vagy csak felületesen áténi a szükségszerű folyamatokat. Az ilyen kihagyott folyamat a következővel keverten jelentkezik. Ugyanekkor, talán éppen e keveredés következtében is, már megjelent Kernstok festészetében a klasszikus ábrázolás kísértete.

1917-ben háború volt és Kernstok kiállításán a naturális *Dunai táj*, az erotikusan fülledt és impresszionista *Duna partján* mellett, több klasszicizáló kép között, ott szerepelt a témájában is görög *Mozaik*-terv, hirdelve a művész menekülésre való hajlamát. Egymásután és egyszerre is megpróbált mindent, naturalizmust, impresszionizmust, klasszicizmust, mert azt az egyet képtelen volt megtalálni, amiben szintetikus kifejezhetne volna világlátását. Éppen csak hogy a kubizmus nem tört be Kernstok művészetébe. De Kernstok nem követte a Nyugatot tovább a „modernizmus“ útján, hiszen voltaképpen még az impresszionizmust sem emésztette meg. A formabontás helyett a klasszikus formaegység felé tolódott, ez jobban meg is felelt világlátásának és a magyar társadalmi szerkezetnek, bár ez alapjában véve ellenkező előjelű kubizmus volt, mert magában hordta a kubizmus feltételeit: a legplasztikusabb egység a legplasztikusabb felbontást.

Mit akarnak a háború előtti és háború alatti évek festői ilyen görcsös erőfeszítéssel felbontani, vagy még görcsösebb erőfeszítéssel összefogni e formákban? Mert a formák önmagukért nem lehettek. Ezeknek a formaküzdelmeknek társadalmi gyökereik voltak. Kernstok nem tartozott azok közé az alkotók közé, akik úgy vélik, hogy a „világnézet“ tilos a művész számára. Polgári életideáljait nem egyszer nyílt színvallásban fejezte ki: demokrata volt. Kettős küzdelemben őriődött. A feudális renddel szemben a polgári forradalmat akarta, ezt azonban nem tudta eléggé érvényre juttatni művészetében, legalábbis egységesen nem, mert akkor már minden forradalmi jel tulmutatott a polgári törekvéseken, messzebb hatott, mint „kellett volna“, más, teljesebb küzdelem részének tűnt, egy olyan küzdelem részének, amely nemcsak a feudalizmus ellen, hanem a feudalizmus ellen törő polgárság ellen is frontot alkotott. Ettől riadt vissza Kernstok és a visszahőkölésben inkább a régi rend felé hajlott és mert egy további formai radikalizmus esetén ezt lehetetlennek látta, minden idők átmeneti formalehetőségébe vonult vissza: a klasszicizmusba. Ez Kernstoknál teljesen tudatos folyamat volt és nyilván nehezen szánta rá magát. De ekkor már a háborút követő zavaros idők Berlinbe vitték.

A háború utáni Berlin, amely még távolról sem heverte ki a forradalmi megrázkódtatásokat, sőt úgy látszott, hogy új rohamra érik és az általános krízis minden óvatossága ellenére magával ragadta az októberista Kernstokot és az expresszionizmus felé sodorta. A hihetetlenül zavaros világhelyzet, a gazdasági összeomlások tömege, a bizonytalanság, a hajsza, a rohanás, a soha nem látott fényűzés és a soha nem látott nyomor, az egész, tántorgó, megrendült, részeg világ mégis kizökkentette a naturalizmusból, az impresszionizmusból és első és utolsó menedékéből: a klasszicizmusból. Expresszionistává és marcangolóan pesszimistává lett. Ez Kernstok radikalizálódásának legtulzóbb foka, de persze nem termékeny radikalizálódás volt ez. Ebben az időszakban legjellegzetesebb *Urvaesora* című képe (1921), mely erős színhatása mellett dült redőkbe,

csatornába vájt, formabontás felé haladó vonalaival csüggedést, kétségbeesést, riadalmat és beletörődést fejez ki.

1926-ban hazatért Magyarországra és két évvel később, 1928-ban ismét kiállítást rendeztek festményeiből. De ez a két esztendő elég volt ahhoz, hogy — most már a polgári stabilitás őszinte kifejezésekképpen — ismét visszatérjen a klasszicizmushoz. De ez egyuttal reakció volt az expresszionista időszak után, ugyanugy, mint előzőleg az impresszionista időszak után. Kernstoknak kedves témája volt *Ádám és Éva*. Többször is megfestette, s e témán keresztül egész hullámzó fejlődését végigkísérhetjük. Nagyon jellemző, amit ezzel kapcsolatban Lázár Béla, Kernstok kiállításainak rendezője, az 1928-as kiállítás alkalmával írt: „Amíg az idegenben (Berlin, 1923) festett képen, fa alatt szinte szivertépő marcangolásba mélyedt ifjú párt látunk, felépített vonaljátékba konstruáltan, addig az otthon nyugalmaiban festett két alak, az új Éva és Ádám csodálatos nyugalmat lehelnek. A szín és vonal klasszikus egysege fogad. A régi képet újra átfesti (1927), hogy a színek buja pompája ölelje alakjait át. Az új kép szinharmoniója azért sokkal nyugodtabb, akárcsak vonalainak nemes ritmusa“. Ez valóban jellemző. A „tulzós“ forradalmat leverték ugyan, de az azt megelőző polgári forradalom — garnitúrája nélkül — részben mégis érvényesült, éppen az ellenforradalom segítségével, mert ha a polgárság nem is lett urrá a feudalizmus felett, vele egyenrangú partnerré serdült. Kernstok hazatért. Sőt annyira hazatért, hogy egy időre visszaesett a naturalizmusba, de a legnyugalmasabb, színes, „elbájoló“, majdnem „magyaros“ naturalizmusba. „Kedves“ parasztok, föld, felhők, fák, legelő csorda — ez volt a tematikája ebben az időben. Már-már úgy látszott, hogy nincs is több mondanivalója.

Erről a színvonalról azonban mégis felemelkedett és — most már végérvényesen — visszatért a klasszicizmushoz. Mindez persze nem ment külső és belső küzdelmek nélkül; a helyét nem találó Kernstok a legkeserűbb csatákat vívta a társadalommal és néha azzal a társadalmi réteggel, melynek festője volt. Egész pályafutása során két malomkő között őrlődött, mint a polgári intellektüelek általában. És amikor utolsó éveiben a polgári világrend régi válságának emez új szakaszában véglegesen eljutott sajátos összetételű klasszicizmusához, a maga módján küzdött ezzel a válsággal: klasszikus és heroikus harmóniába komponálta a szét hullót. Ebből az időből származó legjellegzetesebb alkotásai a *Sirbatétel* és a kimondottan archaizáló *Helena elrablása*; erő, „szépség“, ritmika, heroizmus minden vonala, színeinek mély tónusa. Ez a legutóbbi klasszicizáló időszaka, amely haláláig tartott, annyiban különbözött többi hasonló időszakától, hogy e kifejezési módjába most már belesűrített minden vivmányt, amit naturalista, impresszionista és expresszionista periódusainak köszönhetett, sőt ezeken kívül valami ujjóitikus vonás is vegyült művészetébe. Ilyen értelemben végül is eljutott a szintézishez és végső, legjellemzőbb kifejezését, nyugalmi helyzetét megtalálva halt meg.

A magyar polgárság nagy festője volt. Az individualizmus hitvallójaként érvényesítette különálló tehetségét. A hivatottság és tudatosság fölényes biztonságával dolgozott, pieinaires beállításai mellett kitűnően megfértek tömör, plasztikus formái és mély, izzó színei mellett éles konturjai. A *Nyolcak* alapító tagja és lelke, a harcos nyergesujfalusi vezér

nincs többé. A magyar polgári festészet legnagyobbjai között fogunk rá-
emiékezni. (Csömöri József.)

MORZSÁK A KOR ASZTALÁRÓL

(Magyarországi levél)

A kor nagy kérdéseit, a világgazdaság és világpolitika egyetemes kérdőjeleit végső fokon úgy látszik a harctéren szokás eldönteni. De ezek mellett az igen fontos s a világ új felosztását célzó műveletek mellett, minden népnek meg vannak a maga kis kérdései. Ezek ugyan nem függetlenek egymástól, de helyenként változók és így jellegzetesek. E kis kérdések éppen úgy magukban hordják a nagy kérdések csiráit, mint amazok önmagukét. Napjaink ezernyi korlátai közül is kitüremlenek azok a szellemi kérdések, amelyek maguk alatt széles gazdasági és lelki lápokot takarnak. A budapesti *Kelet Népe* körüli tömörült írói csoport, amely a nép felemelését vette zászlójára számtalan változás és változtatás után úgy látszik, lehiggadt addig, hogy előbbi követeléseit lecsökkentve most már csak a népfőiskolában bizik. Ez a követelése eredményesnek is látszik, hiszen nincs kizárva, hogy állami támogatás mellett nyélbe ütik. Egy nagyigényű népgazdasági mozgalomnak ilyenén való bagatellizálása bizony kicsit elcsüggesztő jelenség. Nagyon jól érzik ezt az írók, akik még kitartanak s várják az idők jobbrafordulását. *Erdei Ferenc*, a magyar falu alapos ismerője lelkiismerete megnyugtatóására s bizonyos tiltakozás megrögzítésére, még mindig szükségesnek tartja maga és a kérdés tisztázásához a következőkben hozzászólni:

„Most népfőiskola mozgalom dul az országban s mindenki, aki látott egyszer északi népfőiskolát vagy éppen csak olvasott róla s mindenki, aki jámbor szándékkal 'népnevelés' útján szeretné 'felemelni' a népet, az most mind népfőiskola ügyben apostolkodik. Egyszer már volt ilyen népfőiskolai hullám s akkor néhány szerény tanfolyamnál többet nem eredményezett. Most nagyobb erővel indul a zajlás s most már minden apostola valami nagyot akar belőle csinálni: 'eszmét', 'rendszert', 'intézményt'... Országos áramlat lett a népfőiskolai mozgalomtól, mi is belekerültünk a hullámba s már-már ott tartunk, hogy kevés híjján minden együtt van egy ilyesféle tanfolyam megrendezéséhez. Amikor azonban számunkra is komollyá vált a dolog, elérkeztünk oda, hogy nézzük is meg komolyan ezt a dolgot és mielőtt belekezdenénk, vessünk számot magunkkal, hogy mire való és mire is jó az egész népfőiskola?... Az északi példát mindenestre hagyjuk s legfőképpen tegyünk le arról, hogy népfőiskolák által dán vagy finn parasztot csinálhatunk a magyar parasztból. Ezek az északi példák nagyon különös esetek és csak a maguk helyén van értelmük, nem pedig lemásolni való minták. Ott ugyanis nem az történt, hogy egy időből kiesett és végképpen válságba jutott parasztságot igyekezett egy hasonlóképpen avult és válságba került középosztály népfőiskolák által felemelni, hanem az alkalmas történelmi időben maga a parasztság úgy reagált a ráköszöntött válságra, hogy néhány, de vele tökéletesen szolidáris 'középosztálybelivel' — saját akciójával maga segített úgy magán, hogy gazdaságilag a szövetkezetekkel és kulturálisan a népfőiskolával maga szabadította és emelte föl magát. És akkor az

ilyen önsegítésnek kedvezett is az idő. Akkor, a liberalizmus idején a parasztság, ha volt ereje és öntudata hozzá, még csaknem egyenlő versenytársként vehette fel a küzdelmet a polgári osztályokkal, mind a gazdasági élet, mind a kulturélet területén. Igaz, hogy ehhez okvetlen szükség volt, hogy mind jogilag, mind társadalmilag már főiszabaddult legyen... Mindez így volt északon, de nem így van nálunk. Mi ebből az időből kiestünk, egyszerűen azért, mert a lehetőségek idején a magyar parasztság jogilag éppenhogy szabad volt, de gazdaságilag és társadalmilag még tökéletesen jobbágy-forma. A mi parasztságunk tehát ehhez hasonló önsegítésre már képtelen és az sem segít rajta, hogy akadnak olyan értelmiségi szószólói és vezetői, akik történetesen szolidárisak vele, már csak azért sem, mert ma már nincsenek meg sem az egyenlő versenyfeltételek, sem a szükséges szabad lehetőségek... Hasonlóképpen hagyjuk a parasztság megmentésének és felemelésének az eszméjét is, ha a népfőiskolával akarunk valamit kezdeni. Olyan népfőiskolák, amit a maga helyét és szerepét sem tudó „középosztály“ csinál a parasztságnak, semmiképpen nem fogja sem megmenteni a parasztságot, sem pedig felemelni. Mindazonáltal lehetne beszélni a parasztság felemeléséről, helyesebben főiszabaddításáról, csak hogy ez már nem népfőiskolai ügy, sőt még csak nem is egyszerű népnevelési kérdés, hanem mélységesen komoly politikai kérdés, amit a parasztság nélkül senki nem fog megoldani, a parasztság pedig ezer és egy ok miatt ma képtelen ilyen megmozdulásra... Sommásan tehát úgy állunk a mi parasztságunkkal, hogy sem az idejében való társadalmi önsegély nem segítette a magyar parasztságot, sem pedig olyan politikai akció nem következett be sem a parasztság, sem a többi rétegek részéről, amely váiában felemelte volna a most itt áll az önsegítés idejét már elmulasztva, politikai mozgalomra éretten ugyan, de tehetetlenül. Ez az állapot a tökéletes válság. Válság nemcsak úgy, hogy nem látszanak a kivezető utak, hanem úgy is, hogy a valaha jól funkcionáló parasztállapot tökéletesen zavarba, eilenmondásokba és végső lehetlenségbe került...“

*

Néhány sor a szociális, katolikus *Katona Jenő*, kétségtelenül hangadó közíró egyik cikkéből:

„...Nem igaz, hogy a *laisser faire, laisser passer*, hajrás, aki birjamarja szabadversenyében a jobb, az igazabb, az erősebb győz. Ellenkezőleg, a ravaszabb, az alamuszibb, az aljasabb, a fondorlatosabb és a nemes nagy népek és tiszta, zseniális egyéniségek elhullanak. Ezzel a cinkos liberálizmussal szemben az emberiség jobb része újra csak a keresztény demokrácia mélyről áldoztos, nevelő pedagógiával feltörő eszméjéhez és eszközeihez menekülhet. Ahhoz a keresztény demokráciához, mely metafizikai alapjában és hordozói erkölcsében egyaránt különbözik a liberálistói, avagy az antiliberális lepel alatt ugyanazokat a vétkeket és tévedéseket folytatóktól. A keresztény demokrácia legfőbb értéke az Isten szolgálatára rendelt emberi személyiség, a halhatatlan lélek üdve és ennek földi előfeltételei. Benne a leikiismereti szabadság több és nagyobb, mint a gazdasági, mely a maga monopolkapitalizmussá züllött rendszerén át ledöfi, elpusztítja az egyén erkölcsi, politikai, sőt gazdasági szabadságát is. A gyakorlatban (oh nem a montalamberti vagy conhai értelmezés-

ben) a liberalizmus a szabad versenyen át megöli a demokráciát, azaz a plutokrácia takarójává kényszeríti, szabadsága pedig az éhenhalás szabadságává, a gazdagoknak és szegényeknek egyaránt a hidak alatt való alvás lehetőségét engedélyező szabadsággá aljasul... Ebből az állapotból keres menekvést a 'tömegek lázadása', melyek ma még maradék szabadságukat is szívesen adják cserébe, ha csak a vélt egyenlőséget, akár a nyomoruság egyenlőségének fikcióját is elérhetik. Isten farce-sza, ha szabad ilyen antropomorfizáló kifejezést használni, hogy a demokrácián az önelégült, plutokrátikus, önző demokráciákon a büntetést nemis az ellenükben átlós ellentétben támadt bolsevista szociálizmussal, hanem az egyes demokráciákból kinőtt, kezdetben azok tőkés osztályától kezdeményezett és üdvözölt diktatúrákkaik hajtja végre. Ezekben a nagy történelmi experimentumokban viszont az osztályharc belső, átmeneti eltüntetése a meglevő és parancsszóval eltüntethetetlen szociális feszültség kifejezésével, kifelé dobásával jár... Minden iránynak, rétegnek, tanak, pusztulnia kell, mely az imperiálista expanzióra változtatott szociális feszültség kifelé sodró erejét humanizálhatná, szelidíthetné, gátolhatná... Kétségtelen, hogy a világnak ma alapjában egy nagy problémája van: a szociális probléma s még az ennél végtelenül fontosabb, mert az örökkévalóság felé nyíló, metafizikai probléma is rajta át jelentkezik, tör felénk..."

*

Napjaink társadalmi, gazdasági és technikai kérdései egyáltalán nem újkeletűek. Ami új bennük, az az, hogy megoldatlanok. E megoldatlanság hívja ki az egyre szaporodó háborúkat. Jellemzőképpen ideiktatunk egy 1910-ben a *Renaissance* c. folyóiratban megjelent *Bresztovszky Ernő* féle cikk részleteiből néhány mondatot, ami az akkor felfedezett repülés társadalmi perspektíváit boncolgatja. Előrelátása és következtetései éppen a most folyó háboru technikai s az előzményei miatt társadalmi vonatkozásában mutat érdekes körvonalakat:

„Nincs az a közhasználatba átment technikai találmány, amelynek jelentősége csak technikai volna. A legapróbb technikai ötletek, ha megvalósulnak, gazdasági hatásokat idéznek elő és szociális átformálódáson dolgoznak. A biztosító tű ügyes ötlete, vagyonalap kitalálója számára, új iparágat teremt, új munkás tömeget foglalkoztat, közreműködik még a cselédes háztartást bomlasztó processzusban is, apró kényelmességeket általánosít s így növeli az igényeket, ami a vagyontalan tömegek felemelkedésének a rugója. Ez a találmány sem az a krajcáros semmiség, aminek látszik. Egy-egy nagyobb jelentőségű találmány pedig már országokat képes felfordítani. Svédország egy pár évtizeddel ezelőtt kispaszti, kispolgári ország volt, ma erősen fejlett kapitalista állam, amely a világ első, igazán általános sztrájkját produkálta. Hirtelen, óriási lépéssel átkelt a félféudalizmust és kapitalizmust elválasztó csatornán, amelyben Magyarország félszázad óta lubickol a tulsó partra jutás távoli reménységével. Ibsen új gondolatok prófétája volt s szinte idegen volt a hazájában: félszázad alatt megelőzte a tömegek szociális gondolkodása a nagy lángelmét, aki pedig be tudta és be akarta fogadni újabb korok újabb hatásait. A svéd gondolkodás többet változott negyven év alatt, mint a magyar gondolatvilág a negyvenes évek óta. Miért? Mert

valahol Amerikában kitalálták, hogyan lehet az erős villamos áramot olcsón messzire vezetni s miként lehet olcsó villamossággá átalakítani víz-esések eddig felhasználatlan, ingyenkapott erőtömegét. Az a technikus, aki ismert fizikai elvek alkalmazásával praktikusán először oldotta meg ezt a két kérdést, jobban átalakította a svéd gondolkodást Ibsennél, pedig nem is tudott svédül, sohasem járt Svédországban, sohasem törődött azzal, hogy lehet-e, van-e egy praktikusán felépített áramszerző és szállító telepnek társadalmi hatása.

A feltalálók, a technikusok, a mérnökök, a vegyészek a mai gondolkodás átalakítói s nem a poéták, nem a tudósok és nem a politikusok. Curiené asszony lehet igen szerény, magába vonult lélek, mindennel megelégedett filiszter: mégis forradalmibb munkát végzett a tett propagandistáinál. James Watt lehetett igen jámbor, rumos teát szürcsöző férfit, de azt a csésze teát, amelynek forrásánál a gőzgép ötlete támadt, utódaival: az ötletből meggazdagodott angol nagyiparosokkal, igen drágán, gazdasági és politikai uralmuk teljes elvesztésével, fogja még megfizettetni a jövőt...

Akinek érdekében van a társadalmi fejlődés meggátlása, az ne fedezzen fel semmit, ne találjon fel még biztosító tít sem, mert minden új találmány forradalmi fegyver s még az ártatlan biztosító tít is veszedelmes csákány, amely a vagyont várfalait omlasztja. Ezt a jótanácsot azonban — egészen bizonyos — nem fogadja meg egyetlen feltaláló sem, még ha határtalanul tekintélyimádó is. Mert az elterjedt találmányok mindannyian parancsszóra jönnek létre s ezt a parancsot éppen attól a tekintélytől kapja meg a feltaláló, melynek döntőbb szava van a mai társadalom életében az abszolútizmus cárjánál is: a tőke gazdasági érdekei követelik ki a feltaláló agyából azt, ami elsősorban a tőke halmozódás célját szolgálja. A telefont — ha jól emlékszem — öten találták föl különböző országokban, egymásról nem tudó emberek. A vonat nemcsak Stephenson találmánya, sokan dolgoztak rajta egy időben. A repülőgépnél öt év alatt számtalan felfedezője támadt, mihelyst sürgős nagyiparosérdek lett ez a találmány. A találmány maga személytelen valami: a föltaláló személyétől független a hatása s a feltaláló egyéni ideológiáját lenyűgözi a feltalálás történelmi szükségszerűsége. A feltaláló lénye csak eszköz, amelyet névleges tulajdonosának beleegyezése nélkül használ fel a vállalkozó, amint felhasználja a gyári munkás munkaerőjét is a munkaerő tulajdonosának egyéni befogásától függetlenül.

Amikor Paulhan másfélkilométer magasra repül, amikor Blériot átrepüli a csatornát s mikor Febrier lezuhan: a közlekedés fejlesztésének megoldásán mint mártírok dolgoznak s nem is tudják, hogy nekik személyileg alig, de a minden fajta vállalkozóknak annál inkább van a probléma megoldására szüksége. De ugyanakkor a feltaláló is olyan fejlődés előmozdítója, amely gyökerébe vágja a fejszét annak a fának, amelyiken a gyümölcsök teremnek s átfarmálója lesz az emberiség gondolkodásának, megteremtője új társadalmi létfeltételeknek... A repülőgép: a kapitalizmus gazdasági érdekeinek szülötte, de olyan gyermek, akiből szülőgyilkos lesz, ha felnő...“ (Pap Gábor)

TERMÉSZETTÖRVÉNY-E A HÁBORÚ? Az első világháború kitörése idején a kor ideológusai közül számosan, tudósok, költők, bölcselek jobb ügyhöz méltó buzgalommal igyekeztek a háború létjogosultságát igazolni.

Nagy közirók, mint Rákosi Jenő pl. ilyeneket irtak: „...most megértem, hogy kulturlelkem mélyén ott van elásva az őseMBER, az őSINDULAT, csak egy kapavágás és itt állok lelkeM fenséges meztelenségében, őSERDŐKben szivott vadsággommal, diluviális erdők tűzétől ellopott szilaj és olthatatlan tüzemmel“.

Költők, mint Kiss Menyhért, a Petőfi Társaság tagja ilyen verseket irtak:

Ella Dezső vállára borult:

Ah, hogy szeretem ezt a háborút
avagy Lissauer, a híres Hassgesang szerzője:

**Hass zu Wasser und Hass zu Land,
Hass des Hauptes und Hass der Hand.**

Jónevű bölcselek pedig, mint Alexander Bernát, azt irták, hogy a háború természettörvény, háború mindig volt és mindig lesz, hiszen a természetben is állandóan dúl a háború, menjünk csak ki az erdőbe stb.

Ez a lelkesedő igazolás azonban csak pár hónapig tartott s csakhamar megindult a „ki kezdte“ címszavú végnélküli vita a háború kezdeményezésének kérdése körül. A tömeglélek buvárai könnyen kielemezhettek ezekből a vitákból a népek lappangó szégyenérzetét. A léleknesmesítő acélfürdő felidézésének ódiámát minden ország igyekezett elhárítani magáról s másra tolni a felelősséget.

A II. világháborúnak már nincs se poézise, se filozófiája. Elméleti téren ép úgy, mint a gyakorlatban ott kezdődött ez a háború, ahol a másik abbanmaradt. A mentegetőző „színes könyvek“ már a háború első napjaiban megjelentek s nincs tudomásunk arról, hogy bárhol is megjelent volna a népek próbakövet magasztaló verskötet.

A háborús ideológiák közül azonban mégis átment a köztudatba az az elmélet, mely szerint a háború természettörvény, vagyis szükséges rossz, mely mindig volt és mindig lesz s az állatvilág példája napnál világosabban bizonyítja, hogy az emberi társadalomban is hasonló biológiai törvényszerűséggel állunk szemben, miért is céltalan és meddő minden olyan törekvés, mely annak megváltoztatására irányul.

A **Mein Kampf** egy helyütt Moltke híres mondását idézi: „a világ béke álmom, de még csak nem is szép álmom“. Goebbels szerint viszont a három legnagyobb erény: a Hit, Remény és a Gyűlölet. Vigyázni kell, hogy a gyűlölet ki ne pusztuljon az emberi szivekből, mert gyűlölet nélkül nincs háború, háború nélkül pedig nincs haladás. Hasonló világnézet hive, a másik póluson Duff Cooper. La **douxième guerre mondiale** című könyve szerint „a legnagyobb tévedés ama hit, hogy az ember természetes állapota a béke, mert a háború szükségszerű, elkerülhetetlen társadalmi jelenség“.

*

Nemcsak mérges gázok, de mérges elméletek is veszélyesek. Hátasfokukat tekintve, talán még veszélyesebbek is. A mérgezett test elpusztul, de a mérgezett lélek tovább él s megfertőzi embertársait. Minden tévtan beláthatatlan veszélyt rejt magában s nyilván erre gondolt Anatole France, mikor azt mondta, hogy ahol rossz kémiát tanítanak, ott megromlanak az erkölcsek. Kétségtelen, hogy a háborút igazoló teóriák a legveszélyesebb elméletek közé tartoznak, mert felhasználhatók a háborút létrehozó agresszivitás igazolására.

1914-ben, mikor eldőrdültek az első ágyuk, egy pacifista német tudós, Georg Nicolai az érvek arzenáljával vette fel a küzdelmet a háborús ideológiával szemben. A **háború ideológiája** című könyvét 1914 szeptember havában adta nyomdába, azokban a napokban, mikor a

békeidők legnagyobb humanistái, mint Anatole France s legnagyobb antimilitaristái, mint Hervé háborús uszító pamfletteket irtak. A könyvet elkobozták, Nicolait, ki levonta elvei gyakorlati következményeit is s megtagadta a hadi szolgálatot, letartóztatták s több évi börtönre ítélték. Nicolai kegyelmi kérvényt nyújtott be II. Vilmos császárhoz, aki — állítólag a könyv elolvasása után — ráírta az aktára: „ez egy álmódó futóbolond, hagyjátok futni”. Nicolai ezután Svájcba emigrált s ott jelent meg 1917-ben *Biologie des Kriegeres* címen a könyve.

Nicolai megállapítja, hogy a harci hajlam nem az állatvilággal közös tulajdonsága az emberi nemnek. Azonos küzdelemben egyenlő esélyű állatok közt a háborúskodás oly ritka, hogy azt méltán specifikus emberi tulajdonságnak minősíthetjük. Plautus mondása a híres homo homini lupus — hamis megfigyelésen alapul, hiszen a farkasok egymás között szelíd, jámbor állatok. Valamikor az ember csordában élő, jámbor társas lény volt. A háború keletkezéséhez tetemes fejlődés, bizonyos berendezések voltak szükségesek, mert a háború csak eltulajdonítási céllal viselhető s így természetesen csupán a magántulajdon bevezetése után keletkezhetett. Nicolai szerint az emberek szervezett háborújához hasonló jelenségnek az állatvilágban sehol sincs nyoma.

*

Nézetünk szerint a biológia példája nem sokat bizonyít sem a háború természettörvényszerű szükségessége mellett, sem ellene s így nem perdöntő, hogy Nicolai megállapításai kiállják-e a tudományos vizsgálat tűzpróbáját vagy sem. Hol tart már a szociológia attól, hogy készpénznek vegye Herbert Spencer megállapítását: minden társadalom szervezet s minden szervezet társadalom? Vagy amit az angol bölcselek követői bizonygattak, hogy a győző államok himne-

miek, a legyőzöttek pedig nőneműek s ahogy leirták a társadalmi szervezet combjait, tüdejét, dagadatait s keléseit s a társadalom véredényrendszerét, melyet Schaffle szerint a takarékpénztárak képviselnek.

A biológia egymagában nem elég az összes társadalmi jelenségek megértéséhez, — a hasonlat pedig nem magyarázó eszköz. Minden hasonlaltal szembeállítható egy másik hasonlat. Ha a biológus azt mondja, hogy menjünk ki az erdőbe, figyeljük meg, mit csinálnak az állatok, a szociológus azt mondhatja, menjünk az ipari műhelyekbe s nézzük meg, mit csinálnak az emberek. Ott is természettörvények uralkodnak, nemcsak az erdőben. Ha az egyik természettörvény azt parancsolja, hogy a vas leesik a levegőből a földre, az ember ellene szegezi a természet más törvényeit, melyek a levegő rugalmasságáról szólnak, a levegő feszítő és emelő erejéről s megkonstruálja a repülőgépet. Az u. n. természetnek nem egy, hanem igen sok törvénye van s azokból azt alkalmazza a civilizált ember, amely társadalmi céljainak a legjobban megfelel. Természettörvény a darwini létért való harc s a belőle folyó természetes kiválasztódás, de természettörvény, ha úgy tetszik, a Krapotkintól megfigyelt kölcsönös segítség is. (Turnowsky Sándor)

A NŐ A HÁBORÚBAN. A háború még nem ragadt magával minden országot, mint a régi. Számvetést még lehetetlen csinálni a nő sorsáról ebben a küzdelemben. De egyes adatok mutatják, hogy a nők ma is meghozzák áldozatukat. Franciaországban 1939 szeptember 1-én rendelet vezet be a 60 órás munkahetet s a nemzetvédelmi iparban és közszolgálatban 72 órás munkahetet engedélyez. A nők és gyermekek munkahete azonban nem haladhatja meg a napi 10 órát. Sürgős esetekben, nélkülözhetetlen munkák elkészítésénél azonban a

munkaügyi felügyelőnek joga van kivételezéseket engedélyezni. Az állami vállalatokban felfüggesztették a vasárnapi munkaszünetet. A többi gyárnak is, ahol még nem függesztették fel, időnként megadható ez a kedvezmény. Eddig különben a hadiüzemekben 50-90%-os a nők részvétele. Németországban az 1939 szeptember 1- és 4.- rendeletek intézkedése szerint minden, a munkaidő szabályozására szóló törvényt, beleértve a nők és gyermekek munkaidejének meghatározását, nők éjjeli munkáját, egészségükre káros munkát, vasárnapi munkaszünetet, szabadságot, valamint a nők lebetegedés előtti és utáni foglalkoztatásáról szóló 1927. VII. 16-i törvényt, szükség esetén felfüggesztik. Túlórákat, vasárnapi munkákat, szabadnapokat és éjjeli munkákat nem fizetik meg. Ugyanez vonatkozik az otthoni munkára is. — A nők bevonása a férfi állásokba mindjárt a háború elején megkezdődött. Levélhordók helyére mindenhol nők kerültek s több városban megszervezték számukra a villamosvezetői tanfolyamokat. A német munkafront különben többirányú szakmai tanfolyamokat állított fel a nők részére. Így technikai kiszámítás és rajz elsajátítására, alapanyagok megismerésére, gyors és gépirásra, ármegállapításra. Azonkívül megszervezték a fiatal 17-25 éves lányok kötelező munkaszolgálatát a mezőgazdaság részére. Mostanig 165.000 leány teljesített szolgálatot s 90.000 parasztcsaládot segítettek ki. A német lányok szövetsége 35.000 fiatal lányt képez ki Vörös Kereszt szolgálatra. Angliában a háború kitörésekor különféle női szervezetek alakultak a nők háborús munkába állítására. A **Women's hand Army** a mezőgazdasági munka elvégzésére alakult s több száz nőt traktorvezetőnek képezett ki. Több ezer fiatal lány dolgozik a mezőkön s őszig megkészeződik a számuk. A **Women's Engineering Society**, a női mérnökök társulata a hadianyaggyárak

munkájára készíti elő a nőket. Jelenleg már az angol hadigyárakban is nagy számú nő dolgozik. A **Women's Employment Federation** specialista nőkről (idegen nyelven beszélők, könyvelők, bakteriológusok, statisztikusok stb.) készített táblázatot, akik szükség esetén behívót kapnak, melyre azonnal jelentkezniük kell. A **Women's Royal Naval Service**, a tengerészet segédszolgálatára 18-50 évig vesz fel nőket; ezek kikötőkben teljesítenek szolgálatot. 1940 március 4-én az angol belügyminiszter a parlament előtt beszámolt a háború első félévéről, a nők és serdülők munkájáról. Már a háború elején 2459 gyárnak adták meg 60 órás munkahétre az engedélyt. A hadiiparban és a vele összefüggő termelésben engedélyezték a nőknek is az éjjeli munkát. Az újabb háborús fordulatok következtében a munkaidőt meghosszabbították 70 órára s teljesen megszüntették a hétvégi szünetet. Am nemcsak a női munkatöbbletet illető intézkedések hasonlítanak az elmúlt háború rendeleteihez. Az első háborús idők női munkanélkülisége is megismétlődött. Angliában a polgári lakosság kitelepítése következtében számos vállalat, klub, szálloda bocsátotta el személyzetét. A divatáru-, textil- és autóipar hasonlóképp csökkentette termelését. Szeptember végén több mint 175.000 női munkanélkülit tartottak nyilván. Németországban a lengyel hadifoglyok munkába állítása hatott a női munkanélküliségre. (Heves Renée)

KORTARSAINK többsége már tisztában van, hogy olyan társadalmat kell szervezni, amelyik kiküszöböli a háborút. De hogyan? „Előkelő“ gondolkodók megadják a választ: az egyes államok közti vitás kérdéseket a fegyverek anyagi ereje helyett a nemzetközi természetjog elvei oldják meg! A szerződéseket csak loyális tárgyalások útján szabad módosítani, nem pedig egyoldalúan, erő-

szakkal... Le kell fegyverezni a nagy hőseregeket... Jogi intézmények vizsgálják meg a felmerülő követelések jogosságát, és szabályozzák azokat az erkölcsi igazság és általános szeretet szellemében. Mert, mint azt már Werbőczy Tripartituma megmondotta, minden jog alapja az igazságérzet. Ez az eszme pedig, ugymond, ugy világít a jövőbe, miként a világító torony mutatja a menekülés utját a bajba jutott hajósoknak...

Ha nem hinnének annyian ebben az ábrándban, nem is foglalkoznánk vele. Szögezzünk le tehát ennyit: a nemzetközi természetjog fából vaskarika. A nemzet fogalma és tudata a francia forradalommal vonult be a történelembe, míg természet már ezelőtt is volt... Mielőtt vámhatárok, kartellek, gyarmatok, sőt mielőtt természetjogások akadtak, volt már természet. Ugyan miféle természetjog alapján határozzák meg, melyik országnak, birodalomnak volna joga valamely gyarmaton a civilizáció áldásait terjeszteni, a bennszülötteket majdnem ingyen dolgoztatni, majdnem ingyen kapott nyersanyagokért a hasznot zsebrevágni? Lojális tárgyalások utja? Erkölcsi igazság, általános szeretet? Mintha csak néhány Lansburyt hallanók, aki körutazáson igyekezett Európa vezetőit a háború erkölcstelenségéről meggyőzni. Az oroszán nem azért ragadozó, mert erkölcstelen, és az sem valószínű, hogy morálprédikációval rá lehetne venni a növényevésre. miután a szervezete husvést diktál neki, ugy amint exportáló államainknak a szerkezetük imperiálizmust diktál. Kortársaink fogalmi zürzavarukban elfelejtik — vagy sohasem tudták? — hogy a mindenkori jog a pillanatnyi erőviszonyok írásbeli szentesítése. Ha megváltoznak az erőviszonyok, nyomukban változik a jogrendszer tartalma — államok közt, de államokon belül is. Ehhez elegendő, ha pl. az USA flottája tisztelgő látogatást tesz egy engedetlen kis délamerikai

állam kikötőjében. Az ágyucsövek hatására a kis állam megadja a követelt bányakoncessziót. Ha nem: háború. Minden háború az „erkölcsi igazság“ győzelméért indul, és minden győztes evvel szentesíti békefeltételeit. Miként azt már Werbőczy megmondotta; a jog alapja az igazságérzet. Így azé a jogé is, amely a jobbágyságot írásba foglalta, valamint a rabszolgaságé is, hiszen haszonélvezőik igazságérzete csorbitatlanul virult. Amiből következik, fenti közirónk intencióinak megfelelően, hogy célszerű volna a Werbőczy-féle igazságos jogrendszerre visszatérni, a hűbériségre, a jobbágyságra, vagy talán a Platótól sem kifogásolt, annak idején igazságosnak tartott rabszolgaságra? Melyiket választja cikkirónk? Melyik igazságosabb a két igazság közül?

De a szellem embereinek ilyen főkéletes tájékozatlansága ellenére sincs okunk rá, hogy az emberiség ügyének haladásában kételkedjünk. Hosszu cikk elmélkedik egyik erdélyi sajtóorgánumban arról, miért tisztelik Svájc semlegességét a hadviselő felek. Zengő lira dicsőíti Svájc emberséges érzületét, a Vörös Kereszt nagy munkáját, amely előtt megtorpannak a hadseregek és tisztelgően megállanak a Vörös Keresztnek otthont nyújtó svájci határnál. Lám, mégis haladt az emberiség. Hogy a mult háborúban miért tisztelték Svájc semlegességét, azt tudtuk: kellett egy semleges hely, ahol az egymással hadban álló országok vállalatai elszámolták az egymásnak és saját hadseregeik ellen szállított harci eszközök bevételét, kellett egy idillikus átjáró a „hírszerző osztályoknak“, kellemes központi helyen — amiért is Tell hazájának fővárosa az első világháború alatt a tréfás Spionopolis nevet kapta. De most minden másként van, oktat ki „szines“ újságirónk. Megrendülve vesszük tudomásul, hogy nemcsak a bombák, gázok, tankok fejlődnek, hanem az emberséges érzések is.

De mit mond az eseményekhez a történelmi távlatu regényíró, aki kisujjából rázza ki hazája nagyjainak életrajzi regényeit? Ma olvassom, hogy a francia front összeomlásakor, amikor a francia megbízottak repülőgépen utnak indultak a fegyverszüneti tárgyalásokra, ugyanabban a lapban cikket ír Harsányi Zsolt. Nézzük, milyen tágas perspektívát nyit meg a múlt e neves ismerője!

Harsányi Zsolt kellemesen cseveg egy kiskutyáról.

Nagy idők. Nagy emberek.
(Adám Elek)

A Z UJ ROMÁN TÖRTÉNELM-KUTATÁS. Biró Sándor az Erdélyi Fiatalok egyik régebbi (1934 V.) számában **Az erdélyi történetírás feladatai** című tanulmányában keserűen állapítja meg, hogy a magyarok, szászok, románok egyoldalúan kezelik az erdélyi történetírást: a magyarok csak a politikai keretet, a szászok gazdasági alkotásait, a románok meg csak a nemzeti eszmét állítják elemzéseik központjába. A legfiatalabb erdélyi román történetírás kétségtelenül magasabb síkon jelentkezik. Míg u. i. az idősebb történetíró nemzedékhez tartozó Lapedatu szerint is az erdélyi román történetírást „elejétől végéig a román nemzet politikai életének kibontakozása irányította és határozta meg“, addig pl. a fiatal történetíró gárdához tartozó **A. Decei** szélesebb szellemről tesz bizonyosságot s megállapítja, hogy: „az erdélyi román történetírás olyan problémákat is érint, melyek nem kimondottan román természetűek, de mégis erdélyiek s ezeket a román nép tág és megértő szellemében tárgyalja“ (Istoriografia română transilvană în cei douăzeci de ani de la unire). Sajnos Decei ezideig még nem dolgozta fel az erdélyi románság történelmének egyik olyan korszakát sem, ahol alkalmazhatta volna „a specifikus erdélyi valóság“ szempontjából ezt a „tág és megértő

szellemet“. Am ha ebben a vonatkozásban még nem is beszélhetünk új történelmi iskoláról, az erdélyi román történetírás fiataljait illetőleg mégis jelentős változás állapítható meg. Igen jellegzetes pl. hogy mindenütt keresik a történelemben a román-magyar együttműködés mozzanatait, ahol eddig a történetírás csak a román vagy magyar szálat bogozta. S nemcsak felismerik az együttműködés tényét, de egyszersmind módszeresen, két szempontból tisztázzák. Nevezetesen: a diplomáciai síkon jelentkező irányított s a két nép közti spontán együttműködés szempontjából.

Az első szempont alkalmazására jó példa **I. Moga** könyve (Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țării române la sfârșitul secolului al XVIII-lea), mely a XVIII. századvégi erdélyi, moldovai, munteniai történelem diplomáciai érintkezésben kimerülő tényeinek feltárását tartalmazza. Míg ez az együttműködés tisztázásának küszöbéig ér, addig **David Prodan** (Răscola lui Horia în comitatele Cluj și Turda) könyve az együttműködés tényét és gondolatát a gyökerében ragadja meg, amikor a Horea felkelést olyan vonatkozásban nézi, amikor a román történelem-alakító cselekvés olyan vidékre ér, ahol „a lakosság összevegyül nemzetileg és vallásilag“, ahol „a mozgalom — írja tovább — jelszavai helyi alkalmazást nyernek s elhatnak a magyar jobbágyság közé is“. D. Prodan ezt a valóságot elemelve állapítja meg, hogy „a közös jobbágyvalóság sokkal erősebb volt, mint a nemzeti válaszfalak. Eltűntek a vallási ellentétek, illetve sokkal kisebbeknek bizonyultak a közös veszély idején, mint várni lehetett volna“. Így szövezi is, hogy a Horea mozgalom „a jobbágyvalóság felkelése a nemesek, általában minden elnyomó ellen, amit azért kezdeményeztek a románok, mivel az ő jobbágyi életük volt a legnehezebb“. Az együttműködés funkciójának e minden irányból tárgyilagos felku-

tatása után kiderül, hogy ez a Horea felkelés, amit úgy a magyar, mint a román történetírás eddig kizárólag román jelleggel ruházott fel, a közös elnyomatásban élő jobbagyság akciója. A magyar jobbagyság széles részvételét a Horea felkelésben igen sok adat bizonyítja.

Igen közel kerül a régebbi történetíró nemzedékhez tartozó Stefan Metes egyik legújabb könyvében. (La vie menée par les Roumains en Transylvanie du XVI au XVIII siècle). A könyv a románok erdélyi életét olyan korban tárgyalja, a mohácsi vész utáni két évszázadban, amikor „a magyar nemzeti élet Erdélybe menekült... s a szociális és nemzeti ellentét az igen régi és nagyszámú román lakosság s a politikailag uralkodók közt állandóan nőtt”. Am a surlódások ellenére akkor is volt idő, a Rákóczi kor, amikor a két nép közösen cselekedett.

Ami leginkább közös vonása ezeknek az írásoknak az az, hogy egyik sem teszi fel az együttműködés kérdését a történelmi szükségesség szempontjából. A régi történetírói iskolához még igen mély szálak fűzik. (Járai Rezső)

AZ OROSZ EMIGRÁCIÓ FELMORZSOLÓDÁSA. A második európai háborúval az orosz emigráció központjait a történelem egymásután számolja fel. Közvetlenül a háború utáni években Berlin és Prága voltak a fő gyűlőhelyei, körülbelül 15 év óta meg Páris. Igen sokan éltek ezenkívül Jugoszláviában, Bulgáriában, Lengyelországban, a balti államokban, Olaszországban, Németországban, Angliában és az Egyesült Államokban. A központ azonban eddig Páris maradt. Itt jelent meg pár lapjuk, folyóiratuk s az emigráns orosz irodalom jó része. Itt élt a legtöbb emigráns orosz író. Párisban volt az orthodox teológiai intézet, szabadegyetem, zenekonzervatórium s pár különböző társadalmi segélyszervezet.

A forradalom idején számos orosz matematikus, fizikus és biológus hagyta el hazáját, nem anynyira tudományos, mint személyi okok miatt. A történészek, társadalomtudósok s a különböző humanista tudományok művelői már inkább elvi okokból kényszerültek emigrációba. Ilyenek voltak: Rosztovcejev, ókori történész, Zalinszkij, a nyelvész, Kondakov, philologus, Struve, nemzetgazdász és társadalomtudós, Vasziljev, bizantinológus, Bizilli, irodalom és művelődés-történész, Jelisszejev, japán kulturhisztorikus, Szaviczkij, geografus és mások. Emigrációba kerültek természetesen az orosz orthodoxia bölcészei, mint N. Bergyajev, Loszkij, Frank, valamint a párisi orthodox teológiai intézet csoportja, melynek élén S. Bulgakov áll. (Az intézetnek legutóbb 30 növendéke volt.) Bulgakov és köre az államhatartól különvált és a pátriárkátushoz visszatért orthodoxia szellemét képviseli és résztvesz abban az ökumenikus mozgalomban, mely a keresztény egyházak, illetve az orthodox és az anglikán egyház egyesítésére törekszik.

Az emigráns orosz irodalom nevei: D. Mereskovszkij, a Nobel-díjas Iván Bunin s Alexej Remizov. Az a nemzedék, amelyhez az előbb felhozott írók tartoznak, még a régi Oroszországban bontakozott ki, az emigráns orosz írók fiatalabb nemzedéke viszont az emigráció első éveiben csapott fel írónak. Ez a nemzedék erős hajlandóságot mutat a nyugati hatások befogadására, ebben a tekintetben természetes folytatója annak az irányzatnak, amely az orosz irodalom egyik szárnyában már a múlt században megnyilvánult. Az emigráns orosz írók ifjabb nemzedékében nincsenek igazi tehetségek. Az emlegettebb Gazdanov, Felsen, Poplavszkij és mások, a Proustnak és más francia íróknak tulajdonítható hatások ellenére sem haladják meg azt a fejlődési vonalat, amit az orosz irodalom már a forradalom

előtt elért. Közülük Nabokov-Szirin a „legnyugatibb”, de legtalajtalánabb is. A két nemzedék különbségéről és ugyanakkor sorsuk alapvető azonosságáról főleg a zene tesz tanubizonyosságot, ha összehasonlítjuk Stravinszkij és Markevicz muzsikáját egymással. Ez az összehasonlítás megtehető a festészet terén is, az Oroszországban felnevelkedett, bár erős nyugati hatások alatt álló Korovin, Benois, Szomov, Jakovlev, Grigorjev csoport s a Párisban felnőtt festők között, akik közé Teresovics, Cselicsev, Soutine és Csagall tartoznak.

Az orosz emigráció nemcsak öregszik, de kihál: nincs ifjúsága. Az orosz emigráció első nemzedéke jóval túljár az ötvenen s a második nemzedék tagjai is harmincöt-ötven év között járnak. Már ebben a második nemzedékben mindtöbbben új hazájukhoz s nem Oroszországhoz tartoznak. Teljes világossággal mutatkozik meg ez a tény azoknak az íróknak esetében, akik már nem oroszul, hanem új otthonuk nyelvén írják műveiket, mint pl. az angolul író Nicolas Gubski, a franciául író Emmanuel Bove, Iréne Némirovsky vagy Henri Troyat (Trotimov). Ami pedig az egész fiatalokat illeti, akár azért, mert külföldön születtek, akár mert csupán homályos gyermekemlékeket őriznek hazájukról, nagyon sokan már egyáltalán nem vagy csak igen rosszul ismerik az orosz nyelvet s tulnyomó többségük olyan nevelésben részesült, amely egyenrangúvá teszi őket nem-orosz társaikkal, miért is kora ifjúságukban ahhoz az országhoz idomulnak, amelyben élnek. A papi pályára készülő ifjakat kivéve, a legifjabb nemzedék igen kevés tagja óhajt vagy tud résztvenni az orosz emigráció végleges elhalásra ítélte tevékenységében. (Szeremley László)

A MAI AMERIKAI IFJUSÁG.
 Courtney Riley Cooper, amerikai ujságíró *Étrange jeunesse Américaine* című könyve (Edit. de

France) meglepő fényt derít Amerika ifjúságának életére. Cooper nem íróművész, könyve távolról sem műretek, de a változtatás őszinte vágyáról tanuskodik és rendkívüli morális érdekességgel szolgál. Cooper meg akarta ismerni a bajok okát s ezért nem habozott felkeresni a legrosszabb hírű helyeket, a legromlottabb társaságokba keveredni, összejátszani a rendséggel, csaláshoz és kétszínűséghez folyamodni. Magát az ötletet is könyve megírásához a szövetségi rendőrség adta. A rendőrség megadott minden felvilágosítást az íróknak és ez a körülmény valami bűnügyi tanulmány jellegét kölcsönzi vizsgálódásainak. Cooper könyve alapos dokumentációja révén kiderül, hogy Amerikában mindkét nembeli ifjúság, jó vagy szerényebb módú család gyermeke, csaknem korlátlan szabadságnak örvend. Jóformán nemcsak nem létezik a családi ellenőrzés, hanem számos szülő egyenesen úgy gondolkozik, hogy ez az ellenőrzés fölösleges, akár azért, mert tökéletesen megbiznak gyermekeikben, akár mert azt óhajtják, hogy gyermekeik mennél több tapasztalatra tegyenek szert. Ami a gyermekeket illeti, ők csak az élet lehető legszélesebb kihasználására vágynak s ilyenformán néha a legelítélendőbb módon élnek szabadságukkal. Hajszolják a pénzt, amivel gyönyöröket szerezhetnek, nem egyszer magában a pénzszerzésben látják az élet értelmét. A szülők nemtörődömsége és a gyermekek romlottsága elkerülhetetlenül a legkiáltóbb zavarhoz vezet. Az amerikai ifjúság körében a bűnözés és a prostitúció szedik áldozataikat. A prostitúció különben az amerikai egyetemek rákfenéje. Fiatal, sőt igen fiatal lányok tömegesen adják el magukat fiupajtásaiknak s később, amikor maguknak kell eltartásukról gondoskodniuk, továbbra is áruba bocsátják magukat, gyakorlatból tudják u. i., hogy ez teszi lehetővé a könnyű és gondtalan életet. Sokan kö-

zülük be sem várják felszabadulásuk óráját s prostitúcióra adják magukat. Gyakran előfordul, hogy még tanulmányaik befejezése előtt, valamilyen tiszteletreméltó ürügyel elhagyják a szülői házat, elvonnak valahová, hogy a kíváncsi szemek elől rejtve, nyugodtan üzhessék foglalkozásukat.

Ezeknek az erkölcsöknek az ifjak az első áldozatai. A bájos idilleknek, amiket az amerikai filmekben láthatunk, díjszabásuk van. Ezek az ifjak azonban csakhamar érdemtelenekké válnak részvétünkre. Csak hogy pénzre tehessenek szert, — mert a flört is pénzbe kerül, — a legaljasabb üzelmektől, a lopástól és a bűntényektől sem riadnak vissza. A Coopertől felhozott példák meggyőzően bizonyítják ezeket a tényeket s könyvéből az is kiderül, hogy a kiskorúak bírósága elé kerülő bűnügyek legnagyobb része a nemi kapcsolatokból ered.

Cooper könyve azonban nemcsak az iskolás, hanem mindenrendű ifjúsággal foglalkozik, főleg azokkal a középosztálybeli ifjakkal, akiket megszedít a mozi csillagok vagy a gangszterek dicsősége, akik a kevés fáradtsággal szerzett csillogó és vidám életéről ábrándoznak, kikötő nélkül hányódnak, csatangolva járják a mulatóhelyeket, tánchelyiségeket, turista táborokat, büfféket, korcsmákat és lebujszolgát.

Kósa ifjuság, — így nevezi őket Cooper. Csaknem teljesen közönyösök a családi otthon iránt. Szüntelen kalandvágy úzi őket s mindig megtalálják a módját, hogy ide-oda száguldozzanak és gondtalanul éljenek egyik napról a másikra. „Ha megfigyeljük ennek az országutainkon csatangoló ifju hadseregnek a ténykedéseit, két dolog ragadja meg a figyelmünket — írja Cooper —. Az egyik: az a páratlan intuíció, amivel mindenről tudnak, ami máshol történik. Megesik, hogy nem tudják megmondani a város nevét, ahol töltötték az elmúlt éjszakát és nem is sejtik, milyen ágyban töltik a holnapit, de vala-

mennyien tudják, hogy mit akarnak és miért. Jövés-menésükben nincs semmi rögtönzött. Mindössze azt lehet szemükre vetni, hogy céltalan szakadatlanul újabb és újabb irányba sietni, csak azért, hogy elegendő pénzre tegyünk szert, hogy megint eliramodhassunk valahová“.

Egy ilyen méretű nomádságot a kalandvágy nem magyaráz meg kellőképpen. Az okok legtöbbször a társadalmi körülményekben és a közvélemény tulszigorú voltában keresendők. Ha megkérdik ezeket az ifjakat, hogy miért adták fejüket csavargásra, a válaszokból kiderül, hogy azért, mert elakarják rejteni családjuk elől valami titkos betegségüket, mert valamely viszonyuk leleplezése miatt nem maradhattak többé városkájukban, mert gyermekük születése botrányt okozott volna és örökre lehetetlenné tette volna, hogy békében éljenek otthon... Az amerikai közvélemény bármennyit fejlődött ötven év óta, még mindig igen szigorú.

Cooper amikor javító intézkedéseket sürget egyuttal szigorúan bírálja azokat a törvényhatósági és rendőri intézkedéseket, amelyek gyakorlatilag lehetetlenné tesznek minden komoly javulást. Valószínű azonban, hogy a kormányintézkedések nem sokat segíthetnek a dolgokon. Kívánatos lenne ellenben az amerikai közszellem mielőbbi megváltozása, ami gátat vetne az ifjak züllésének. Európában egy ugyanolyan tapintatos, mint kitartó ellenőrzés tartja féken a zavaró ösztönöket. Amerikában ezt az ellenőrzést nem ismerik. Amerikában vagy olyan rövidre fogják a kantárt, amilyenre csak lehet vagy félredobják. Mindkét eljárás ugyanarra az eredményre vezet. Megmutatkozik ez az Egyesült Államok szálloda rendszerében is. Köztudomású, hogy itt a szállodák nem fogadják be az alkalmi párokat. Amiből az következik, hogy a párok ott találkoznak, ahol tudnak s ahol az a legkevésbé kívánatos. Így

lettek a turista táborok, amelyekben a városlakók hétféle pihenőjüket töltik s amelyek mindenki számára nyitva állnak, a prostituáltak vadászterületeivé.

Cooper könyvéből nemcsak váratlan és különös tényeket ismerünk meg, tanulság is akad. „Miért dolgozzam penckéért?” — mondja egy fiatal uccalány az írónak. Ez a pár szó sokkal mélyebb, mint első percben sejtenők, különösen, ha egy fiatal teremtéstől származik. (M. L.)

A JAPAN-KINAI HÁBORÚ EDDIGI EREDMÉNYE a Német Távirati Iroda egyik legutóbbi jelentése szerint meglehetősen súlyos. A háború kitörése óta körülbelül 1.600.000 japán katona harcol Kínában. Ezek közül harc képtelen lett 1.460.000. Ezek 40%-a meghalt, 60%-a megsebesült és megbetegedett; mindenesetre friss erőket kellett a helyükbe állítani. Kínai részből esetleg két millió katona e forrás szerint és ugyancsak két millióra becsülik azoknak a polgári egyéneknek a számát, akiket a hadműveletek, a ragályok és a háború okozta árvizek elpusztítottak. Tizenhat millió kínai menekült megszállott területről nemzeti területre s hat millió kínai gyermek vesztette el végkép vagy ideiglenesen a szüleit. Egyedül Sanghaiban huszezerre teszik az elárvult vagy elhagyott kínai gyermekek számát. Emögött a nagyméretű emberi pusztulás mögött, ellenére a veszteségeknek Kína egysége tovább kovácsolódik. Az elmaradt nyugati tartományok, amiket eddig megkímélt a háború, a menekülteken kívül, megtelnek a nemzeti Kína modern eszméivel. Az ódon nyugati városok hihetetlen gyorsasággal vesznek el középkori jellegüket. Nemcsak a kormány és a hadsereg húzódott Nyugatra, nemcsak a gyárak és a vasúti sínek költöztek át, hanem a sajtó, az egyetemek és a tudományos intézetek is. Kína átalakulása most válik csak teljessé,

most omlanak le a gazdasági és szellemi válaszfalak a modern Kelet és az elmaradt Nyugat között. A mozdulatlan kínai tömegek már mindenütt mozgásba jöttek és rohamosan szakítanak az ősi kínai axiómával, mely szerint „gondolkodni könnyű, de cselekedni nehéz”. (bl.)

KÖZLEKEDÉS ÉS FEJLŐDÉS.

A modern közlekedés különös jelentőséget nyert a modern tőkésrendi világ gazdaság kialakulásában. Csak a modern közlekedés miatt lehetséges a modern világ gazdaság s egyidejűleg a modern közlekedés révén nőttek a régi államalakulatok modern nemzetekké. A változás óriási. A távolságok azelőtt évezredekig változatlanok maradtak s így maguk az emberek szabták ki gazdálkodásuk épülésének határait. Ha az indiai ut egy évet, a keletázsiai ut pedig egyenesen több évet igényelt, kiterjedt kereskedelmi forgalom nem alakulhatott ki, miért is kevesebb értékes áru szorított, amelyek mellett az ilyen hosszú utak költsége kifizetődött. Az amerikai ut is eleinte ebbe az összefüggésbe illeszkedett. Így az egyes kulturák és államalakulatok a modern közlekedés előtt egész természetesen önálló és gazdaságilag önmagukbázárt alakulattokként nőttek fel, miután a régebbi közlekedési lehetőségek mellett egyik sem engedhetett önönmagának gazdasági függőséget. A gőzerőre alapított közlekedés, hajózás és vasut megjelenése a régebbi, természetesen kialakult kereteket gőzerővel robbantotta szét. Az egyre növekvő sebességgel a távolságok évekről hetekre, hónapokról napokra történt csökkenésével az eddig laza és széles tér összezsugorított s minden régi gazdasági s ezzel együtt állami rend összebonyolódott. Az egész világon a forradalmak és a nagy gazdasági megrendülések évszázada tört fel. Minden régi kötelék felbomlott, az ujakat meg nem fogadták el, mert min-

denki kötetlenül akart tovább élni. A délamerikai forradalmak, az északamerikai háborúk, az indiai és a keletázsiai felkelések, a kínai harcok bármennyire az egész világot uraló nagy szellemi válság ki-sugárzásainak tűnnek, lényegében anyagi, technikai természetűek. Délamerika forradalmait, az észak-amerikai függetlenségi harcot, valamint a polgárháborút lehetetlen megérteni a tulajdonképpeni gazdasági indítékok nélkül. Az indiai fölkelések oka az ősrégi társadalmi szerkezet felbontása. a háziipar megszüntetésével, a boxerlázadás pedig az idegenek és az idegenek áruinak Kinába való betörése miatt keletkezett, — a népek és az államok u. i. mindenütt nagyon is veszélyes közelbe kerültek egymással a közlekedés fellendülésével.

Am ahogy a modern közlekedés az egész világon aláásta vagy megsemmisítette az állami és társadalmi rendeket, ugyanugy a régi repdromjain egészen új közösségformát épített ki: a modern tőkésrendi világgazdaság önmagában véve káprázatos szervezetét. Csak amikor minden régi természetes különbség és határ alaposan elmosódott, láthatott neki a világ a föld új, tőkésrendi szempontok szerinti racionális felosztásához egyes gazdaságterületekre, illetve gazdaság-tartományokra. Eszerint a felosztás szerint az egész világon minden területnek saját fontos gazdasági feladat jutott s végül minden ilyen terület a világ többi része számára egyenesen életszükségletté lett. Ez a felosztás azonban csak azért követhetett be s ez a kölcsönös gazdasági függőség csak azért fordulhatott elő, mert a modern közlekedés megteremtette a feltételeit. A modern közlekedés nemcsak az összeköttetés gyorsaságát, hanem alkalmasságát, a tömegárú szállításának képességét is jelenti s mindezekelött azt a precizitót, amivel a forgalmat lebonyolítják. Mindent összevéve: a közlekedés technikai oldala mellett szervezési teljesít-

mény is, amely (főleg tőkésrendi értelemben) a közlekedést a modern világgazdaság kiépítésére képesítette. De tulajdonképpeni értelemben nemcsak a közlekedés volt döntő, hanem általában az összeköttetés. Ahogy a világgazdaság vázát a vasuti és hajóvonalak vérekként átszöttek s a világgazdaságot átírták és kiépítették anyagcseréjét, ugyanigy a távirás és távbeszélés drót és kábel hálózatát közbeiktatták az idegrendszer huzalaiként, az egész forgalom irányítása céljából. Technikailag így adottak lettek a feltételek az egész világon keresztül-kasul egy egységes világgazdasági test kiépítésére. Az ember hatalmas alakító ereje ezen a ponton azonban meghiúsult. Kétségtelen u. i. hogy hatalmas területeken lett urrá, óriási távolságokat vitt egymáshoz közel, az érintkezés technikai lehetőségei az elképzelhető minimumra csökkentek, a föld egész területe elérhető, megragadható alakulattá zsugorodott, magukat a különböző népeket azonban nem sikerült hasonló mértékbe összehozni. Anglia és India között a távolságot a repülőgép pár napra csökkenthette, ezzel azonban még az angolok és indiaiak közti szakadékot nem hidalta át.

Ellenkezőleg: a népek egymáshoz való közelebb kerülése, a tér távolságainak leküzdése révén, a népek egymásközti érintkezését csak most tette igazán érezhetővé. A népek élesebben és szorosabban egymásba ütköztek s ezért annál keserűbbek lettek a viszállyaik. A modern közlekedés fejlődésével így két, egymást kölcsönösen meghatározó áramlatot állapíthatunk meg, amelyek részben erősítik, részben azonban megszüntetik egymást. Az egyik a föld összezsugorodása vagyis a nemzetközivé tétel áramlata; a másik a népek egymás mellé kerülése és surlódása, egyidejűleg a nagy népek teljes összefogása vagy egyesítése, vagyis a nacionalizálás áramlata.

Ami a föld felületének a közle-

kedés révén történt összezsugorodását illeti, azt leginkább az antik és középkori világgazdasággal való összehasonlítás révén érzékelhetjük. A legjobban épített ókori római országuton az ókori vándorkereskedők a legnagyobb erőfeszítés mellett kb. napi 50 km. utat tettek meg. Ez a teljesítmény a középkorban, az utak elhanyagolása következtében, csökken s azután a XVIII. század legmagasabb teljesítményéig, napi 60 km.-ig emelkedett. Amint látható: a napi 10 km. többteljesítmény két évezred technikai haladásának az eredménye! Természetesen a római hirszolgalat jóval gyorsabban járt, de alig érte el a régi perzsa birodalmak király-futárainak legmagasabb teljesítményét, ami naponta 250-300 km. lehetett; ezt a teljesítményt sem multák felül Napoleon ideéig, amikor azután a táviró az ilyen közlemények és táviratok számára a távolságot a minimumra rövidítette. A szárazföldi közlekedés e nehézségével szemben, ami ezenfelül még mindig kötve volt a jó utak költséges fenntartásához, a vízi-közlekedés sokkal nagyobb, sőt egyenesen életfontosságú szerepet játszott. A vízi közlekedés olcsóbb volt, mert minden ut nyitva állt és gyorsabb, mert legalább bizonyos fokig a szél természeti erejét, vagy a víz áramlatait kihasználhatták. All ez ugyanugy a belső-, mint a tengerhajózásra. Nem hiába keletkeztek az első nagy birodalmak, illetve államalakulatok a nagy folyamok és folyórendszerek mellett: Sumeria, Babylon és Assuria az Eufrates és a Tigris s ezek kiterjedt csatorna rendszere körül; Kína a Sárga folyó, később pedig a Jangcsekiang mentén s Kína egyesítésének művét lényegében a Császár-csatorna kiépítése szorgalmazta; Egyiptom a Nilus és deltája környékén; a nagy indiai államalakulatok, különösen a Gupta- és Csalukja-dinasztia a Ganges és a Brahmaputra körül, a hellén-saki birodalom az öt folyam táján. A nagy folyamok és csator-

nák e felettebb közlekedést alakító, fejlesztő ereje még tovább, egész a nyugati gazdálkodásig nyomon kísérhető. Középeurópánál például sokkal előbb kiépítették Franciaország, Anglia és Hollandia víziutait nagyszabású hálózatát s így már a modern közlekedés fejlődése előtt népeiket gazdaságilag erősebben összefogták s ezáltal politikailag is szorosabban egyesítették. Olyan siker ez, amit például Német- vagy Olaszország csak a vasutakkal érhetett el.

Még a folyamoknál is erősebben fejlesztették a nagy tengerek a közlekedést, mert ezeken még a belső víziutak utolsó közlekedési akadályai is eltűntek. A kifinomodott evezési technika alkalmazásával a római kereskedőknek sikerült naponta átlag 100-150 km.-t elérni. Magasabb eredményt csak a kezdődő új-kor ért el a navigáció és vitorlatechnika fejlődésével; a legmagasabb teljesítmény akkoriban napi 300 km. s ez így maradt a gőzhajó bevezetéséig. (1819). Ezután is a tengerhajózás még sokáig a befagyás, a téli hónapokon keresztül, a közlekedést megbénítja. Előfordult, hogy a New-Yorkból Londonba vagy Liverpoolba tartó áru szállítása csak pár hetet igényelt, az ország belsejébe, például Manchesterbe továbbítása pedig pár hónapig megrekedt a tél miatt. A téli szállítás nehézségei ugyanugy akadályozták az ókorban és a középkorban a közlekedést, mint az éjjeli szállítás, úgy hogy a napi teljesítmény gyakran tényleg csak a világos napra vonatkozik, míg a mai átlag teljesítmény a teljes 24 óras napra érvényes. Ha mindezeket a mozzanatokat mérlegeljük kiderül, hogy az antik római világgazdasági tér, közlekedése legfejlettebb idején, kb. negyven-hatvan nap alatt volt átjárható: Hercules oszlopaiktól a Partusok birodalmának határáig, a Rajna torkolatától a Afrikai sivatag kezdetéig. Ez szinte pontosan annyi idő, amennyi alatt ma az egész modern világgazdasági tér

áthatható, ha csak az áruforgalom normális eszközeit vesszük tekintetbe s a közlekedéstől távol eső, gazdaságilag jelentéktelen területeket figyelmen kívül hagyjuk. Számbelileg kifejezve az antik és a modern világgazdaság között az arány: egy a tízhez, vagyis a világ ma a régihez képest a tizedrészére zsugorodott. Ha azonban még számításba vesszük a gyors, rendkívüli eszközöket, különösen a legujabbkori légiforgalmat s a még gyorsabb közlő eszközöket: a dróttal ellátott vagy drótnélküli távirást, távbeszélést és távolbalátást, úgy a földi tér összezsugorodását még nagyobbra kell tenni; mindenesetre itt már lemérhetetlen és felmérhetetlen elemekhez jutunk, amelyek teljességgel megváltoztatják a képet és mindenféle egybevetési lehetőséget kizárnak. A római világgazdaság mindenkép' zártabb és önmagában nyugvóbb gazdaság- és műveltségkör volt, olyan terület, amit az antik ember gazdaságilag és technikailag még elérni és uralni tudott. Ami azon túl volt, merész kalandot és az ismeretlenben való bolyongást jelentett. Egy indiai ut oda-vissza egy évet igényelt s ezt is csak a monsun szelek felfedezése után: elutaztak a koratavaszi monszonnal és csak az őszi monszonnal tértek vissza. Ezelőtt az indiai ut, a partvonulatok mentén, még tovább tartott! A középkorban is változatlan a helyzet a távoli gazdasági terekkel szemben, sőt még rosszabbodott, mert az antik közlekedési teljesítményekkel szemben a középkori hasonló teljesítmények estek. Ennek következtében a középkori világgazdaság is hajlamos a kisebb gazdasági-művelődési, egymással lazább összeköttetésben álló körökre való szétesésre, mint egykor a római világgazdaságon belül. A távoli művelődés-körök még nagyobb, sőt elérhetetlen meszeségekre kerültek. A távolkelettel való összeköttetés teljesen megszakadt, míg a mongolok a tulsó oldalról helyre nem állították. Az akko-

ri idők legnagyobb közlekedési teljesítményét szintén a mongolok állították fel birodalmi postájukkal, amely ugyanugy, mint a perzsa birodalmi posta az ókorban, csupán híreket közvetített, de árut nem szállított. Mindenesetre ezen az Európa és Távolkelet közti, akkoriiban a hírszolgálat számára leggyorsabb uton, négy-öt hónapig tartott az érintkezés. Összehasonlításként felhozhatjuk talán a repülőgépet, amely ezt az összeköttetést tizenkét nap alatt bonyolítja le, remélik azonban, hogy rövidesen hat napra redukálják. Ebben a vonatkozásban is a földfelület összezsugorodásának az előbbihez hasonló mértéke jut kifejezésre. (Szalay István)

A VILAG FAJA. A világon a fa fogyasztás majdnem olyan nagy, mint a szénéé. Emellett alig a felét használják tüzelésre, mert a legtöbb fát az ipar fogyasztja, építésnél, celuloze és papír gyártásnál, asztalos munkában, bányafában, vasúti talpfaként és a hajóépítésben. Ezt a hatalmas fogyasztást két, földkörül húzóó erdőövezet fedezi, az északi, a mérsékelt övezettől a sarki zónáig, Észak- és Közép-Európában, Szibériában és Észak-Amerikában (Kanada), majdnem kizárólag fenyőfélékből s egy déli övezet a trópusokon, szinte az Egyenlítő mentén, Délamerika középső részén, Nyugat-Közép-Afrikában és az Indiai-óceán körüli területeken, lombos és kemény fából.

A világ valamennyi erdeinek nagyságát 30 millió négyszögkmre becsülik, ami kb. a földfelület ötöde. Ennek egyharmada lombos, kétharmada fenyő erdő. A súlypont az utóbbira esik úgy terjedelmét, mint felhasználását illetőleg. Ennek a roppant erdőségnek az értékesítése vagyis a tulajdonképpeni fa-gazdálkodás, csak részben szervezett. A civilizáción kívüli, főleg magas északi erdőségek még vadon nőnek s gazdaságilag kiaknázatlanok. Ott viszont, ahol a technikai civilizáció

már elérte az erdőket, a rablógazdálkodás veszélye fenyeget, mint pl. Északamerikában. A kiaknázatlanság és a rablógazdálkodás két véglete között a helyes erdőgazdálkodás formáit az északi államokban (svéd, norvég és Finnországban) találták meg. Ezek számára u. i. az erdő a legértékesebb nemzeti kincs, nem pedig gyarmati-kizsákmányolási lehetőség, mint Észak-amerikában és a cári Szibériában. Amerikában bizony ez a rablógazdálkodó magatartás nemzeti veszedelemmé nőtt. A fa irtása Keleten és Északkeleten megkezdődött már a bevándorlással s könyörtelenül folytatódott Dél és Nyugat benépesedésével. Ami erdő ezután a korszak után még maradt, kizárólag a nagy fakitermelő konszernek birtokába került (Southern pine Association és a Coast Lumbermen Association.) Ezek a magángazdálkodásra beállított konszernek nem törődtek a kivágott erdők további fásításával, hanem csak a kiaknázással. Már pedig ez a módszer csak a haszonnal számol, nem pedig azzal, hogy az újabb terméshez évtizedek szükségesek. Az oktalan erdőirtások következtében szárazságok, árvizek és homokviharok veszedelmei lepték el Amerikát, míg az állam közbelépett s egy északról délfelé húzódó erdőövegetet jelölt ki a nyugati részen. Kanada óvatosabban járt el, hasonlóképp a kelet-európai és balti államok.

A föld legnagyobb erdőtulajdonosa az angol világbirodalom, főleg trópusi erdőkben, melyeknek a termése különösen alkalmas a hajóépítésre. (A birmai teak-fa pl.) A legfontosabb fenyőfélék szállítója Kanada, amely lassan kiszorította az angol piacról a skandináv fát. Amerika fakészlete, ellenére a rablógazdálkodásnak, még mindig elegendő önmaga és Délamerika ellátására s ezért fontos tényező az európai versennyel szemben. Franciaországnak is sok a trópusi erdeje tengeren túli gyarmatain s ezért fenyőféléket Kanadából és

Skandináviából exportál. Hasonlóképp Belgium (Kongó) és Németalföld. Oroszország szintén óriási erdőségekkel rendelkezik, jóval többel, mint amennyit maga felhasznál. Keletáziában Japán területének 60%-a erdőség. Középeurópában Németországnak, jölehet kiterjedtek az erdőségei, mégsem elég a sajátja, még Ausztria és a Szudeta-vidék „hazatérése” után sem. A hiányzó mennyiséget importálni kénytelen a keleti és középeurópai államokból.

A világ nagy fafogyasztását a felhozottakon kívül még az magyarázza, hogy számos anyag pótlására szolgál, valamint számos új technikai termék előállításához nyersanyagként alkalmazzák. A parafa és a fémek mellett pótlék, a műselyem és számos kémiai termék előállításában meg nyersanyag. Ezért álltak át ujabbban, főleg Kanada és a skandináv államok, a fakivitelről a celuloze gyártásra. Így lettek Kanada, Finnország és Norvégia a celuloze főkiviteli országaivá s mellettük ezen a téren csak Németország és az egykori Csehszlovákia játszottak nagyobb szerepet. A celuloze a legfontosabb félkész-árú a papír és a műselyem előállításában. (Márk Viktor)

I DÖSZERÜTLEN JEGYZETEK

(I.) Elsősorban időszerűtlen ma a művészet. Nem azért, mert senki sem beszél már róla, de mert már el is felejtették. Ki gondol ma arra, hogy mit jelent egy idegen írásmű, egy írói alkotás olvasása? S ismét nem azért, mintha nem olvasnának, de mert semmi sem idegenebb napjainktól, mint a formális elmélkedés a csupán zárójelben elfogható, mélyen rejtett tudatmezőkre kiszígelhető benyomásokról. A világ tényleges elváltozásának napjaiban mi sem lehet idegenebb, mint annak a megadásnak és behódolásnak az elemzése, amely elfogja az olvasót a művészi pillanatában az idegen individualitás varázsa és hatalma előtt, aki kita-

lált vagy kimódolt valamit, megmutatta s kikerülhetetlenül hinni kell neki. A korban, mely a meghajlás és az engedelmesség kora a művészi területe az, ahol igen jelentősnek kell annak a valakinek lennie, akinek örömmel vetjük alá magunk. Ez a vonása vezethette félre azokat, akik a művészetet a lét külön és autonom tartományának vették s annyi igyekezettel elkalauzolták a valóságtól. Holott — a legmélyebbre esett napokban látjuk — csak a valóság torzulhat el, de sohasem az értelme.

*

Az utolsó években sokat beszéltek azokról az írókról, akik azt mondták, illetve példázták, hogy az élet iszonyu. Felesleges itt nemzetközi vagy hazai író nevek, jók és legjobbak emlegetése. Valamennyinél az élet minden keserősége felhabzott s még a jóhiszeműségüket se lehetett kétségbevonni. Mégis, — csak az az író állhat az emberhez közel, aki azt mondja: öröm élni! Azt hisszük: csak az ilyen író a művész, a másik fajta pedig nem, még ha különben és általában véve jó író is.

Igen nagy írónak tartja pl. manapság minden hazai és európai intellektualitás James Joycet. Elfogadjuk. Tényleg, mándaz, amit Joyce ír, igen jelentős. Szerintünk azonban az írónak egy olyan világ, egy olyan második élet, második valóságteremtés a feladata, amelyik jobb a ténylegesnél.

Azzal az ellenvetéssel élhet valaki, hogy a mai európai élet feltételei között az író nem igen hirdetheti azt, hogy az élet szép. Elismerjük. Íróink abszolút zömétől azonban nem tanulhatunk semmit. (A talentumukat u. i., amivel rendelkeznek, semmiképp sem tanulhat-

juk el!) Holott annyit legalább tudni akarunk tőlük, hogy az élet szép, miután nem akarunk kétségbeesni s nem akarunk öngyilkosok lenni. S bármennyire érdekes is formális szempontból pl. egy Joyce, bármily éles is a szeme és raffinált a lélektani elemzése — az élet legmélyebb vágyai szempontjából közömbös, ha nem visszataszító az olyan író, aki azt mondja a sajról, hogy az a tej hullája...

*

A világ tényleg teli gyásszal, halállal, megalázással, elesettséggel. Az élet a planéták betegsége, — mondja James Jeans, angol csillagász. Jó. Elfogadjuk. De tudjuk, hogy ez a betegség — betegség és semmiesetre sem vagyunk hajlandók kérkedni vele...

A világ tényleg teli gonddal, rosszal, rettegéssel, csalódással, — de mégis győz az ember, él és harcol a természettel és mindazzal a gonosszal, ami második természetként jelentkezik. Azt az áldatlanságot, hogy az ember az élet és a természet csomó jelenségével szemben tehetetlen, a művészet erejével felséges és csodálatos alakzatokba kell bűvölni. A művészet erre a varázslatra való. A művészet hid az embernek a tökéletességről való álma és az élet tökéletlensége között.

Olvassuk Beethovent! Alig képzelhető el a világtörténelemben keserűbb Beethoven süketiségénél. A természet közönyössége Beethoven fülében összezuzott egy csontocskát s a nagy zeneteremtő megsiketült. Szellemének ereje azonban mégsem tört meg. Süketen és egyedül a világ e szerencsétlen embere mégis az élet szépségét dicsőítő muzsikát teremtett.

Beethoven mondotta: — a művész sohasem sir. Vegyük tudomásul: a művész küzd. (g.)

VILÁGSZEMLE

HÁBORU ÉS GYARMATI KÉRDÉS

A háború kezdete óta feltűnhetett a jó megfigyelőnek a hadviselés bizonyos sajátossága, amit röviden a polgári javakkal szemben tanúsított viszonylagos kiméletességnek nevezhetnénk. Míg a hadviselők eddig nem ismert kegyetlenséggel pusztítanak mindent, aminek közvetlen harcászati vagy haditechnikai a jelentősége, mint katonákat, hadigépeket, hadi-raktárakat, hadiutakat és — hajókat, addig szokatlan, szinte érthetetlen módon megkimélik mindazt, ami „békés“ polgári vagy „csak“ gazdasági célokat szolgál. Nem bombázzák a városok civil lakosságát, nem veszik célba a békés ipartelepeket, szinte érintetlenül hagyják egymás belső közlekedési eszközeit, vasutait, kikötőit, pályaudvarait, bár éppen a totálisnak nevezett háború korában alig téveszti valaki szem előtt, hogy ezeknek a látszólag békés, polgári és „belső“ jellegű tényezőknek igen fontos stratégiai és hadipolitikai szerepük van. Naivság volna azt hinni, hogy az „emberiesség“ elvont szempontjai szorítják ilyen félmunkára azokat a hadviselőket, akik blokáddal és bombákkal különben a legszörnyűbb emberpusztítást viszik véghez, ott, ahol azt szükségesnek tartják.

A német-olasz-francia fegyvernyugvás megkötésénél azután hasonló jelenséget figyelhattunk meg. A győző miután harc közben ugyyszólván érintetlenül hagyta észak Franciaország kiterjedt ipartelepeit, bányáit és a párisi vasúthálózatot, francia kézben hagyta a Földközi-tenger francia partvidékét, sőt — és ez a fegyvernyugvás legjellegzetesebb oldala — érintetlenül hagyta Franciaország egész gyarmati birodalmát, gyarmati hadseregét, gyarmati flottáját és szigorúan csak azt tartotta meg magának, ami az Angliával szemben tovább folyó (lényegében szárazföldi jellegű) háború szempontjából fontos. Megint csak naivság volna azt hinni, hogy a humanizmus vagy pacifizmus elvei készítetik a dinamikus ellenfeleket az ilyen engedékenységre. Ha ezzel, mint feltehető, sikerülne a győzőknek Angliát Franciaországtól kiszakítani és az utóbbi megmaradt erőit semlegesíteni, a siker korántsem volna kisebb, sőt jelentősen nagyobb volna, ha a legyőzött összes hozzáférhető területeit elfoglalnák és minden hozzáférhető erejét megsemmisítenék. Azt sem gondolhatjuk, hogy a legyőzött Franciaország, amely kénytelen volt afrikai és kisázsiai gyarmatainak és félgymatainak ezek megerősített határait „demilitarizálni“, képes lett volna vagy képes lenne, otthoni hadseregének veresége után, megvédeni ezeket a legyengített határokat, illetve, hogy a különben érintetlen erejű Olaszország és a még mindig hatalmas erejű Németország ne lettek volna képesek a háború kezdete előtt és óta, Líbiába annyi hadsereget és hadianyagot koncentrálni, amennyi az anyaországtól megfosztott Tunisz, Algír vagy Marokkó szárazföldi uton való meghódításához szükséges. Igaz, hogy ez elsősorban Olaszország és nem a vezetőszerepet játszó Németország érdeke lett volna és ez a szempont bizonyos szerepet játszik. Az is igaz, hogy a francia gyarmatbirodalom veszélyeztetése azzal a kockázattal járt volna, hogy a francia kormány nem kapitulál, a német hadsereg egész Franciaország megszállására kényszerül és a francia hadiflotta az angol Földközi-tengeri erőkkel egyesül. De Tunisz, Algír, Marokkó és ezek nyomán esetleg belső Afrika

meghódítása egyben az afrikai tengeri bázisok elvesztését, a Földközi-tengeri ut elzárását, Afrikának Olaszországgal való kapcsolatát jelenthették volna, ezek pedig olyan előnyök, amelyek még az Anglia ellen folyó háború szempontjából is igen nagy jelentőségűek és kétségtelenül elensúlyozzák az ezekkel járó hátrányokat.

Nem erre, nem az ellenfél gyarmatbirodalmának közvetlen elfoglalására irányul a háború. Ez nemcsak a fent mondottakból világlik ki, hanem abból is, hogy a legközelebbi lépést nem kelet felé, a keleti tenger-szorosok, Kisázsia, Szíria és Mossul felé irányítják, ami Olaszország hadbalépése óta nemcsak elképzelhető, de sok sikerrel kecsegtet, hanem az angol Szigetország ellen. Ha igaz az — aminthogy senkisésem vonhatja kétségbe — hogy a háború célja a világ nyersanyag és tőkepiacainak újrafelosztása, a gyarmatvilág és befolyásszférák átcsoportosítása, akkor ez a hadipolitika épp oly különösnek tűnik, mint az otthoni, u. n. polgárgazdasági háttér viszonylagos megkimélése. De mindkettő a valóságos helyzet mély felismerésében gyökeredzik. Ez pedig a következő megfontolásokra készíti a hadviselőket:

Ugy az angol, mint a francia gyarmatbirodalmak úgy, ahogy ma állnak, olyan szoros, szerves gazdasági egységeket alkotnak tőkés-monopolisztikus szervezetükkel, hogy ennek megbontása alapjaiban renditene meg nemcsak az anyaországokban, hanem a szóbanforgó gyarmatokban is a fennálló gazdasági és közéleti rendet. Az anyaországaiktól minden átmenet és hosszas békés átrendező munka nélkül elszakított gyarmatok, protektorátusok, dominiumok mai tőkés berendezésük fenntartása mellett képtelenek lennének megmaradni, prédájává válnának az ezeken a területeken hamu alatt izzó népi-nemzeti mozgalmaknak. Ha ez utóbbiak nem tudnák éppen és minden esetben megakadályozni a szóbanforgó területek meghódítását, igen nagy mértékben megnehezítenék azt és még nagyobb mértékben lehetetlenné tennék a kihasználást, sőt a megszálló hadseregek ellátását is. Ez a legfőbb oka annak, hogy ezeknek a területeknek otthoni-nemzeti felső rétege az ott élő fehér uralkodó polgársággal karöltve minden erejével kitart, háborúban és fegyvernyugvás alatt egyaránt, az anyaország és annak kormányzata mellett és hogy ebben a törekvésükben, legalább is a háború tartamára, a békés rendeződés lehetőségének bekövetkezéséig, együtt haladnak velük és anyaországukkal maguk a hadviselő ellenfelek is.

Amint a gyarmatvilág és a „befolyásolt” országok nem állhatnak fenn mai társadalmi alapon anyaországaik nélkül, épp úgy összeroppan az anyaországok egész mai élete, berendezkedése, ha elveszítik tengerentúli területeiket. Ebből nemcsak az következik, hogy a háború tartamára fenn kell tartani a már legyőzött anyaország (Franciaország) gyarmati birodalmát, az azt fenntartó összes technikai kapcsolatokkal és gazdaságtársadalmi viszonylatokkal, hanem épp úgy a még le nem győzött államét (Angliát) is, ha majd ez ellenséges megszállás alá kerül. Ma a legyőzött Franciaország, amely akár, mint semleges fél, akár mint segítő fél igen hasznos lehet a hadviselők részére, úgy a blokád érvénytelenítésében, mint az angliai hadszíntér támogatásában, azonnal hasznavehetetlenné válik, amint gyarmati világával való kapcsolata és monopolisztikus egysége megbomlik; holnap a megszállott brit birodalom véres, halálos fertőző sebbé és elviselhetetlen baliasztá lesz, ha gyarmatai és dominiumai,

amelyekből él, már népi alapon önállósulnak, vagyis a győző és legyőzött kezéből egyaránt kisiklanak.

Ha lehetségesnek látszik is hadászatiilag a legyőzött Franciaország egyes hozzáférhetőbb gyarmatainak és mandátumterületeinek elfoglalása, úgy a távolabb eső legfontosabb Hátsóindiai gyarmatországok elfoglalására a német-oiasz tengeri haderő épp úgy képtelen, mint ahogy nem képes és nem lehet képes a mostani háború során elfoglalni az angol birodalom egyetlen tengerentuli részét sem: Kanadát, Délafrikát, Kelet-Afrikát, Indiát, Ausztráliát. Ezzel szemben mindezek a területek még Anglia teljes legyőzése esetén is, tehát ha teljesen védtelenül maradnának kifelé és befelé, kaphatnának más, közelebbálló és erősebb gazdákat: Japánt, Amerikát.

Ezek szerint — kérdezhetjük joggal — milyen meggondolás érvényesülhet a brit szigetek meghódításában? Mi az értelme ennek a vállalkozásnak, ha Anglia gyarmatai nélküli véres roncs csupán!? Mi az egész háború célja, ha a gyarmatok mostani anyaországaik nélkül csak a forradalmak vagy kivülálló harmadik hatalmak martalékaivá válnának? A kérdésre maga Hitler kancellár nemleges feleletet ad: nem célja Anglia leigázása, nem célja az angói világbirodalom szétrombolása! De a háború eredménye — hadviselők elgondolásai szerint — mégis csak a gyarmat és félgyarmatvilág új felosztása kell, hogy legyen és az európai kontinens országai, mint ilyenek, ha bizonyos mértékben számításba jöhetnek, a győzőket mégsem elegendik ki. Ami pedig Délamerikát illeti, amelyek nagyon is alkalmasak lennének, azok felé az USA mind nagyobb erővel és eréllyel zárja el az utat. Igen, ki kell elégíteni az eddig kirekesztett országok monopolizmusának gyarmati igényeit, de ez nem a háború folyamán, nem a közvetlen hódítás eszközeivel, hanem csak közvetett uton, egy megegyezéssel-engedménnyel béke eredményeképpen és a békekötés utáni lassu átrendezéssel érhető el. Ennek az ideje azonnal elkövetkezik, amint sikerült Angliát is megszállni. Anglia és Franciaország a németek és oiaszok kezében gyarmatviláguk nélkül — semmit sem érnek. De a gyarmatok és dominiumok is pozdorjává lesznek Anglia kezében, ha iparosító bázisai, az anyaországi ipari apparátus és tőkeforrások az ellenség kezére jutnak. Ebben az állapotban a további hadakozás mindkét fél részére lehetetlenné, a megegyezéssel-engedménnyel békekötés parancsoló szükségé válik, ha nem akarják mindketten biztos és gyors felbomlásnak kitenni magukat és mindazt, amit hatalmukban tartanak.

Hogy egy ilyen megegyezéssel béke kompenzálhatja-e az érte hozott áldozatokat, hogy az hosszú időre kielégítheti-e a hadviselők vágyait és konzolidálhatja-e azok helyzetét s nem állítja-e majd így is óriási megrázkódtatások elé az elkövetkező békeévekben a volt hadviselőket, — ezek a kérdések és több hasonló kérdés: jogos kérdések, de már nem a mostani háború, hanem az eljövendő béke kérdései s ezért nem időszerű és valószínű ezekkel most ezekben az esemény és fordulatnapokban részletesebben foglalkozni. (B. Z.)

A KÖZELKELET ÉS ÁLLAMAI

A Közelkelet két természeti adottsága miatt a nagyhatalmi versengések céltáblája. Két közelkeleti muzulmán állam, Irak és Irán földjén dusan bugyog az olaj. Ez az egyik, amiért versengenek érte, a másik pedig, hogy a közelkeleti államokon vezet az út India felé. Törökország, Szíria, Arábia, Irak, Irán és Afganisztánban uralkodnia kell az angol-francia befolyásnak, különben veszélybe kerüli a brit anyaország és India összeköttetése. Legalább itt eddig ez alatt a csillagzat alatt állt ez a földrész. Ez a két szempont: az olaj és India tette a Közeikeletet a versengő imperialista törekvések ütköző frontjává.

Az első világháború előtt Angliának állandó diplomáciai és politikai mesterkedéssel kellett védenie Törökországot, Perzsiát (a mai Iránt) és Afganisztánt a cári Oroszország terjeszkedési törekvései elől. Komoly veszélyt jelentettek Anglia számára a vilmosi Németország közelkeleti szándékai is, elsősorban a berlin-bagdadi vasútvonal terve. Olaszország már az első világháború előtt is, de különösen a két világháború között husz évben elég sok gondot okozott az angoloknak Arábiában. Ebből a nemzetközi játékból a japánok sem maradnak ki egészen, akik az utóbbi években mind nagyobb érdeklődést mutatnak a Közeikelet gazdasági és kulturélete iránt. Japán szintén szeretné „támogatni“ az izlámot. Az idén, tavasszal fontos kereskedelmi tárgyalások indultak meg Japán és Egyiptom között. Irakban, Iránban és Afganisztánban mind sűrűbben fordulnak meg japán gazdasági delegátusok és diplomaták. Szóval: a Közeikelet, a legkülönbözőbb imperializmusok „élettere“. Sorsának intézésébe, Törökországot kivéve, neki magának van a legkevesebb beleszólása.

A legerősebb az angol befolyás: ez az a *statusquo*, melynek megváltoztatására a riválisok törekszenek.

*

A közelkeleti államok közül e pillanatban Törökország áll az érdeklődés középpontjában. A szultánok egykori birodalma, mely a XX. század első évtizedeiben polgári forradalmon ment keresztül, ma kétségkívül nemcsak a Közeikeletnek, hanem Délkelet Európának is leghaladóbb szellemű és legfejlesztettebb országa. Kemal Atatürk modern és aránylag felvilágosult szellemű államot épített a feudális romok helyébe. Bár a világháborúban vereséget szenvedett s az 1920. évi sévresi békeben elvesztette Arábiát, Szíriát és a tulajdonképpen török terület néhány igen fontos részét, a maga erejéből hamarosan talpra állt s az elszakított területek egy részét visszaszerezte. A török nacionalisták Kemal vezetésével megszerezték Anatólia belsejét és innen indították el a revizionista harcaikat. 1920 elején Kemal csapatai Ciliciában megverték a franciákat. Franciaország ekkor már belefáradt a háborúba és a kérdést úgy oldotta meg, hogy Szíria kivételével lemondott az elfoglalt török területekről. A francia vereség hatása alatt az olaszok is lemondtak igényeikről, csak a Dodekanézost tartották meg. Mindez még a sévresi békeszerződés aláírása előtt történt. E befejezett tények hatása alatt Törökországnak Sévresben már csak Kelet-Thráciáról és Szmírnáról kellett lemondania. A békeszerződés egyébként kimondta Törökország lefegyverzését és megszüntette gazdasági szuverénitását: ez volt tulajdonképpen Sévres legsúlyosabb eredménye. Ezt a békeszerződést

azonban csak a szultán megbizottai irták alá. Kemál seregei fellázdak a szultán és Sévres ellen. Küzdelmében Kemált a Szovjetunió is támogatta. Nagyon hosszú idő óta ez volt az első eset, hogy a két ellenség, a török és az orosz vállvetve harcolt. Kétfelől támadták meg Örményországot, melyet csakhamar el is foglaltak. Törökország visszakapta 1914 előtti örmény területeit, egy másik területtel együtt, melyet az oroszok még 1878-ban vettek el Törökországtól. Örményország másik része szovjet köztársaság lett és belépett a Szovjetunióba.

Kemál ezután teljes erejével a görögök ellen fordult és 1922 augusztusában visszafoglalta Anatóliát és Szmírnát. Később egészen rövid angol ellenállás után az antant által megszállott Isztambuli és a Boszporusz is török kézre került. 1923 július 24.-én megkötötték a lausannei békeszerződést, mely visszaadta Törökországnak a Sévresben elvett területeit, megszüntette a gazdasági gondnokságot, megadta a fegyverkezési egyenjogúságot. A nemzetközi csapatokat kivonták a Dardanellák-ból és megelégedtek azzal a török ígérettel, hogy e terület demilitarizált marad.

Ekkor megkezdődött a török köztársaság békés fejlődésének korszaka. Hamarosan helyreállt a hagyományos török-angol-francia barátság. Ezenkívül Kemál hatalmas és aktív szövetségre talált a szomszédos Szovjetunióban. Ez a szövetség nemcsak politikai, hanem gazdasági szempontból is rendkívül erősnek bizonyult. A török iparosodás valamivel későbbben indult meg, mint az orosz: nem csoda tehát, hogy orosz ipari szakemberek támogatták a török industrializmus kiépítését az ötéves tervek módszereivel. Egész sor török gyárat orosz szakemberek építettek fel és rendeztek be, orosz gépek és nyersanyagok segítségével. Ez a zavartalan barátság egészen 1939 őszéig tartott.

1938-ban Törökország számára komoly külpolitikai sikert jelelt a montreuxi konferencia, mely visszaadta Törökországnak azt a jogát, hogy a Dardanellák fölött fegyverekkel őrködhessen. Nem sokkal később Franciaország visszaadta Törökországnak az alexandrettei szandzsákot.

A már említett angol-francia, másrészt szovjet orientáción kívül Törökország — sajtósági fekvése miatt — tagja a Balkán-szövetségnek, amelyben — Bulgárián kívül — partnere minden délkelet-európai állam.

1957 júliusában létrejött egy nagyfontosságú ázsiai szövetség, az u. n. szaadabadi egyezmény, melynek értelmében Törökország, Irán, Irák és Afganisztán benemavatkozási, határsérthetlenségi, konzultációs és megnemtámadási paktumot kötött. Ez a fontos paktum egységes külpolitikai tényezővé kovácsolta a Közel-Kelet négy államát. Ha formailag nem is, de lényegében bekapcsolódott a szaadabadi rendszerbe Egyiptom is, a török-egyiptom barátsági szerződés révén. Az egész szaadabadi rendszer angol-francia orientációt jelent, különösen a múlt nyár óta, amikor Törökország Angliával és Franciaországgal megnemtámadási, majd katonai szerződést kötött. Ez az orientáció nem jelentett Törökország számára különösebb bonyodalmat mindaddig, amíg Anglia, Franciaország és a Szovjet-Unió viszonya kifogástalan volt. Amikor 1939 nyarán megkezdődtek az angol-francia-szovjet-orosz szövetségi tárgyalások, úgy látszott, hogy a szaadabadi államok, Egyiptom, Szovjet-

Unió, Lengyelország, Anglia és Franciaország félelmesen erős egységfrontja épül majd ki minden agressziós törekvéssel szemben. Az angol-francia-orosz tárgyalások azonban háromnapos huzavona után meghiúsultak, aminek váratlan eredménye az orosz-német megnehtámadási egyezmény lett. Törökország, mely már úgy érezte, hogy végre belekerült egy egészen hatalmas arányú és minden irányban megnyugtató biztonsági rendszerbe, ehelyett egyik napról két malomközé jutott. Helyzete ma, mikor már a francia-angol szövetség is felbomlott, bizonytalanabb és válságosabb, mint valaha. Ugyanez áll a másik három szaadabadi államra is. Ebben a helyzetben, amit csak súlyosított Franciaország kapitulációja, illetve a volt Weygand-hadsereg bomlása, Törökország lázasan építi erődövezeteit. A már régebben kiépített erzerumi erődövön kívül a koratavasz óta épül a nyugati védőöv, angol-francia felügyelet alatt. Ez az új védőöv a bolgár-török-görög határ érintkezési pontjától a bolgár határ mentén a Fekete-tengerig már csaknem teljesen kiépült. Most folyik a második vonal építése a hármashatárponttól a görög határ mentén az Égei-tengerig. A volt nyugati szövetségesek gazdasági támogatást is adtak Törökországnak. A tavasszal kötött angol-török gazdasági szerződés értelmében Törökország Angliától huszonötmillió font értékű hadianyagot kap, ezenkívül tizenötmillió font kölcsönt és három és félmillió font külön kölcsönt az angol-török kliring szabályozására. Anglia ezenfelül kötelezte magát, hogy a háború egész tartama alatt, de mindenesetre 1943-ig, évi kétmillió font értékű déligyümölcsöt és dohányt vásárol Törökországtól. Minderre természetesen még a Földközi-tengeri háború előtt...

*

A Közelkelet másik legfontosabb állama *Irak*. Irak moszuli kerületében van a világ egyik legjelentősebb olajmezője. Iraknak nincs szüksége sok olajra, annál nagyobb szüksége van Irakra és az iraki olajra néhány nyugati nagyhatalomnak. Ezért Irakról évről-évre több szó esik a világpolitikában.

Irak 1932-ig brit protektorátus alatt állott, azóta azonban önálló királyság, néhány angol flottabázissal. Az angol-indiai repülőjárat Irakon át vezet: Nagybritannia tehát már csak ezért sem engedheti, hogy más nagyhatalmak tulságosan érdeklődő pillantásokat vessenek Bagdad felé. Az iraki olajat csőrendszer (*pipeline*) szállítja a Földközi-tenger felé. A cső az Enfratesz mellett fekvő Haditha városnál ketté ágazik: egyik ága a palesztinai Haifába szállítja az olajat az angoloknak, másik ága Szíriába, a franciáknak.

Szíria francia protektorátus, egy része azonban, a *libanoni köztársaság* névleg független.

Arábia politikai helyzetének alaposabb ismertetése végtelenül bonyolult feladat lenne. Ez az a terület, ahol a világháború alatt Lawrence ezredes oly zseniálisan dolgozott Törökország ellen. A világháború befejezése után a hedzsaszi királyság volt a legfontosabb arab állam. Nagybritannia terve az volt, hogy Hedzsasz királya angol védnökség alatt egész Arábia fölött uralkodjék. E tervet azonban meghiúsította Ibn Szaud, Nedzsd fejedelme, a mohamedánok vahabita szektájának feje. Ibn Szaud egymásután igazta le a kisebb arab fejedelemségeket, végül 1925-ben Hedzsaszt is elfoglalta. Birodalmát ma *Szaudi Arábiának*

hivják. Ebben az országban is erősen érvényesül az angol befolyás. Meg kell említeni még három kisebb arab államot: az Aden közelében levő *Jemen* és *Hadramaut*, valamint a Perzsa-öböl kijáratánál fekvő *Oman* államocskát. A két utóbbi angol védnökség alatt áll. *Jemen* viszont inkább az olasz érdekszférába tartozik.

A Közelkelet igen fontos állama *Irán* (azelőtt Perzsia). A világháború után ez az ország is átment a maga polgári forradalmán, mely a népi származásu *Pahlavi* saht emelte a császári trónra. Irán már Indiával határos, ezért Anglia számára, ha lehet, még egy fokkal fontosabb, mint Irak. Jelentékenyek az olajmezői is. A szusztari olajvidékről csőrendszer viszi a Perzsa-öbölbe az *Anglo-Persian Oil Company* olaját. Másik fontos olajvidéke az iraki határ közelében fekszik. Az első világháború előtt Perzsiáért élénk vetélkedés folyt Anglia és az India felé kívánczó cári Oroszország között. Az orosz forradalom kitörése óta az angol befolyás ugyszólván kikezdhetetlen. A keleti szomszédságában fekvő *Afganisztán* királyságban viszont egyszer már felülkerekedett a szovjetorosz befolyás. Ez Amanullah király idejében volt. Ő volt az afgán polgári forradalom elindítója, amennyiben Afganisztánban polgárságról egyáltalában beszélni lehet. Korszerű „felvilágosodott abszolutizmusra” törekedett. Vesztére oroszbarát volt a külpolitikája. Az angol befolyás erősebb volt: a konzervatív törzsfőnökök felláztak Amanullah elien, aki kénytelen volt Európába menekülni. Bukása után öccse, Inajatullah lépett trónjára és pontosan egy napig uralkodott. A mai afgán uralkodó, Nadir király helyreállította Afganisztánban a régi rendet és teljesen angol külpolitikát folytat.

Bajos volna jóslatokba bocsátkozni a közelkeleti népek sorsával kapcsolatban. Mindenesetre, a világtörténelem napirendjére kerültek...

(—t. y.)

SZEMLE, BIRÁLATOK

AZ ÚJ AMERIKAI SZOCIOLÓGIA

1.

Nem könnyű feleletet adni arra a kérdésre, hogy mikor kezdődik az új amerikai szociológia. A társadalom s a társas élet nyilvánulásainak történetében és fejlődésében nincsenek határozott kezdőpontok, legföljebb csak a régi és új találkozásának korszakai, mikor az új fordulat jelei egyre nyilvánvalóbbá válnak. Mikor is kezdődik például az európai *Ujkor* — az olasz reneszánszsal, a francia vagy az ipari forradalommal? Mikor kezdődnek ezek a történelmi időszakok? Nincs igaza *Huizingának*; a történelem ismerőjének, hogy a társadalmi történés határvonalai egymásba fojtnak vagy legalább is nagyon cikk-cakkosak?

Az új amerikai szociológiát sem választja el a régitől világos és félreismerhetetlen határvonal. *Giddings* például még az öregebb nemzedékhez tartozik, de csoportelmélete már határozottan új és modern; *Albion Small* is, régi és elavult módra, még a német történelmi iskolából származtatja az amerikai társadalomtudományt, de a társas folyamatokról szóló tana már egészen új-amerikai. Mégis azt hisszük, van egy időpont,

ahonnan nyugodtan számíthatjuk ennek az újabb, sok tekintetben tipikusan amerikai szociológiának a kezdetét: Charles Horton Cooley 1894-ben megjelent doktori értekezése ez a dátum, mert e műben már jellegzetesen nyilatkozik az amerikai szociológus sajátos pillantása, valóságkutatásának iránya és érződik empirikus érdeklődésének friss lehelete.

A Cooleyval jelentkező új szempontok jelentősége abból is nyilvánvaló, hogy ő az, aki megtöri Spencer szellemi egyeduralmát Amerikában. Az a kritika azonban, amit a viktoriánus Anglia e nagy rendszerezőjéről ír, hogy t. i. Spencer megismerései „nem annyira a szociális megfigyelésen alapulnak, hanem inkább fizikai-biológiai összefoglalások kiterjesztései a társas valóságra“, nem csupán Spencerre vonatkozó negatív értéktétele, hanem meghatározása annak is, mit tart Cooley helyes szociológiai nézőpontnak. Nos — a *szociális megfigyelés* valóban nem mindennapi képessége e gondolkodónál! oly nagy mértékben jelentkezik, hogy hatásként egész kiterjedt *Cooley-iskoláról* beszélhetünk az Egyesült-Államok társadalomkutatói között — egyben mégis oly utánozhatatlanul egyszerű és egyéni módon, hogy a számos tanítvány közül senki sem éri el a mester szociológiai pillantásának szinte művészien formáló erejét.

2.

Mi ennek a képességnek és hatásnak a nyitja? Mindenekelőtt valami egészen sajátos — éppen nem professzoros közvetlenség: — Cooley a társas élet mélyen rejtett összefüggéseit tárja fel és szinte játszi könnyedséggel tud beszélni róluk.

1894-ben Európában még az „organicisztikus“ szociológia grasszál s az élő test felépítéséből és életnyilvánulásaiból vett gyámoltalan hasonlatokkal igyekszik magyarázni a társadalom alkatát és funkcióit. Durkheim még első lépéseit teszi a társadalmi tényvilág fogalmi meghatározása felé. Ahogy Cooley már ekkor a *szállítás történetéről* — jól jegyezzük meg: a szállítás és nem a „gondolat“ vagy az „erkölcsi parancs“ vagy az „idealizmus“, hanem a *tárgyak, személyek és hírek szállításának* történetéről értekezik, ahogy ebből a tényből, mely a legtöbb európai gondolkodó számára még ma is egészen jelentéktelen jelenség, a társas élet lényeges törvényszerűségeit olvassa ki — ez a minden póz nélküli és mégis igen mélyen járó empirizmus sajátos amerikai teljesítmény, melynek egyetemes szociológiai értéke sem mindennapi.

Avval az idővel kezdi Cooley, mely még a teherhordó állatot sem ismerte, csak a terhet hordó rabszolgát; mikor még például kengvelfutók vitték — a gyakori leváltás segítségével bámulatos gyorsasággal — a hírt és a mexikói öböl friss halát a mexikói császár asztalára... Az értekezés ezután azt a folyamatot írja le, mint válik a tárgyak, emberek és hírek e szállítására, mint a katonai-politikai, gazdasági és kulturális szervezkedés, általában az *intézményesülés* legfontosabb eszköze egyre jobban központilag irányított tevékenységgé. Az utak, írja Cooley, először katonai utak s mint a katonai felszerelés objektumai állanak központi irányítás alatt. Egyben politikai célokat is szolgálnak: rajtuk vonul a központi hatalom képviselője diszes kíséretével politikai látogatásra s rajtuk szállítják az adót a központi hatalom fővárosa felé. Amikor aztán a társadalom, a munkamegosztás segítségével számtalan kis szolgálat és teljesítmény cseréjének színhelyévé válik, az utak gazdasági jelentősége

lép előtérbe. A katonai-politikai út így az árucseré utjává válik... Am az út mindig, a katonai-politikai szempontok uralma idején is egyben hirszoigálati út: katonai-politikai parancsok közlésének útja, lehetősége — a „kommunikáció“, a közléssel és lelki közzeledéssel való közösségvéválás alapfeltétele... Bármily célokat is szolgáljon, az út s a rajta közlekedő szállítás eszközü mindenkör egyik leghatásosabb előmozdítója a társadalmi egységesülésnek...

Nem új és amerikai már a téma is? Nem jellemző a gondolkodóra és a szellemi környezetre, amelyben él és működik, hogy nem a megismerés vagy a logika, a végtelen vagy az istenség, a jog vagy az etikai parancs doktori értekezésének tárgya, hanem „a dolgok viszonya a térhez“ vagy „a föld felszínének természettől adott alkalmassága a közlekedésre“ — különösen pedig annak a „communication“-nak az eszköze, amiben az amerikai társadalomtudomány — épp Cooley óta — a társadalmasulás alapfeltételét látja.

3.

Ennek az új amerikai társadalomtudománynak egyik legjellemzőbb sajátossága, hogy nem sok reverenciát mutat az európai szociológia ismeretelméleti vizsgálódásaival szemben.

Amíg a német szociológusok, akik többé-kevésbé mindnyájan Kant tanítványai, vaskos köteteket szentelnek a társadalomtudomány ismeretelméleti problémáinak s gyakran nem is jutnak a szociológiai „Erkenntnisstheorie“ kezdetein túl; míg a Durkheim nyomdokain járó francia szociológia is tulságos nagy helyet szentel azoknak az elmékedéseknek, melyek a társadalmi tényvilág — a „fait social“ — mibenlétét és megismerésének lehetőségeit igyeksen tisztázni s még az erősen reális érzésű angol gondolkodók is, különösen mostanában, a hagyományosan angol tudomány: a gazdaságtan területén is feltűnően sokat foglalkoznak az „epistemology“ kérdéseivel, az új-világ gondolkodóit és szociológusait friss valóságérzékük visszatartja e parttalan tengeren való hanykódástól. A különben kiváló és eszmegazdag Charles Elwood könyve a szociológia módszeréről kis és jelentéktelen munka (nem is ismerünk még módszertant amerikai szociológus tollából) és Cooley se sokat törődik vele, hogy például a természet- s a társadalomtudományok (spatial social science) közötti megkülönböztetése nem igen jöhet a spinózista-karteziánus-kanti európai ismeretelmélet nyomába...

Egyáltalán nem szeretik ezek az amerikaiak a hosszú bevezetőket és magyarázkodásokat, hanem rögtön a teljében, rögtön in medias res kezdik a témát s az európai tudományos stílus ólomsulya nélküli érnek mélyre, láttatnak lényeges összefüggéseket s tudják, ami a legfontosabb, befolyásolni a politikai vagyis a társadalomformáló cselekvést.

4.

Tartsunk most rövid szemlét alapelveikről — azokról a megismerésekről, melyek az amerikai társadalomtudományi műveltség alapvető elemei és alakító tényezői, amelyek ismerete nélkül tehát nem alkothatunk fogalmat e szellemi irány mibenlétéről. Hogy csak a legfontosabbakat említsük:

J. Dewey lélektani alapvetésű társadalom- és neveléscselelete azt hangsúlyozza mindenekeelőtt, hogy az emberi magatartás ösztönalapja

nagy mértékben befolyásolható s hogy ezért az a nevelési módszer, mely a valóság tényeit s a társas együttélés ideáljait (things and community!) összhangbahozottan igyekszik eljuttatni a gyermek s az ifju szívéhez és elméjéhez, feltétlenül jelentős eredményekre tarthat számot.

Ch. H. Cooley szerint a társascsoportok, melyeknek tagjai vagyunk, döntenek értékítéleteink és ideáljaink, életformáink és vonzódásaink, szeretetünk és gyűlöletünk tárgya és iránya felett. Emberi „természetünk“ társadalmi eredetű. S a család kötelekében alakuló és fejlődő magatartási formák: a lojalitás, a törvénytisztelet és szabadságszeretet azok a tulajdonságok, amelyek nélkül egészséges társadalmi élet nem képzelhető.

Ellwood a „szabadság“ sokat vitatott fogalmának ad nagyon időszerű tartalmat, mikor megállaapítja, hogy a természet és társadalom erői felett való észszerű ellenőrzés jelenti az emberi szabadságot. Nem lehet ezért más valóban emberséges és ideális cél, mint a körülöttünk levő természeti és társadalmi valóság minél teljesebb és minél megfelelőbb ismerete, épp hogy tényleges tudás birtokában oldhassuk meg problémáinkat.

W. Gr. Sumner néprajzi kutatásai nyomán hangsúlyozza a tapasztalatokon nyugvó alkalmazkodás alakító erejét s megállapítja, hogy a társadalmi fejlődés minden fokán alapvetően fontos szerepet játszanak azok a szokások és előírások, melyek az élet fenntartását közvetlen lehetővé tevő tárgyi javak termelését irányítják. Ezek az ételszabályok, melyeket Sumner *selfmaintanance mores*: közvetlen létfenntartó szokásoknak nevez, szabják meg a közösségi élet stílusát.

J. H. Robinson — a *New History* szerzője — a tudomány humanizáló hatását emeli ki, hangsúlyozva, hogy nem a megállapodott és mozdulatlan tudás és magatartás a cél, hanem a folyton alakuló valósághoz igazodó szüntelen, soha el nem fáradó alkalmazkodás: a *read justment*. Robinson „Uj története“ egyébként a legelső kőkorszakbeli emberi nyomokkal kezdi történelmünk ó-korát, messze a Krisztus születése előtti időktől az első alkalmazott ipari feltalásokig számítja a középkort, és innen az ujkort, melynek még csupán a kezdetén járunk.

W. J. Thomas fejti ki talán a leghatározottabban, hogy *kultura* egyszerűen azt a nemzedékről-nemzedékre szálló és egyre hatékonyabb emberi képességet jelenti, mely az adott valóságot — a dolgok és emberek „természetét“ — formálni és alakítani képes.

Mac Iver, aki talán a legpregnansabb társadalomtudományi gondolkodó az angolszász Amerikában, abban látja minden politikai fordulat lényegét, hogy új megjelenési formát ad a problémának, „mely örök, mint a társadalom“: annak, miként hasonulnak a politikai-államjogi formák a civilizáció fokához, mely túlhaladt politikai és jogi keretein.

Végül — last but not least — Thorsten Veblen két lélekalkat: az üzér-hasznothajhászó és az alakításra-alkotásra vágyó ember örök ellentétéből vezeti le a késői tőkés társadalom benső ellentéteit. Gondolkodó és kutató pillantásának legkiválóbb örökösei közül Ch. A. Beard, a Columbia államjogásza, az amerikai alkotmányt, a híres Constitution-t, úgy tárgyalja, mint az akkori gazdálkodó csoportok egymással való harcának és lehető harmoniájának eredményét; míg Wesley Mitchel az alakuló társadalom legfőbb szerkezeti elvét az egymásrautaltság — az in-

terdependence — állapotában véli feitalátni.

Ez alapelvekről nincs — miként Európában — folytonos vita: egy ifjus a tényleges felismerés erejében bíró szellemi közösség őrzi és alakítja őket.

5.

A „tudományos szociológus“, kiróí Ellwood azt a büszke megállapítást teszi, hogy nincs senki, aki nálánál fontosabb munkát végezne a mi világunkban, Amerikában fontos megismerésekhez és értékitéletekhez jutott. S valami egészen nagyszabásu — az első uttörőkéhez hasonló — magabizás és lelkesülés tölti el ez ismeretek és értékitéletek birtokában.

Nemcsak Henry Wallace, aki amellet, hogy Rooseveltt földművelésügyi minisztere, dilettáns szociológus is, írja *Uj határok* című könyvében, hogy ha nincs is már, mint egykor, szabad föld a vadnyugati szűz területeken, fellelhetjük az új világot önmagunkban: a kölcsönös segítség s a humánus szolgálat akaratában... Az egész amerikai társadalomtudományban nincs kedveltebb téma ma, mint a jövő: a társadalmi fejlődés iránya és célja. S nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy itt, e jövőt kereső pillantásban sem valami európai eredetű pesszimizmus az uralkodó. Akár Mac Iver beszél az egyre fokozódó, egyre nagyobb közösségi életről, akár Ellwood rajzolja meg az angolszász hűvös lelkesülés szavai-val a jövő szabad emberét, akár Todd, a *Szociális haladás elméletei* című mű szerzője hirdeti, hogy a jövőt az igazság és az elképzelések egyre nagyobb koncepciója fogja jellemezni — ifju, erős és mélyseges hit árad soraikból: a szellemi munka eredményébe vetett hit, a tudomány erejével megoldható feladatok tudata, a csendes és megingathatatlanul biztos magabizás.

Am, kérdezhetné valaki, nem csupán az „örök prosperity“ különleges, tudományos köntösbe öltöztetett válfajáról van-e itt szó? És ha már nem, folytathatná e kétségeskedő, ha már tényleg úgy is van, hogy ez a derülátás a hétköznapiak kis akadályain és gyűlölködéseinek általlató nagy és összefoglaló pillantás eredménye, ha ezek a társadalomkutató írók épp azért bizakodók, mert jobban ismerik az emberi lélek igazi alapjait és valóóságos motívumait, mint a könnyű és olcsó Schwarzmaierei európai bajnokai, nemcsak azért tudnak-e így hinni és lelkesülni, mert még nem ismerték fel boldog világukban az osztályharcot?

Megnyugtathatjuk a kérdezőt: tisztán és józanul látják ezek az amerikai szociológusok a veszélyt is.

Thorsten Veblen már nem törölhető ki az amerikai közvélemény tudatából. Itt is tudnak, nyílt valóságátással tudnak kulturánk mai állapotának súlyos sebééről: arról a *disparitás*-ról, hogy jogi és kulturális fejlődésünk messzire maradt a technikai mögött; s hogy ezért a fenyegető veszély elkerülésére még idejében meg kell teremteni a harmóniát: a technikai fejlettség nivójára emelt jogrendszer és összefoglaló gondolkodást. Már Cooley is hangsúlyozza egyik utolsó előadásában, hogy az amerikai termelés felét a népesség alig egytizede fogyasztja-herdálja el; hogy tehát a népesség másik kilencetizede kénytelen a megmaradottal beérni. És egyenesen Vebleni stílusban állapítja meg, hogy ez a kiáltó egyenetlenség és igazságtalanság „felelős a jelenlegi rendszer minden bűnéért és elfajulásáért, a részek és prostituáltak hárdáért, a gyermekmunkáért s a politikai korrupcióért.“ Az a *Szociológiai*

Bevezető is, amelyet Cooley, két tanítványa, főleg mesterük eszméinek felhasználásával írt, hosszú oldalakon át foglalkozik az osztályharc problémáival. Emlékeztet rá, hogy 1926-ban, mikor a technikai tulfejltség miatt beálló strukturális munkanélküliség teljes súlyával nehezedett az Egyesült Államok társadalmára s több, mint 8 millió volt a munkanélküliek száma, Newyork, Virginia és Massachusetts törvényhozóinak nem volt fontosabb dolguk, mint egy törvényjavaslat benyújtása a gyermekmunka meghosszabbításáról... és egész sorát hozza a hasonló példákniak.

RADNÓTI MIKLÓS ÚJ KÖNYVEI

(*Ikrek hava és Válogatott versek*)

Mindezekből az adatokból, amelyeket a pesti fiatal (illetve: érettfiatal, már a második világháború nemzedékéhez tartozó) költő két legújabb könyvecskéjének címlapján olvashatunk, talán legfontosabb az utolsó, az évszám: 1940. Nyilván nem az ismeretlen kiadó, (*Almanach*-kiadás), hanem az ismert költő tartotta fontosnak ezt oly szokatlanul, szinte feltűnő módon könyveire nyomtatni. A dolog azért is feltűnő, mert a kérdéses írásművek látszólag minden egyébről, a költő szubjektív belső világáról, a természet örök titkairól és sok-sok jelentéktejének látszó apróságról többet mondanak, mint arról a korról, amelyben születtek. Az évszám azonban — és ha még hozzágondoljuk az író eddigi szereplését, éppen arra látszik figyelmeztetni, ami a könyvecskében, e különös hangulatu versekben, ebben a megrendítő gyermekkori naplóban, ki nem mondottan, elfojtottan él, amit a költő nem *tudott* vagy nem *akart* nyilvánvalóvá tenni.

Fontos volna tudni, vajjon inkább nem *tudott* vagy inkább nem *akart*. A könyvekből kihagyott vagy azokban eltompított részletek, sorok, versek — ha vannak ilyenek — bizonyára nemcsak a kor és korszak megértéséhez nyitnának könnyebben járható utakat, hanem a költőnek is más, maibb, tisztább, hozzáférhetőbb arculatát mutatnák. Az a bizonytalan föltevésünk, hogy a költő sok mindent azért nem írt meg vagy azért nem közöl, mert külső okok akadályozták, az olvasás folyamán mindinkább háttérbe szorul és helyet enged annak a biztos megérzésnek, hogy a költő belsőleg indítatva, „felsőbb“ alkotási érdekből, tehát akarva írta és adta könyveit ilyeneknek, amilyenek. Éppen ezt akarta adni, ezt a valakit, aki nem akar tudni, nem akar hallani, nem akar beszélni. Hogy ez kevésbé áll a verskötet elején sorakozó tizévelőtti versekre, amelyek az ösztönös ifjui életöröm ébredése monológyszerű egyvonalúsággal zárja el a másik hangot, a világ fájdalmas válaszát, annál tisztábban érezhető a későbbi évek termékeiben, így az *Ikrek havában* is. Ha az 1930-31-ben írt versek címeiben a „napszemü reggel“, „pásztorok, nyájak“, „este, asszony“, „tavaszi szeretők“, „zaj estefelé“, stb. egyszerű jelzői az egyszerű tartalomnak, ugy a későbbi években oly konok egyhangúsággal libasorban haladó „esték“, „délutánok“, „alkonyok“. „Hajnal“, „Április“, „Détől estig“, majd egy-egyetlen „Háborús napló“ után: „Alvás előtt“, „Parton“, „Decemberi reggel“, stb., stb. — *álnevekként* hatnak, amelyek nem felmutatják, hanem eltakarják azt, amiről szó van. Hát hiszen ez talán nem éppen igaz, mert az író elég őszintén és eléggé szeretettel, tehát komolyan azt akarja mondani, amit mond:

egyedülvaló életének, élete belső rezdüléseinek ezeket a külső képeit rögzíti és ezen az uton is nem kis dolgot ér meg és kelt életre: a tájképnek és idillnek egészen új belső térképét adja, amellyel író és olvasó a másik, emberi, társadalmi világnak sivárságában keres kompenzációt, örömet, teljességet. De jaj, az ember igazi világa mégis csak az ember, tehát nem a világ kozmikus látképe, hanem a föld társadalmi valósága, amelynek borultságát a legragyogóbb napcsillag sem képes fényvel tisztítani, amelynek pusztító viharát el nem csitítja sem a szín pompás tavasz, sem egy szerető lélek mosolygása. Ezért van hát, hogy a holdnak, mire feljön „szakálla nő“, hogy a szerelmesek vasárnapi mámorát a villamosbéli számárköhögős gyerek réme zavarja, hogy a galambok nem turbékolnak, hanem „nyögdécse’nek“, hogy a „Szerelmes versben“

...körül

leskel rád a világ
s végül hosszú késeivel megöl; virág
nem hull majd és furakodva féreg se rág
ha meghalsz...

hogy 1935-1936-ban már minden versben egy „halálraitelt járkál csak“ egy beboruló világban, miközben

féregek másznak szét a messzi réteken
és lassan szerterággják a végtelen
sort fekvő holtakat...

majd szörnyű jejenések bukkannak föl öntudatlanul:

nyitott szájjal szalad a gyilkos...

aztán, egy minden ízében megrendítően új, Freudre, a szürrealistákra és Jean Cocteaúra egyszerre emlékeztető versben az anya tér vissza halottaiból kísértetiesen, mint az *Ikrek havában* felidézett gyermekkor: a „véres szökevény“.

A tűnődő idegen, aki eddig oly konok hallgatagul sétált kertünk mélyén és a fák ilatában, a nap fényében felolvadtan, megtagadta, hogy feleljen a kérdésekre, amelyeket az emberi világ köröskörül a fülébe zuhat, most hirtelen maga kiállt fel és vajjon miért? Spanyolországért!

Már arrafelé is őszi, ahol
a szabadság zászlai hullanak,
lobogó vér fut parázs avarra
s alatta rémülten fészkel a mag;

fáradt foganni! És ha mégis:
földbevert bitó, hősi test, avagy
harci gép dulja fel meleg helyét
s meztelen várja, hogy jöjjön a fagy.

Varak és fűszálak perzselődnek.
vadul rohanó halál szele kél,
délben a füst és pernye közt vakon
röppen a fölriadt szárnyasegér.

Világíts, távol égő tartomány!
hideg van, markos sötét kavarog,
sápadt fák alatt hosszan vacognak
tegnap még simogató patakok.

*Őrizz magány, keríts be lusta ősz,
uj szégyent ró szívembe az idő,
s rágódva régi, díszes őszökön,
konokon élek, szívós téli tő.*

*A lélek egyre többet elvisel,
holtak közt hallgatag ballagok,
* Ujszülött rémek s hitek kísérnek
és a vándorlófényű csillagok.*

és szivbemarkolóan sir fel Lorca Garcíáért, akit Granadában megöltek:

*Nem menekült. Két éve megölték már Granadában.
Garcia Lorca halott! hogy senki sem mondta nekem még!
Háborúról oly gyorsan iramlík a hír, s aki költő
így tűnik el! hát nem gyászolta meg őt Európa?...*

Aztán ujjamagába száll, folytatja rejtelmes sétáját a kertek mó-
lyén, megint „November“, „Koranyár“ és a tél, amelyben „sirdogál a
kis őz“ és „suhogó téii csönd hallgat utána...“

Igy jutunk el az utolsó vershez amelyben a különös idegen, a „szí-
vós, télidő“ rövid vallomást tesz és mindent megtudunk:

*költő vagyok és senkinek se kellek,
akkor se, hogyha szóltan dűnnyögök:
— — — — *sebaj, hisz énekelnek
helyettem kandi ördögök.*

*költő vagyok, ki csak máglyára jó,
mert az igazra tanu.*

Nem, nem a naiv idillel van dolgunk, amely együgyűen nem lát em-
bertől emberig, nem a megbujt ember monológját halljuk, de azt az izzó
párbeszédet a költő és világa, a kor és költője között, amely minden igazi
költészetben örök idők óta benne zugott. Nem a tompafülű mániákust
látjuk, akit fizikai vagy társadalmi természete kívül helyez a történe-
sen, hanem valakit, aki elfordult és befogta a fülét. Ez persze nem a régeb-
bi nagy költők „attitüd“-je, nem a haragosan szétvágó Adyé, nem a ja-
jongó Kosztolányié, nem az átkot pörölyöző Attiláé sem, de még csak
nem is a vért könnyező Somlyó Zoltáné, hanem éppenséggel és egyedül
Radnótié — és a máé. Maisága és eredetisége különben — és távolról
sem véletlenül — nemcsak ebben a magatartásában nyilvánul meg, ha-
nem, mint minden igazi költőnél — a kifejezés új eszközeiben is. Új dal
új hangszereket kíván és változott hangszeren változik a dal is... A ré-
gebbi fülnek sok minden furcsán hangzik, disszonál, vagy „nem úgy lük-
tet“ ezekben a versekben, sokminden szivtelennek, prózainak, hiányos-
nak vagy feleslegesnek tűnik. De, aki már hallotta Guillaume Apollinai-
ret, Cendrarsot, Hasenclevert, Komját Aladárt, Majakovszkit és egészen
fölérezte József Attila tört-értelmű és tört-ütemű sorainak szivettépő
zenéjét, annak füle már könnyen fogadja be e nyersen-új formákat, sőt
követeli őket.

Összesítő érzésünk e könyvecskékkel szemben: aki ezeket adta ne-
künk, nem az a költő, aki utmutatón felemel és előre lök ebben a szo-
moruan-sötéten tespedő világban, de velünk együtt gyötrődő, küzködő
testvérünk, akiért akaratlanul is kinyulik a karunk és akit szeretve jö-
vőt-álmodó magunkba fogadunk. (Köves Miklós)

* A szedés gondolatjelei helyén három trochaeus olvasandó.

HÁROM UJ MAGYAR KÖNYV

1.

Veres Péter néhány elbeszélését és versét adta ki a Bólyai könyvtár. Mondanunk sem kell, hogy úgy a versek, mint az elbeszélések a parasztság körében játszódnak. Az egészen szegény parasztság körében, aminek olyan jó ismerője Veres Péter. *Gyepsoron* a címe a kis könyvnek. „A Gyepsor — mondja az író — a falu szélén van. Előtte szikes mezőség, amelyen mező helyett liba, disznó és tehénganaj van. Utóbbiak persze csak amíg megszáradnak, mert ekkor a Gyepsor lakói lesznek tüzelni. Igaz, tiltják az urak, különösen a megyeiek, mert soványodik a föld, de mit lehet tenni? A Gyepsor ősidők óta innen tüzel és a község urai, meg a legelő-birtokosság gazdái és csőszei nem merik magukra vonni az átkot, ami rájuk hullana, ha szigorúan vennék a törvényt“. Veres Péter megkapó egyszerűséggel írja le az alja parasztság napi életét. A szegénység döbbenetes napi kálváriáját az ennivalóval, a fűtőanyaggal, ide-oda dűledező házikóival, petróleummal. A gyermekek és a szülők elemészthetetlen kiszolgáltatottságát. Dühöngéseiket s kegyetlen, csak káromkodásaikban megenyhülő tehetetlenségüket. A rengeteg mocskot, ami őket körülveszi. Küzdelmüket a néhány garasért, amit naponta mégis kénytelenek előteremteni. Az anyák kiszolgáltatottságát gyermekeikkel és férjeikkel szemben. A családi élet sivárságát. Az elnyomorodás lelki következményeit. A hasonió sorsu szomszédok pletykaéhes leselkedéseit. A gazdagabb parasztok magatartását ezzel a szegénységgel szemben, akik a szó szoros értelmében bérbe veszik azok serdületlen gyermekeit. Fenytéseiket és gonoszkodásukat, amit természetes módon így úznak már évszázadok óta s amely ellen semmi apelláta nincs. Mintha csak *Móricz Zsigmond Árvácska* című regényét olvasnók. Szinte összefolynak már ezek a dolgok, nem lehet látni kezdetét és végét. Maholnap az írókat is össze lehet tévesztetni s ember legyen, aki ha el akarná mondani valamely „regényes“ parasztrajz tartalmát, bele ne kapjon a másikba. Ami azt jelenti, hogy a való igazat írják, legföljebb a hozzácsapott „költői igazságszolgáltatás“ lesz valamivel másabb, de csak azért, mert minden elbeszélést és regényt be kell valamivel fejezni. Ezeknek az írásoknak már nincsenek is szokványos hőseik, akik a végén mégis felülkerekednek és győznek valamely formában. A tragédiák és szerencsétlenségek nem kihegyezett végződés. Minden történés önmagában megváltozhatatlannak látszó vergődés. *Móricz Zsigmond* megkínzott árvácskájával még felgyújtatja egyik kínzója házát. Persze véletlenül, nem akarattal. De már ez sem igazságszolgáltatás. S mennyire nem a megkínzott szempontjából, akinek ebből semmi haszna nincs. Veres Péter ezt sem teszi. Befejezetlenül hagy mindent, mintha ítélet napig akarná így folytatni. Valóban a megoldás nem is az író dolga. Szociális kérdések ezek, aminek megoldását társadalmi körülmények szolgáltatják vagy időlegesen nem szolgáltatják. Az írónak panaszkönyv van a kezében, amibe beírja a maga tapasztalatait. Világnézet kérdése, hogy miként írja be. Az érzelmi részt a szépiróra bízzák. S mennyivel értelmesebb is így, mint Veres Péter előbbi könyvében, ahol *szociálfilozófiába* keveredett.

2.

Ortutay Gyula, a neves etnológus most jelentette meg a Fedics Mihály 85 éves szabolcsi paraszt által elmondott meséket. Ezek a mesék

vaskos kötetet tesznek a gyűjtő igen értékes előszavával. Fedics irás-tudatlan ember volt, de mesélő kedve végtelen. Aikotó tehetség, aki egyformán győzte a sajtóságos mondatszerkesztést, valamint a komplikált tanulságú mese folyamatosságát. Szegény ember létére szegény emberek dolgával is foglalkozik. Pásztorokkal, cselédekkel, papokkal, szegénylegényekkel meg „miegy mással“ — ahogy mondani szokta. A történetek alapja mindig a szegénység dolga, a megoldás mindig a csodálatos. Fedics ősi szokás szerint meséinek magvát az ember kiszolgáltatottságából meríti. Senki nincs a helyén, senki sem tehet azt, amit akar. Mindenki vágyik valamire. Ez a valami a jelen körülmények között elérhetetlen s csak csodálatos elemek közbelépésével közelíthető meg. Legyen valaki király vagy szegényember, folytonos igazságtalanságok érik, olyanok, ami némelyiknek a megnyomorodásába, másoknak az életébe kerül. Különösen az ifjuság szalad át a megpróbáltatások kinszenvedésein, részint az atyai vagy anyai hatalom, részint a tapasztalatlanság vagy gonoszság csapdái miatt. De Fedics szerint ezen busulnivaló alig van, mert a világ életakarata éppen úgy van megszerkesztve, hogy a gonosz mégis elhal az idők folyamán, a jó meg győzedelmeskedik. Ennek bizonyítására valók a pillanatnyilag elővarázsolt csodálatos elemek, amik mindig segítségére futnak a bajba került becsületesnek s a megtréfált rosszakat el is seprik. Persze Fedics sem biztosítja, hogy a való világban, időben meg is érkeznek ezek az általa előlegezett varázslatok, s hogy mindenki részeseülhet s feloldozhat általa, de a biztatást, hogy minden kérdésre idővel beérkezik a felelet, s hogy erre a fantázia birodalmában nyugodtan várni lehet, azt az emberiség továbbélése szempontjából ragyogóbbnál ragyogóbb elmejátékkal bizonygatja. Egyszerű parasztember — mintahogy Vörös Péter is nevezi magát — ül és mesél s oly nagyokat, oly bölcsesket, a művészi végtelent oly megközelítő apróságokat, egyszerűségeket kötözget csokorra, amiből az egész emberi élet diszharmonija árad csöppenként. Nem nevezi magát divatos falukutatónak, nem írja le a Gyepsor hátborzongató detektiv-regényét, ezt a végtelenül siralmas tájat, ahova sehonnan sem jön segítség, hanem felül csodálatos képzelő erőire s fausti mélységekkel lebeg a magasság s az elhanyagolt föld között. Ez az egyszerű parasztember, minden tudás és előtanulmány nélkül kisujjából rázza ki a legkiáltóbb drámai fordulatokat, humort, meghajszoltságot vagy csendes kérődzést egy darab hagymán vagy odvas árticsókán. Szerkezete és nyelve csodálatos és magabiztos. Amit ki akar fejezni, azt az alkotni tudás olyan erejével és szóvarázslatával mesterkedi körül, hogy lehetetlen mást gondolni utána, mint amit tényleg ő gondol. Tudatos, pontos a vésője. Érti és ismeri a társadalom játékszabályait s abba szenteskedve beleszöszmögi magát. Elbájolóan képmutató, mélységesen vallásos, de a hit benne sohasem dogmatikus, hanem emberi. Egy alkalommal egy papot figyeltet az erdőben, aki vasárnap kijár titokban dolgozni. Egy anyamedve figyel a papot. Mikor ez már többször fordul elő, az anyamedve elébe áll s megkérdi, hogy hát így tartja-e be a vallás parancsait? S már osztja is a csodálatos büntetést. A medve kényszeríti a papot, hogy őt megejtse. E fura dologból a medve embergyereket szül. Az anyamedve hét évig szoptatja s akkor kiviszi az erdőbe, csavarna ki egy fát tövestől s rakná koronájával a földbe. A gyerek még nem elég erős, a művelet nem sikerül. Akkor a medve elszelidült komolysággal

hazaviszi és újra hét évig szoptatja. Akkor már olyan erős a gyerek, hogy félkézzel végrehajtja a műveletet. Most elküldi a faluba, vasárnap a templom elé, kezébe adja a pap által visszahagyott fűrész, fejszét s meghagyja neki, hogy aki ezekre a szerszámokra ráismer, az lesz az ő apja. Medve Jánosnak kereszteli Fedics ezt a behemót gyereket s megindítja csodálatos erejével küzdeni az emberi gonoszság ellen és a gyenge szegénység, a kijátszottak és eltaszítottak mellett. Fedics tudatosan értékeli és méri a körülötte folyó társadalmi dolgokat, meséiben mélyen beleszíri, kettős egyéniséget játszik: a lázadó és a jobbágy két típusát. Alattomosan és ravaszul bujkál a föld urai és uri fullajtárjai között, de lángolóan fellobog s véres szavakba önti magát, ha módját ejti, hogy példázatait szerteszórhatja. Tudatosságának jellemzésül Ortutay fel- említi, hogy midőn nála bizonyos Szücs László gyengébb mesemondó iránt érdeklődött, Fedics így jellemezte amaszt és magát: „Beszél az, mesél, de hát nincs annak egy igaz szava, csupa hazugság“. Ez bizonyára azt akarta jelenteni, hogy a másik mesemondó szajkózik, másol s nincs tudatába annak, amit tesz, vagyis társadalmilag megbizhatatlan: hazug. Viszont a Fedics meséjének hivatástudata van, belső építő értéke, ha valaki hallja, jól megjegyzi magának s társadalmi keresztutaknál eligazodik általa. Így intézte el Fedics Mihály az igazság és hazugság közötti keskeny vonalat s meséi egyenesen arra mutatnak, hogy ezen a vékony, furfangos, alig kimondható kegyetlen mesgyén biztosan áll és sugározza tanító költeményeit.

3.

Remenyik Zsigmond New-Yorkban élő kiváló humanista író igen szép kiállításban könyvet hozott ki. Ebben a könyvben Ady Endrétől Móricz Zsigmondig korszerű finom írások gyülekeznek. Persze vitázni lehetne, hogy ezek az írások tényleg korszerűek-e? Hogy vajjon Thomas Mann vagy Voltaire és általában a humanisták tiitakozása, szenvedélyes lobogása, irtózata és irtóztatása mennyi meghallgatásra talál? Vannak-e még határok, amelyen belül a ma félelmetes dübörgésében a szelid és szép szó mesterei nyitott füleket döngöztetnek? De talán nem minden világ Európa. S a kötetnek gondos és válogatott szerkesztéséből ez sem von le sokat. Olyan világnak, mint a mienk, kell, hogy olyan pólusa is legyen, ami a történelmi hűség kedvéért iratokat tartalmaz, amik humanusak. Mint a középkor arcát sem lehetne biztosan megismerni s a renaissancet sem megérteni, ha azt feltételeznénk, hogy abban az időben a hullámzó mozgás csak egyirányú volt. A humanisták akkor is éltek s reformálták, amit lehetett. Remenyik kötete ilyen dokumentuma marad a sok tengelyből álló magyar irodalomnak. (Pap Gábor)

TIZENKÉT KÖLTŐ. (Mentor. Budapest, 1940.) Költői antológiákkal szemben valami sajtósági elítélet szokott mutatkozni. Ez az elítélet kettős: pozitív és negatív.

A pozitív irodalmi reminiscenciákból adódik. A *Holnap* verskötetre gondolunk, amelyet megjelentésekor nem igen vettek észre

és amely csak később lett irodalomtörténeti jelentőségű. Az irodalomtörténet mea culpázása azután olyan maradandónak bizonyult, hogy minden újabb antológia jelentkezésénél elevenen hat. A kritikus és olvasó meggondoltan forgatja a lapokat, nem indul-e rajtuk el egy újabb Ady vagy Babits...

A negatív elítélet viszont a

könyv árujellegéből következik. Egyéni verskötet megjelenése nem érinti magát a könyvpiacot; csak a költő szűkebb, magánkörnyezetét. (Kiváló, irodalomtörténetileg is fémjelzett költők verskötetei könyvesboltokban alig 1-200 példányban fogynak.) F fiatal költők tehát öszeállnak és együttes kiadással igyekeznek megoldani úgy a jelentkezés anyagi részét, mint a saját közönséget túlhaladó olvasórétegék megnyerését.

A szóbanforgó, legújabb költői antológia megállja helyét mindkét előítélettel szemben: nem dilettáns mű, de nem is irodalomtörténeti kezdeményezés. Ez a megállapítás nem az érdektelenség és érték közötti egyensúlyt akarja helyreállítani, hanem a problémát új sikraterelni: ez az antológia világnézeti egységet reprezentál. S hogy miféle világnézetet, ez hozza magával, hogy e világnézet és versek között bizonyos inadaequitás állapítható meg. Nem olyan világnézet ez, amelyre a hivatal apai szeretettel tekint. S ez adja magyarázatát azután még olyan külsőségeknek is, mint a kötet kisterjedelemre való csökkenése, amint ez az Előszó írója, **Csömöri József**, nem kis bosszúsággal panaszolja.

Olyan költőkről van szó, akiknek legfőbb mondanivalói elmondatlanok maradnak. S egyben olyanokról, akiknél nem él külön önálló életet a forma, — tehát, ha a mondanivaló elől lezárják a sorompót, elcsuklik a szó, a hang is.

Igy válik az elhallgatás uralkodó költői kifejezésmóddá ezekben a versekben. Ódai lendület kezdődik, mint mikor hatalmas szárnycsapással madár röpül az ég felé, de még el sem éri a fák koronáját, hirtelen dőrej hangzik és a színes tollak szerteszóródva még egyszer felcsillannak a napban. Az ember tompa zuhanásra figyel, — de ez a zuhanás a legtöbbször nem következik be. Feszült csend a válasz, — metafizikai csend, a madár sehol sincs, talán nem is volt egyébként, mint üres tollpamacs, vagy elhagyta a való-

ság szféráját, kívül került a föld vonzóerején s most a csillagok közt kering „a természet örök törvényei“ szerint.

Mind a két módszer törés, de nem a költő tehet róla, hogy nem lehet konkrét és társadalmi.

Marad a szimbolum és a kérdés.

A szimbolum rendszerint nem válik nálunk allegóriává, Hiába is válnék, hiszen az ellentechnika is megtette a maga fejlődésének útját. A szimbolum tehát csak vergődik szófoszlányok és hangulatkodók között, — **Berényi Istvánnál** pl. feyvertelen virágokról van szó, **Benjámin** László a házak fölött repülőgépszárnyak árnyékának lebbenését látja, **Bodnár Éva** a jövő hitét az anyag megmaradásának elvébe öltözteti.

A kérdés pedig: nem feleletre váró. (Mi kell hát? — **Gyulai Márta**, **Őszi** nemzedék — **Erdős** László, **Köd** — **Mária Béla**, stb.) Csak költői magatartás, — és történetileg szinte ugyanolyan szerepet tölt be, mint korábbi időkben a testvérversek kiáltásai. Nem érdeklődés az ismeretlen iránt, hiszen a felelet pontosan és világosan áll a kérdésfeltevő előtt.

S az, hogy ezek a versek individuálisabbaknak hatnak, mint a testvérversek, megint csak a kérdésformából következik. Mint ahogy a halkság is egyénibb, mint a kiáltás (lásd: **Berényi**: **Őszi** rap-szódia, **Erdős**: El nem küldött levelek, **Földeák János**: **Őszinte** közbeszólás, **Keszthelyi Zoltán**: **Dajkadal** magamnak, stb.) — és a dudolás sohasem olyan kollektív és általános, mint az ének.

S alaposan meggondolva, hinni kell az Előszó írójának, hogy a reményvesztettség itt-ott felcsukló hangja, a hatásképtelenség miatti elkeseredés szavai maguk is csak költői takarások, tudatos öszintélethez:

Mikor születünk, harc volt és halál volt.

Nem sok idővel rája meghalunk. Ez a bűnünk — s hogy egyhelyben maradtunk.

Rövid időnkben léptetve szaladtunk
Mint lovak jégen. Nem marad nyomunk. (Erdős)
— s a szerepük az, hogy „megszervezzék a jövőt egy olyan kor magyar költői számára, amikor több tere lesz az őszinte szónak“. (Sándor Pál)

MÁRAI SANDOR: ESZTER HAGYATÉKA. (Révai. Budapest). Márai régóta tisztázta hovatartozását: polgár ő és művész. Nem könnyű szerep. Különösen polgárelenes világ közepette, mely ugyan még viseli a polgári jelzöt, de klasszikus tartalmaival feloldhatatlan ellentmondásba került. Mi marad e kiürült világban a művész számára, aki tűnő eszményeihez még mindig ragaszkodik? A szomorúság, az elhagyatottság érzése, szatirizálás és bölcs gúny, álom és révedezés. Ez ennek a világnak a költészete. Ezt énekli ki Márai a művész biztonságával. Az **Eszter hagyatéka** is bizonyítja, hogy szerzője maga is szenved az emberi lét feltételeinek pusztulása miatt s korántsem véletlenül vagy irói fogásból írja **Eszter** naplóját első személyben. „Első személyben“ még leplezetlenebbül szenvedhet alakjaival s e szenvedést így teheti a legmélyebben hihetővé. Miért élnek ezek az emberek, mijük van a világból, mijük van önmagukból? Csupa negatívum. Oktalan követelőzés volna számonkérni Máraitól, miért nem merül mélyebbre a társadalomban, miért nem keresi az alul élők fájdalmát is. Hiszen a világról, amit ábrázol — a magyar polgárság — ítélete kétségtelen, helyzetének képe igaz, még akkor is, ha az ábrázolás egysikű s kapcsolja belőle a társadalmi ellentétpárokat. Ha nem volna hű és igaz, amit ír, képes volna-e oly ellenállhatatlanul varázslatába keféteni? Mert varázslatába kerít az a különös hangszerezésti lágy és fülledt zene, mely irányából, akárcsak Proustnál vagy Virginia Woolfnál, de persze más hangnemben és más

tempókban, oly kielemezhetetlenül áramlik szerte mondatokon és oldalakon, baljóslatu, de kábitó hangulatot és légkört teremtve, újra és újra feleletre készítette érzelmeinket és száz rejtett benső pillanatkat.

Az **Eszter** hagyatéka másfélszáz oldalas regény. **Eszter** egy fájdalmas szerelem emlékével visszapillant az ifjúságba és a családba, felidézi Lajos arcát, akiről husz éve, mióta elfutott előle, tudja, hogy visszajön és tudja azt is, hogy amilyen kegyetlenül kirabolta érzelmeit, úgy fosztja majd ki a létét. Alig biztosító anyagiak maradványából is. Lajos lebegő lény, bizonytalan egzisztencia, szélhámos — és bűvész. Bűvész, aki az érzelmek összes regisztereit ismeri és áldozatait erről a pontról közelíti meg, mert itt a legkönnyebben lefegyverezhetők. Ifjúsága idején befészkelődött **Eszterék** családjába, az egész családot befolyása alá kerítette, **Eszter** belészeretett, mert Lajos akarta, de ő **Eszter** nővérét vette feleségül. A nővér meghalt. Lajos két gyermekkel marad, hol lent, hol fent s mintha egy életen át egyébre sem készült volna, mint **Esztert** kifosztani, elvinni feje fölől a házat, mit az elhagyatott nő egyedül öreg barátnőjével, a hetven éves Nunuval oszt meg rózsák, ódon butorok és néhány régről itt maradt barát társaságában. **Eszter** és Lajos mágikus utolsó viadalában felfedeződnek e két élet végső titkai, a véletlenek és a rejtelmek, mik egymáshoz leláncolták, de szét is választották a férfit és a nőt. Ám ez a viadal is csak rendezvény. Lajos, ez a Roger Martin du Gard Fontainjéhez mérhető gazember-típus a Gide definálta „ördögöt“ tölti be ahogyan feldulja azt, ami békeséges és nyugalmas is lehetne. Elveszi **Esztertől** azt a keveset, ami néki minden volt, nemcsak a házat, a kertet és a butorokat, de öregsége nyugalma is. Nem hagy ki egyetlen eszközt **Eszter** ostromából, ám ez a nagy készülődés, ez a tulmérétezett stratégia fölösleges —

Eszter előre ismerte Lajos fegyvereit és eleve tudta, hogy elveszti a csatát.

Morbid és összehorpadó világ ez, amelyre Eszter az öregség első fokairól, akárcsak Virginia Woolf ötvenéves asszonyának hősei visszatekint. Ez a világ vigasztalan és rettentő, pusztaság és tragikus. És még ennek is pusztulnia kell az érzelmekek és az érdekek viharában. Am ez a vihar, ez az oszlás nemcsak az Eszter belsejéé, nemcsak a Lajosé, hanem az egészé: a lété, melyhez az Eszterek és a Lajosok hozzá vannak bilincselve.

Az Eszter hagyatéka kis remekmű, nagy figurákkal. És ami ez epikai fajta terén még ennél is jelentősebb, Márai kis regénye zárt kompozíciójával, sikerült szerkezettel épp ott hatol előre, ahol a Proust nyomában növekedett új francia és új angol irodalom alkotásai kívánni valót hagynak maguk után.

A könyv második, kisebb felét a **Déli Szél** című füllelt hangulatú elbeszélés foglalja el. Ez a benső történet az Eszter Hagyatéka után nem több, mint egy érdekes hangnemi széles futam. Nem tud felhevíteni. Talán külön és hónapok múltán kellene olvasni, amikor már kissé eltompult az a zene, amit Eszter emlékezéssel támasztottak olvasásukkor. (Méliusz József)

SZABÓ ZOLTÁN NAPTÁRA. A Pokolba vezető út jószándékkal van kikövezve. Régi egyház atyának ez a közismert mondása jutott eszünkbe, mikor a Szabó Zoltán szerkesztette „A Szellemi Honvédelem Naptára“ c. kiadványt elolvastuk. Szabó Zoltán régebbi munkáiránya és a naptárról szóló előzetes hirdetések alapján sokan remélték, hogy ez a füzet kulturális téren legalább részben képviseli majd a magyar dolgozók és egyben az egyetemes magyar művelődés érdekeit. A cikkek szerzőinek — hirdetésben előreközölt — névsora némi bizalmat keltett. A magyar föld legfontosabb szociális és szellemi létkérdéseinek

feltárását vagy az ehhez vezető út megjelölését vártuk. És Szabó Zoltán csakugyan igyekezett is. A naptárban szó van szabadságról, a magyar parasztságról és munkásságról, a magyar faluról és városról, Kosuth apánkról, a Dunavölgyi népek sorsközösségéről stb. Mindezt számos fénykép és rajz, de mindenekelőtt sok idézet tarkítja. Ehhez a szerkesztési ügybuzgósághoz hozzá kell vennünk azt is, hogy a népszerűsítés technikai eszközei jónak látszottak: nagy példányszám, olcsó ár, csinos kivitel, engedmények a támogató szerv és a város lakó tömegek izlése, igényei felé.

Ilyen arányú felkészültség és előzetes propaganda mellett teljesen érthető az a nagy csalódás, amely a naptár megjelenését követte. Sajnos Móricz Zsigmond félelmes erejű novellája és Szabó Dezső kemény intő szava kivételével nem sokat mondanak a naptárban foglalt írások. A bágyadt, gyakran műkedvelőktől származó cikkek szinte tervszerűen kerülnek a magyarság legégetőbb kérdéseit. És ha egyes írások komolyabb problémákat is érintenek, a fogalmazás szürkesége és az állandó mellébeszélés hasznavehetetlenné, hatástalanokká teszi azokat. Igaz, a világ háborús állapota sok mindent megokol, de mégsem indokolja meg a naptár összes fogyatkozásait. A naptár szellemi iránya a **Magyar Nemzet** című napilap **Szellemi Honvédelem** rovatából fejlődött. Ennek ellenére a legigazibb szellemi honvédelem: a magyar néphagyomány kultúrájának megismertetése teljesen hiányzik. Pedig „a néprajz leginkább a kis nemzeteknél virágzik, mert azok korán felfedezték benne a nemzeti önismeret forrását és a létért való küzdelem hatalmas fegyverét“... „...a művelt svájci vagy angol mennyivel tájékozottabb a magyarnál saját néphagyományai felől s mily meggyőződéssel vesz részt a hagyományos népszokásokban“... mondja Kodály egyik tanulmánya elején.

A naptárban közölt képek és rajz-

zok — kevés kivétellel — erőtlének és nem elég jellemzőek. A parasztképek inkább Göre Gábort és társait ábrázolják.

A naptár közömbösítően vegyes tartalmából ki kell emelnünk Erdei Ferenc óvatos cikkét, a **Kis magyar brevárium-ot**, Tamási Áron, Darvas József, Veres Péter, Molnár Antal írásait, ámbár valamennyien fénytelen munkákkal szerepelnek itten. De még e valamennyire hasznavehető cikkek is — a naptári érdekesség és szerzői sokféleség tarkabarkaságában — nem tudnak kiválni és kellő módon hatni. Ezen a veszélyen csak az egységes szemlélet segíthetett volna. Ennek a nyomát viszont alig találjuk e kiadványban. Petőfi és Ady műveiből mértékkel idézett részleteket. **Gogolák** Lajos és **Katona** Jenő kegyes erkölcsvédelmi lapokban is gyengének számítható cikkei semlegesítik. **Markós** György tetszetős közgazdasági táblázatai szintén hasznavehetetlenek. Az ipari fejlődés jellemzésére felhozott adatai összehasonlíthatatlanok, mert minden egyes gazdasági tényre különböző időből származó adatokat idéz. Tárgyi tévedéseiből csak egyet említünk: Markos szerint 1937-38-ban egy lakosra évi 790 pengő esett a nemzeti jövedelemből. E szerint, (9 millió lakost véve alapul), több mint 7 milliárd pengő lett volna ebben a gazdasági évben a nemzeti jövedelem: viszont a közkezen forgó számítások szerint a nemzeti jövedelem az említett években 4-5 milliárd. Ez a lendületes optimizmus még az 1890-es években is feltűnt volna. (**Bartal Miklós**)

ESZTERHAS ISTVAN: HÁROM NAP A POKOLBAN. (Singer & Wolfner). Legfőbb erénye Eszterhas István lélektani regényének, hogy nem hagyja zavarban eszmei tájékozódása felől az olvasót s zárószavaiban lerögzíti a mű „tanulságát“ is, mondván: a bűn, a bűnhődés és megbocsájtás önmagunkban van. Ez az ítélet

olyan heves és meggyőző páthosszal ostromolja az egyébként is kimerült olvasót, hogy aligha marad benne rugalmasság e spekulatív képlet kivédésére. A teljesen időszerűtlen, raszkolnyikovi töprengések helyett itt „mélyebb“ és átfogóbb problémák szaggatják a hős és író lelkét, a változott idők változott feltevéseket szabnak a bűnnek és bűnhődésnek is. Eszterhas István, mint vérbeli mai író (nem tudjuk elűzni a gyanút, hogy E. I.-t kizárólag a korszellem „vérbeli igénye avatta íróvá) a lélek „új“ vivódásai felé fordul, innen hozza felszínre azt a nyugtalanító társadalmi és lélektani problémát, hogy mit tehet egy fölényes szellemű s frontharcos pénzügyigazgató, aki június 28-án kapja kézhez a minisztériumtól a julius elsejei tisztviselő kinevezéseket és az átiratot három napig titokban akarja tartani? A tétel mélysége már pusztán feltevésében is kibontakozik. Tudatlan jóhiszeműség és irodalmi járatlanság feltételezheti csak, hogy ennek az az egyetlen, józan megoldása, hogy a pénzügyigazgató fiókjába zárja a kinevezéseket. Hohó! Hogy születik meg akkor a bűn, mint bűnhődik a vétkes és hol mutatkozik ut a megbocsájtás felé? Marad-e lehetőség napjaink feszült társadalmi törekvéseinek felvázolására és tisztázódhatnak-e a kor szociális egyenlenségei? Egyáltalán mihez lehet kezdeni e zürzavaros időkben egy pénzügyigazgatóval, akinek semmi fogékonysága a lélek bonyolult rezgéseinek megértéséhez s irodalmi ellenszenvtől fűtve ennyire leegyszerűsíti feladatát? Regényhez semmi esetre sem... Ha az író nem állna részen s nem óvna meg hősét ilyen könnyelmű elhatározástól.

A kitűnő pénzügyigazgató, hogy a titkot három napig biztosan megőrizhesse magához szőlítja legmegbízhatóbb tisztviselőjét és átadja neki lezárt borítékban a kinevezéseket. Innen aztán bő áradással zubbog a lélektan és irodalom. A pénz-

ügyigazgató arca kipirul az elégedett elragadtatástól, hogy a feladatot ilyen találmányosan sikerült megoldania. Szenthe, a jeles tisztviselő büszkén viszi magával a győzelmi trofeát, tizenöt éves hűségese szolgálatainak ime gyümölcse van: reá bízta a titkot s három napig neki kell óvnia kíváncsi tekintetek elől. Az ördög azonban sohasem alszik. Szenthe a 40 éves, elnyűtt, puritán tisztviselő éppen ezen a napon vet szemet egy alárendelt irodakisasszonyra, aki három hónapja dolgozik már keze alatt. Első dolga, hogy eldicsekszik: a főnök rábízta a kinevezéseket tartalmazó zárt boríték megőrzését. A lány tudni szeretné, megkapta-e véglegesítését és megkéri Szenthét, mondaná meg. De Szenthe, a puritán nem hajlandó erre. Ettől a perctől kezdve Szenthe életét a kísértések raja árasztja el. Délután moziba megy a kisasszonnyal és rájön, hogy gyűlöli a feleségét. A moziban — végtére a kitűnő Szenthe sem szent — átka-rolja a lányt, majd tiszta rajongással hazakiséri, hol minden várakozás ellenére az övé lesz. Nagy szerelem lóg fel a példás férfiúban és másnap nem tiltakozik, mikor a lány kiveszi kezéből a borítékot, feltépi és megnézi a kinevezéseket. Nem véglegesítették, Szenthe viszont előlépett. A hölgy érthetően dühös és káromkodik. Szemébe vágja az ártatlan Szenthének, hogy utálja és csak azért dobta oda magát, hogy kiszedje belőle még elseje előtt az igazat. Most azonnal közbenjárat befolyásos barátjával a minisztériumban, hogy pótlólag korrigálják kinevezését. Szenthe érzi, hogy elveszett. Szerelme pillanatok alatt a kiábrándultság tüzeiben hamvad el, tizenötévi munkája romokban. A főnök megtud mindent s oda a bizalom. Pokol!

A nemes hős ezekután gyorsan megbánta tettét, keserűen gondol rövid, bár eredményes szerelmére és elhatározza, hogy megöli a csábító nőt, de tervét nem hajtja vég-

re. Kalandból kalandba sodródik, bűnhődik a büntudat poklában és, hogy bűnhődése teljesebb legyen, felismeri, hogy olthatatlan szerelemmel szereti nejét. Így köszönt rá a végzetes julius elseje. Remegve s megtörtén várja sorsa beteljesülését. Amde minden jóra fordul. A titok megsértése nem derült ki, a főnök tökéletesen elégedett Szenthével és személyesen közli vele megérdemelt kinevezését. Ime: a bűn, a bűnhődés és megbocsájtás csodálatos egysége a diadalmas irodalom feltárásában.

Eszterhás István bölcselete és lélektana a kisebbik bűn, az igazi bűnhődés kifejezője a kifejezés és elevenítés sivár lapossága, a plasztikus ábrázolás gyökeres hiánya és a tiszta vagy éppen szép stílus helyett, a fecsegő magyartalanság. (Kár, hogy a mű nem fordítás, mert ez esetben a fordítót lehetne felelőssé tenni!) Szerző a regényírás elemi szabályai közül alig leste el a legszükségesebbet. Így a párbeszédek, helyzetleírások, lélekelemzések, megszakítások, írásjelek közbeiktatása nélkül teljesen egybefolynak, ami teljessé teszi a zavart. A megbocsájtás feltételei csak a szelid lelkű olvasóban volnának fel-lelhetők.

Szomorú fényt vet a magyar könyvtermelés hanyatlására, hogy ilyen diletáns, színvonal alatti munkák előkelő kiadóra találhat-
nak. Félt, hogy e mögött nem a bírálat elégtelensége, hanem célzatos irányelvek lappanganak. (Robotos Imre)

DÉNES ZSÓFIA: „ÉLET HELYETT ÓRAK“. (Egy fejezet Ady életéből. — Pantheon-kiadás, Bpest.) Dénes Zsófia könyve, minden rokonszenvünk ellenére sem tartozik a fokozottabb igényű életrajzi regények közé. Ezt nem az író hibájaként említjük, hiszen könyvének egész koncepciója amellet tanuskodik, hogy ő maga sem akart egyebet, mint az illetékes kor és egy kicsit sorstárs élményein ke-

resztül újabb adalékokat szolgáltatni az immár eléggé tetemes Ady-irodalomhoz.

Könyvét mi is ezzel a tudattal lapoztuk át. Ami Dénes Zsófia valóságait már az első fejezeteknél rokonszenvesse teszi: a finom mértéktartás. Jóllehet maga a téma s a személyek igen kényes helyzetbe hozhatják az író, sőt az olvasót is, Dénes Zsófiának sikerül kiküszöbölnie minden irodalmi dokumentumon kívüli, köznapias és szenzációt-hajhászó momentumot.

Sorra felvonulnak előttünk Ady közeli barátai és jóakarói, minket különösen az a mód kap meg, ahogyan Dénes Zsófia — egy-egy oda-vetett ecsetvonással — Lédát és Csinszkát eleveníti meg: a halott költő iránti szeretet és megbecsülés józan mértéktartással párosulva idézi az Ady-versek asszony-ihletőit.

A könyvet néhány eredeti Ady-lévlél és naplójegyzet teszi érdekessé és fontossá; itt-ott valóban figyelemre méltó adalékokkal is szolgálnak az irodalom számára. A könyv elé Ady Lajos irt rövid bevezetőt. (Berkó Sándor)

BÁNSÁGI MAGYAR TÁRSADALOMVÁLTÁS. A magyarság társadalmi kérdéseinek vizsgálata éppen a kisebbségi viszonyok között tanulságos. A hatalomváltozást követő nagyméretű átrétegződések felszínre dobták egy felemás magyar polgárisodás minden ellentmondását s így mélyreható elemzések nélkül is a legrejtettebb szerkezeti kérdésekig találhat el a társadalomrajz. **Jakabffy Elemér**, a lugosi Magyar Kisebbség szerkesztője, önálló tanulmányfüzetet adott ki minap „A Bánság magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán” címen s az egyszerű adatközlés is elegendő ahhoz, hogy a szerző történelmi megállapításaiból magyarázat derüljön a Bánságban 1918 óta végbement magyar társadalmi változásokra.

Jakabffy Elemér minden történelmi ábrándot széthasogató tár-

gyilagossággal fejt ki egy népi összefüggések nélküli, kizárólag a vagyon s a közigazgatási tisztségek alapján tért foglaló bánsági magyar kaszt keletkezését. Ma, amikor már az első világháborút követő változások régen szétrombolták a különös társadalmi szövödményt, nyilvánvaló a nemzetiségi vidéken kialakult uri-polgári magyarság gyökértelensége. A törökök kiűzése után nem tűrt meg magyar telepítést a bánsági osztrák közigazgatás és így a Bánságnak Magyarországhoz való visszacsatolása után kerülhetett csak sor magyar társadalom keletkezésére ezen a vidéken. A visszacsatolás egyben a rendiség visszatérését és a vármegyei közélet kiépülését jelentette. 1779-ben megállapítják Krassó, Temes és Torontál vármegyék határait s mivel a három vármegye tisztikarának megalakításához a rendi alkotmány szerint nemesség-re volt szükség, az ország legkülönbözőbb részeiből, még Erdélyből s a Dunántulról is, pályáztak magyar nemesek az új megyei állásokra. **Jakabffy Elemér** pontosan felsorolja a három vármegye első, kinevezett tisztikarát s megjegyzi, hogy a három vármegyének később sem volt soha többé ilyen színmagyar felsőbbsege... Az egyre nagyobb tért hódító román és szerb lakosság, valamint a német, francia, spanyol, olasz és bolgár telepesek fölé került az első, vékonyka magyar vezetőség. A kincstári birtokok eladása s az ezzel kapcsolatos új nemesítések azonban rövidesen megváltoztatják a megyei hatóságok összetételét.

A más vármegyékből betelepített hivatalnoki kart már II. József reformintézkedései is megrendszabályozzák a lakossággal szemben nem egy esetben elkövetett tulajdonosok miatt, a történelmi magyar nemesség meghonosodását azonban főleg az a tény akadályozza meg, hogy e nemesek tulajdonképpen csak állásért gyűltek ide s így hamarosan át kellett adniok helyüket

egy ujonnan kialakuló, vegyes összetételű bántási földbirtokos osztálynak. Jakabffy Elemér táblázatai szerint aránylag nagyon kicsiny azoknak a magyar nemeseknek a száma, akik földbirtokot vásárolva vállaltak megyei tisztségeket. Kraszó megyében például a múlt század első felében a királyi adomány révén birtokhoz és nemességhez jutottak többsége német, román, szerb, horvát, szlovák, örmény, francia, spanyol vagy zsidó. „Mégis — írja Jakabffy Elemér — ezek a családok lettek egynéhány kivétellel a krassómegyei magyar társadalom létrehozói és e megyében a magyar nemzeti eszme fenntartói. Azok a fajmagyarok, akik a megyék létesítésekor a tisztségeket elfoglalták, családjukkal együtt majdnem kivétel nélkül eltűntek a megye köz- és társadalmi életéből már a XIX. század elején, hogy helyet adjanak ezeknek az új, idegen vérből való nemeseknek“.

Ott, ahol „az alsó néprétegben fajmagyarokkal a század végéig nem találkozunk“, lepleződik csak le teljes osztályvalójában az a bizonyos „nemzeti eszme“. Míg az új vagyonos osztály a régi magyar nemesség rendi gondolkozásához hasonulva kezd megmagyarosodni, a bántási német polgárok között a szabadelvűség készíti elő ugyanezt a folyamatot. Jakabffy Elemér elmulasztja ugyan az új földesurak s a feltörekvő polgárság közös gazdasági érdekeinek vizsgálatát, holt ez éppen a Bántásra vonatkozóan lehetne nagyon tanulságos az ottani mezőgazdaság kereskedelmi jelentősége miatt, de a szellemtörténeti utalások is bepillantást nyújtanak egy sajátos magyar polgárisodás titkaiba. A rendek függetlenségi eszméje s a polgári szabadelvűség a Bántásban olyan nacionalizmussá ötvöződik, amelyben egyaránt érvényesül a császári uralommal szemben érzett ellenzékiesség s egy kasztszerű uralmi önmegkülönböztetés a gazdasági és politikai függőségbe került nemze-

tiségi tömegekkel szemben. Anélkül, hogy Jakabffy Elemér kimondaná, világossá válik előttünk, hogy a múlt században kialakuló bántási magyar társadalom uralmi képződmény s a bántási magyar szellem és kultúra kasztszellem és osztálykultúra. Ezt a magyarságot ideig-óráig táplálni lehet felülről egy ország hatalmi eszközeivel, de egy hatalomváltozás szükségképpen az egész képlet széthullását vonja maga után.

Míg az önállóan fejlődött bántási román és szerb polgári rétegek a hatalomváltozáskor maguk mögött tudták állítani népi tömegeiket, a bántási magyar társadalomból Jakabffy Elemér szavaival élve „csak roncs marad és helyébe egy új keletkezik, amelyet kisebbségi magyar társadalomnak hívunk“. Ez az új bántási magyar társadalom azonban már nem a vagyon és a tisztesség társadalma. S történelmi eredetét annál a néhány ezer telepés- és cselédléleknél kell keresnünk, aki — megint csak Jakabffy Elemér szavai szerint — azelőtt „sohasem létesíthetett volna új magyar társadalmat a Bántás terein...“ (Balogh Edgár)

KÖVES MIKLÓS: HAT NAP ES A HETEDIK. (Erdélyi Enciklopédia, Kolozsvár 1940) című regényének egyik erdélyi bírálója a regényt uttörő munkának értékeli, más bíráló viszont elégedetten állapítja meg, hogy a Hat nap és a hetedik írója nem általánosítja azokat az állapotokat minden székely falura, amiket a regény színhelyén, Dánoson észlelt. A két megállapítás között némi ellentmondás mutatkozik. Hogyan lehet u. i. valamely regény „uttörő“, ha nem érzékeltet általánosítható jellemvonásokat, ember- és társadalomábrázolás közben? Vagy talán Köves Miklós regénye a társadalmi problémakör szűkítése terén uttörő? Avagy olyan jellemvonású figurákat emelt ki a Dánosi élet tömkelegéből, melyek lélektani szörnyszülöttek?

Egy bizonyos: Köves Miklós helyzetrajza nem általánosítható, ha csak azt vesszük figyelembe, hogy a regény színhelye Dános, Dózsa György szülőhelye, mert Dózsa György csak egyetlenegy faluban születhetett. Az is bizonyos, hogy más székely falu népségét Dózsa György emléke nem ösztökélheti annyira, mint a regényben szereplő Lőrinc féléket. „Urbéresek dombja” sincs minden faluban, de vannak béresek, mert még van elég nagybirtok. S ahol már nincs, ott a szétporladó kisbirtok nyomán megint keletkezőben! A reformföldet „semmpipéért” eladó Táncos Bár Jani esete a regényben egyedülálló ugyan, de hány ezer Bár Jani sápi-tozik a dunavölgyi térben a lába alól kicsuszott reformföld után, s hány akinek nem is volt mi kicsusz-szon? Ha szerző nem is általánosít céltatosan, amikor regényének ten-gelykérdésévé teszi azt a birtokpert, ami az egész dánosi közéletet moz-gatja, a magyarországi s az itthoni falukutatók munkájából mégis ar-ra következtethetünk, hogyha meg-jelenési formájukban különbözőek is a földkérdés rendezetlen helyze-téből származó tünetek, az erede-tük oka általános. Általánosítható hibában szenvednek azok a kísérle-tek is, melyekkel a Dánosiak visz-szaszerezni próbálják népüknek azt a földet, amit ösközösségi jogon va-lamikor birtak. A dánosiak hiába-való perlekedése a birtokért, a bir-tokonbelüliekét akarja igazságos belátásra bírni s így nem is vég-ződhet másként csak kudarccal és gyujtogatással. S vajjon hány ilyen kudarc történtek napjainkban szer-tesztét a világban? Köves Miklós regényének problémaköre így bi-zony általános s ez az általánosság csak ott erőtlenedik el, ahol Beneá, az új nagybirtokos szerepe kezdő-dik, amikor törekvéseit nem állítja be az általános helyzet sorába s nem tisztázza, hogy tulajdonképpen miért akarja egyik birtok után a másikat megkaparintani. Kapzsiság mozgatja, avagy a kapzsiság mel-

lett dolgozik tudatában a mai gaz-dasági élettörvények felismerése is. Avagy csak vakon engedelmeske-dik a nagybirtokból kisugárzó, ta-szító és vonzóerőknek, vagy csak az a gög ösztökéli, hogy magáénak mondhassa a dánosi magyar nagy-birtokot is? Ha a regény mindeze-ket a vonatkozásokat kiépíténé, úgy teljes fény derülne a dánosi küzdelem ama legfontosabb mozza-natára, hogy tulajdonképpen ki ki-vel áll szemben. Ennek a mozzanat-nak a kidomborítása lehetett volna az a sodró erő, ami könyvét telje-sen kiemeli az eddig ismert falu-rajzok sorából, a tényleges nagy faluregények mellé. Amellett a Be-neá ur figurája is élettel telt volna meg. Így csak azt tudjuk, hogy a dánosi papnéba volt szerelmés, de a birtok megszerzése körül vitt sze-repét a háttér homálya fedi. Ez a homály bizony beárnyékolja kissé a regény végső kifejlődését is. Így aztán Bitai képviselő s rajta ke-resztül a magyarság uri vezetőinek szelleme is csak sejtelmeket éb-reszt. Például nem tudjuk biztosan, hogy a birtokperben vajjon csak az a közönyösség, az a hozzánemértés buktatja el őket, ami egyébként na-gyon jellemzően elevenedik meg Makkay tanár személyében, vagy pedig a birtokperben szereplő ügy-véd játssza át a birtokot az új bir-tokos kezére? Epp ezért, mert csak bizonytalan szálakon követhetjük a regény végső kifejlődését, a papné ellen uszítók esztelen gyujtogatása sem ébreszt szánalmat az ártatlanul áldozatul eső papné sorsa felett, sem pedig a gyujtogatók vaksága nem megindító, amiért ide-oda bo-torkálnak a földért való küzdelem zürzavarában. Általában Köves Miklós egyetlen regényalakjával sem hagyja tulságosan összeleme-gedni az olvasót, Figurái alig szá-mon tartható sokaságban jönnek-mennek, beszélnek és cselekszenek a szemünk előtt s így figyelmünk szétaprozódik a könyv végefélé. Mindezek azonban semmit sem von-nak le a regény valóban uttörő és

kivételes értékéből. (Nagy István)

ERDELYI MAGYAR HIRVIVÓ címmel 1790 április havában jelent meg az első magyarnyelvű erdélyi hirlap. A százötvenedik évfordulóra Gyalui Farkas tollából emlékirat jelent meg Kolozsvárt s ha a mindössze 12 oldalas megemlékezés tulságosan szerénynek is tűnik fel, a napilapokat és folyóiratokat fel tudta figyelteni az erdélyi magyar sajtókultúra kezdeteire. Gyalui Farkas csupán nyersanyagot közöl: az Erdélyi Magyar Hírvivő megalapításának körülményeit s a fennmaradt vagy újabban ismét elkallódott lap-példányok tartalmát. Ez is elég ahhoz, hogy az első erdélyi magyar újság műhelytitkaiba betekintsünk. A kis nyolcadrétű, első pillantásra inkább levélalaku Erdélyi Magyar Hírvivő a II. József halálát követő nyugtalan időkben indult. Az erdélyi rendek II. Lipóttól Erdély régi rendi alkotmányának visszaállítását igyekeznek kicsikarni, a jobbágyság fenntartásához ragaszkodnak s a szabad költözködéstről sem akarnak hallani, ugyanakkor azonban — a szászok kivételével — már nem latin, hanem magyar hivatalos nyelvet sürgetnek a német helyébe. Az Erdélyi Magyar Hírvivő két szerkesztője, Fábján Dániel táblai levéltáros és Cserei Elek, a kormányzék alleveáltárosa, nyilvánvalóan valamilyen békés középutat keresett. Innen a lap udvari szelleme, szociális reformersége s egyben tüntető kiállása a magyar nyelv hivatalossá tétele mellett. Eppen ez a középut az, amelyen az első erdélyi magyar lap ügye elakadt. 1791 elején az erdélyi országgyűlés azzal vádolja meg Hochmeister Mártont, a lap szász kiadóját, hogy a jobbágyságot lázítja. Hamarosan le is foglalják kiadványait, köztük az Erdélyi Magyar Hírvivő 65 példányát s ezzel a lap gyászos véget ér. Itt azután megáll Gyalui Farkas tudománya is. Megfelelő társadalomtörténeti módszer hiányában az udvarhoz és kormányzékhez közelebbálló Erdélyi Magyar Hírvivő s a rendi országgyűlés közti

ellentét okát nem tudja másban látni, mint a kolozsvári katolikus és református nyomdák üzleti érdekből indított áskálódásaiban... Az első erdélyi magyar hirlap keletkezésének és bukásának kérdésére csak az 1790-91-es erdélyi országgyűlés korának társadalomtörténeti elemzése vethetne világot. Így vetődik fel az erdélyi magyar újságírás másfélszázados jubileumán egy új erdélyi történetírás szüksége. (b. e.)

GERGÓ ANDRAS: PHYSIOLOGIE DES BEWUSSTSEINS (Rascher-kiadás, Zürich 1940). Magyar szerző Svájcban megjelent munkája, amely már másnyelvűségével is elkülönül a hasonló tárgyú magyar könyvektől. Ez a külsőleges elhatárolódás azonban egy sokkal élesebb lényegbeli szakadást is jelez, mely a munkát a hivatalos pszichológia más termékeitől teljesen különálló síkra, a természettudományos világnézet síkjára helyezi.

A munka kifejezetten, sőt hangsúlyozottan materialista alapon áll; ami itt annyit jelent, hogy a lélektan alapkérdéseit — elsősorban a tudat és tudattalan, a lelki gátiasok és serkentések, az alvás, álom és hipnózis problémáit — az élettan egyedüli kompetenciája mellett tárgyalja. Az író szigorú értelemben monista, azaz tiltakozik az anyagszerűtlen és térszerűtlen, testietlen, egyszóval pszichikai-szellemi lényegeknél a lélektanban való bármiféle legcsekélyebb érvényesülése ellen. — Ugyanakkor nagy felkészültséggel annak a lelki problémának tisztán élettani megoldására vállalkozik, amit Du Bois Reymond, a múlt századbéli nagy természettudós híres „Ignorabimus“-szózatában végleg megoldhatatlannak nyilvánított.

Bármilyen kevés is, aránylag, az emberi agyvelő működéséről szerzett és biztosított anatómiai, fiziológiai és kórtani tapasztalat, má már kellő anyagot nyújt az „En“ problémájának természettudomá-

nyos vizsgálatához. Ez még csak hipotézisek, elméleti feltevések formájában lehetséges; és a fenti munka sem kíván több lenni hipotézisnél, melynek feladata azonban nem kisebb, mint hogy az emberi tudat lényegét és az azzal kapcsolatos összes lelki jelenségeket elmentmondás nélkül és valamennyi ténnyel összhangban megmagyarázza. E magyarázat alapelve az, hogy az ember tudatossága (mely szemben áll az álom vagy ájulás öntudatlanságával és a homályos félig-tudatos állapotokkal) az agyvelő dinamikus erő- és energia-összpontosításán, egységes és koncentrált működési üzemen alapul. Ez a gondolat metafizikai elméletekben már korábban is felmerült, Gergő azonban arra törekszik, hogy a lelki centralizációnak tisztán idegéletteni értelmezését nyújtsa. Az „*En*“, vagyis önmagunkról való tudatunk szerinte az automatikusan szabályozott belső testi szervek, a keringés, lélegzés, emésztés szerveinek és az állandó feszültségben levő izmoknak az agy felé szakadatlanul áramló **működési ingereiből** az agykéreg bizonyos pontján egyesülő idegizgalmak (ingerületek) óriási komplexuma. A szervi érző idegáramok e „rezervoár“-jának az a feladata, hogy az egyénre a külvilágból ható ingereket összefogja, egymásra vonatkoztassa és így bonyolultan alkalmazkodó, célszerű reakciókat tegyen lehetővé. Azok az élmények (érzéklések, emlékek, gondolatok stb.), melyek ebbe az idegáramüzembe bekapcsolódnak; „tudatosak“ lesznek, azaz részesülnek az agyvelő központi nagy energiaellátásban; azok az élmények, melyek ezen az üzemen kívül maradnak, „tudattalanok“ a freudi pszichoanalízis értelmében. Az **alvás** eszerint semmi egyéb, mint ennek az agyfiziológiai *En*-üzemnek a működésből való kikapcsolódása. A homályos, kábult és ehhez hasonló öntudati állapotok a centrális üzem energiahányát vagy annak kevésbé táplált perifériás részeit

jelentik. A lelki **gátlásokat**, sőt távolabbról a neurotikus megbetegedéseket is az agyvérkeringés helyi zavaraira járó központi energiaelosztási zavarokból származtatja. A **hipnózis** szerző elgondolása szerint — melyet a legtöbb ponton példákkal és konkrét utalásokkal támaszt alá — nem volna egyéb, mint a központi tudatenergiának egyes élményekben való összetörődése, mintegy szűk csatornába szorulása.

Behatóan foglalkozik a könyv **Freud álomelméletével** és kísérletet tesz arra, hogy ennek a teóriának gyökerében ugyan helyes, de spekulatív és dualista tételeit az agyélettan talajára ültesse át. Kimutatja, hogy a pszichoanalízis a maga intuitív elképzeléseiben számos értékes elemet tartalmaz; de ezek értéke csak akkor realizálható, ha a lélekelemzés tételeit az idegfiziológia világos nyelvére lefordítják.

Az egész, méreteiben nagyszabásu megoldás benső rokonságban áll az u. n. dialektikus materializmussal, másrészt pedig a **Pawlow-féle** „objektív lélektannal“. A hegeli dialektika természettudományos reformja számos ponton érvényesül, így a lelki serkentések és gátlások éles szembeállításában, az érzelmeknek két antagonisztikus sejtananyagcsere-állapotra való visszavezetésében, különösen azonban ott, hogy az egész elmélet a tudat **kvantitását** a központi idegrendszer energia-összpontosítására, vagyis **kvantitatív** mozzanatra vezeti vissza.

A könyv érdekességét és jelentőségét abban lehet látni, hogy a materializmus számára eddig „érinthetetlenek“ nyilvánított tudatproblémát közvetlen közelből ragadja meg, annak megoldásában új utakat követ, új és fontos eredményeket tud felmutatni, emellett azonban az eddigi természettudományos eredmények gazdag és gondosan ellenőrzött anyagára támaszkodik.

Sikerült-e a legnehezebb lélektan — és alapjaiban világnézeti —

kérdésnek élettani síkon való megoldása, annak eldöntésére a szaktudomány hivatott. Ez a könyv azonban kétségtelen dokumentuma a természettudományok egyre macacsabb és kérlelhetlenebb törekvésének, hogy a metafizika és mindenféle csodahit uralmát annak legvédettebb fellegvéraiban megdöntsék. Így a könyv harcos előfutára annak az új szellemi felépítménynek, amely a most forrongó gazdasági és társadalmi átalakulásokból fog kiemelkedni. (Szalay László)

PHYLLIS BENTLEY: AZ OLDROYD-CSALÁD. Irónőnk öt-negyed évszázad történelmét egy angol gyároscsalád történetében akarta megírni. A napoleoni háboruktól az angol font leértékeléséig, 1931-ig öleli át a regény York grófság textilvidékének sorsát, de a feladat meghaladja képességeit.

... Mr. Oldroyd 1812-ben bevezeti üzemébe az akkor feltűnt első textiltgépeket, a kereteket. Ludd munkásvezérnek, a géprombolónak hívei kenyér nélkül maradnak s elkeseredésükben megölik Oldroydot. A gyáros fia, Will a gyilkosság idején Mary Bamforth nevű munkáslányszeretőjénél tartózkodik. Mikor Will megtudja, hogy Joe Bamforth, Mary bátyja, szintén apja gyilkosai közt szerepel, szakít Maryvel. Joe Bamforthot kivégzik, holott személy szerint semmi köze sem volt a gyilkossághoz, csupán csak szolidaritásból vállalta a vádat. Ezzel indul a regény, amelynek végig kettős az ága: az egyik a munkásmozgalom, a másik az Oldroyd-család élete és bonyodalmai. Will elkeseredésében szerelem nélkül gazdag lányt vesz el, elégedett házasetet él s gyermekük is születik. 12 év után váratlanul Mary Bamforth állást kér gyárában fiának, aki a kettejük viszonyából született törvénytelen gyermek. Will megrendülve hallja, hogy gyermeke van tőle s egyszerre rájön, hogy 12 évi házasete egyhangu hétköznap volt, a szerelem lángja

nélkül s a tudata alatt mindig Maryt szerette. Elidegenedik feleségétől, de nem tud megoldást. Mit tesz az író, hogy a főhóst a lelki bonyodalomból kiszabadítsa? Deus ex machinát alkalmaz. Tifuszbajrány tör ki, Will felesége belehal, szóval a gyáros elveszi a munkáslányt... Gyanus s a bonyodalom kifejlése igazolja gyanunkat és azt, hogy miért kellett az írónak az ellenséges táborok közti szakadékot a romantikus Montecchi-Capuletti motivummal át-hidalnia.

A chartista mozgalom idején a chartista munkások megrohanják Will Oldroyd gyárát és kioltják kázanját. Oldroyd éktelen haragra lobbban, dühében szívszélhűdést kap és belehal. Gyárát a gazdag lánytól szült fia veszi át, míg Bamforth Marytól eredő fia munkásmozgalomba veti magát. Így halad tovább a cselekmény napjainkig. Az Oldroyd-gyárosokkal szemben állnak a munkásmozgalmi Bamforthok, akik népnevelők, tudósok, ujságírók. A munkásokat és gyárosokat egyébként igen loyálisan mutatja be a regény. Az Oldroydok nem rossz emberek, csak hirtelen haragúak és makacsok, kik éktelen haragra lobbannak már a munkásszervezetek nevének hallatára is. S bár a későbbi Oldroyd-csemeték nyegle fiatal emberek, üzleti életük során épp olyan erős akaratú, szívós emberek, mint apjuk. Viszont a regény igazságot szolgáltat a munkásoknak is és nem rejti véka alá, hogy míg a munkások csekély béremelésekért harcolnak, az Oldroyd-hölgyek vagyionokat költenek fényűzésre.

A háború után az angol textilipar mesésen keres, de mihamar összeomlik; az utolsó Oldroyd-gyáros egyre növekvő bankadósságba keveredik, míg végül kénytelen gyárát elárvereztetni. Középkolász fia, Dávid alakjában nyilvánvalóan az Oldroyd- és Bamforth-család szintézisét akarta az író megteremteni. Dávid komoly fiu, könyveket és társadalomtudományt tanulmányoz, de azért életrevaló, nyílt szemű, vidám.

Mikor szülei tönkrejutnak és régi dicsőségük színhelyéről megfutnak, Dávid ott marad ősei lakhelyén, határozatlan programmal ugyan, de a megváltó jövő ígéréstével. Látja, hogy a textilipar nem az már, ami ősei idejében volt, már nem jó posztót akarnak gyártani, hanem pénzt keresni. Látja, hogy mindkét félnek a maga szempontjából igaza van a harcban és úgy érzi, hogy mikor az angol textilipar végveszélyben, össze kell békitenie a tőkét és a munkát. Nézete szerint — s ez az író társadalmi felfogása — az ellentétek oka, hogy gyárosok és munkások nem értik meg egymást. Dávid ottmarad ősei munkhelyén, hiszen vérében Oldroyd-vér, gyárosok és munkások, sőt — az író jóvoltából — még ludisták vére is folyik. Abban a reményben, hogy ez az új embertípus majd utnak indítja a világ elrekedt szekerét, az író 1931-ben lezárja regényét.

Receptek alkalmazása regényben határozottan unalmas. Még hagyján mikor az első Oldroyd munkáslányt vesz el. De a történet folyamán a két ellenséges családot minduntalan egymáshoz kényszeríti az író. Oldroydok szeretnek bele Bamforthlányokba, majd dacból sorozatosan nem-szeretett gazdag lányt vesznek el. Primitív szimbolizmustól is hemzseg a regény. Így pl. Will Oldroyd 1812-ben apja gyilkosainak kivégzéséről jövet eltéved a hóvihárban. Ép' így téved el később fia, Bamforth Joe, chartista gyűlésről jövet. Az alakok jellemrajza egy kaptafára huzott. Generációkon át hasonlítanak egymáshoz a fényűzést kívánó léha nők s lelkiismeretesen öröklődik az Oldroydok szorgalma, dühe, korlátoltsága. A regény végén egyenesen meglepődnénk, ha egy

haragos Oldroyd homloka közepén nem jelenne meg az Oldroyd-ér, dühtől félelmetesen megdagadva. A léha, üres Oldroyd-sihederek ép' úgy receptre gyártottak, mint az emberbarát, munkásmozgalmi, reformer Bamforthok. A „meglátni és megszeretni“ egyhangu alkalmazását nem enyhíti, hogy a férfiak érzelmeit mindig a szeretett nő bájainak azonos leírásával érzékelteti a regény. Akad a könyvben (részletekben) finomság és éleslátás, de a cselekmény fordulatai banalitáson épülnek.

Lelkileg ujat csupán a fiatal középiskolás Dávid alakja nyújt. Neki kell a töke és munka kérdését megoldani, amit az író egyszerű lelki kérdéssé súlyoszt: az emberek nem értik meg egymást. Ezt a társadalomfilozófiai alaptételt szükségtelen bírálni, a kritikát megadja maga a regény. A könyv u. i. — primitív, tendenciózusan összefércelt cselekménye ellenére — egy vonatkozásban szigorúan realista: bemutatja a bér- és munkaidőharcok objektív szükségességét és elkerülhetetlenségét. Semmi alapja tehát annak az elképzelésnek, hogy a jövőben majd egy tönkrement gyáros rokonszenves fia megváltoztathatná ezeket — vérkeveredés révén.

Ime, egy romantikus regény, mely első bonyodalmának megoldására kénytelen járványt behurcolni a gyárba s jóindulatu, gyermekes módon válaszolja meg utolsó fejezetében a társadalmi kérdést. Még az ilyen regény is, írója szándéka és tudomása nélkül, azt bizonyítja, hogy a társadalmi lét határozza meg a tudatot s az egyén jellemét társadalmi helyzete formálja. (Adám Elek)